

Britanya'dan Mustafa Kemal'e Cemile-yi Müdhîşe: 16 Mart 1920 İşgali ve Tevkifatı

Ömer Faruk Altay*

Britanya'nın tertiplelediği 16 Mart 1920 işgali ve tevkifatı, Harekat-ı Milliye'nin Payitaht İstanbul'a temerküz etmiş sıklet merkezini dağıtıp, mezkûr hareketin liderlik koltuğunu Mustafa Kemal'e daha güçlü bir şekilde iade etmeye matuf örtülü bir operasyon idi.

Ber vech-i âtî birçok iktibasda görülecektir ki İngilizin işgal ve tevkifat hamlesiyle Mustafa Kemal'e nasıl ters köşe yardım ettiği belirtilecek velakin bunun kastı olmadığı iddia edilecektir. Gayr-ı kastilik kısmı kesinlikle ciddiye alınmamalıdır.

Bazı Temel Bilgiler

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi (ARMHC-HT) Reisi, daha sade bir deyişle dernek başkanı Mustafa Kemal'den ARMHC-HT mensubu 15'inci Kolordu Kumandanı Mirliya Kâzım Karabekir'e: *Meclis, kesinlikle İstanbul'da toplanmasın. İstanbul Hükümeti'ni millet gözünde gayri meşru gösterip dağıtmak, Eskişehir ya da Ankara'da Millî Meclis'i toplayıp millî bir hükümet yapmak. Bu işleri başarmak için Ordu aracılığıyla bir inkılâp hareketine başlamak lazımdır.*¹

*Meclis-i Mebusan'ın 12 Ocak 1920'de İstanbul'da çalışmaya başlamasıyla Sivas Anadolu hareketinin merkezi olma niteliğini yitirmiş, hatta Erzurum milletvekili seçildiği halde İstanbul'daki meclise katılmayan Mustafa Kemal de başkentteki parlamenter faaliyeti daha yakından izleyebilmek için Temsil Heyeti'ni Ankara'ya getirmişti.*²

*İstanbul'un İngilizler tarafından işgali, Mustafa Kemal'e işgal edilmiş bölgelerdeki ittihatçı yeraltı örgütünün itaatkâr bir araç haline getirme imkânı verdi.*³

*Bütün iktidarı elden kaçırmış gibi gözükten Mustafa Kemal, bir anda tekrar iktidar odağı haline gelmiştir. En önemlisi Karakol'un faaliyet alanı olan İstanbul'un işgali ve liderlerinin tutuklanması ile Karakol Cemiyeti fiilen bitmiştir.*⁴

Millî Mücadele tehlikeye girme yolundadır. İtilâf Devletleri, Millî Mücadele'ye İzmir işgali gibi bilmeyerek ikinci bir yardımda bulunurlar, İstanbul'u resmen işgal ederler, Millî Meclis'i dağılmaya zorlarlar, millîcileri

Atıf Gösterimi: Ömer Faruk Altay. (2025, Temmuz 24). Britanya'dan Mustafa Kemal'e Cemile-yi Müdhîşe: 16 Mart 1920 İşgali ve Tevkifatı. *Tarih Tahkik*, tarihtahkik.com adresinden temin edilmiştir.

İşbu niş çalışma, *İngiliz Derin Devleti ile Mustafa Kemal Temaslarının Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşuna Etkisi Üzerine Bir Zaman Akışı (19 Mayıs 1919'dan Sonra)* nam mufassal eserden tahrir edilmiştir. Mufassal eseri okuması fevkalâde müşkil olduğundan şu iki çalışmayı dikkatlerinize sunuyoruz: (i) *Lloyd George Yunan'ı Mı Destekledi, Mustafa Kemal'i Mi?* (ii) *Sevr Tezgâhı: Padişah Hükümetinin Tasfiyesinde Britanya Muhafazakârları ile Mustafa Kemal İşbirliği*.

* Siyasî tarih talebesi & işçisi. Elektronik posta: tarihtahkik@gmail.com.

¹ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 357; Aktaran: Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1228, dipnot *.

² Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri (1919-1922)*, 1994, s. 64. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

³ Erik Jan Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, 1987, s. 219.

⁴ Emel Akal, *Millî Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 285.

tutuklamaya koyulurlar. İşte ancak o zaman, Atatürk'ün ağır biçimde suçladığı İstanbul millîcileri, İsmet Paşa da dâhil, kitle hâlinde Ankara'ya gelmeye, Atatürk'ün etrafında toplanmaya, sivil ve askerî idarede en önemli yerleri doldurmaya başlarlar. İngiliz işgal ve tutuklamaları olmasa, bunların pek çoğunun Anadolu'ya gelecekleri yoktur...⁵

*Ankara Hükümeti, ta baştan beri Padişah'ın İngilizlerin tutsağı olduğundan hareket ediyor ve bu yüzden onun yönetimini tanımayı kabul etmiyordu. Genel olarak iki Hükümet de birbirlerine düşman değildiler. Padişah Hükümetindeki pek çok üye Kemalistlerle gizli bir ilişki kurmuşlar (sonraları İngilizlerin baskısıyla bu gizli ilişkilere son verildi) ve İstanbul'dan Anadolu'ya cephane, silâh ve gönüllülerin geçirilmesine yardımcı olmuşlardır.*⁶

Cemile-yi Müdhişe Hakkında Bir Zaman Akışı

2 Kasım 1919. Sivas'da mukim ARMHC-HT Reisi Mustafa Kemal, Bâb-ı Âlî Harbiye Nâzırı Ferik Cemal'e (Mersinli) gönderdiği cevâbî şifreli telgrafta, *meclis-i millinin İstanbul haricinde hükümet-i seniye'nin tensip edeceği emin bir mahalde toplanması gerektiğini* arz etti. Cemal (Mersinli), 31 Ekim tarihli şifreli telgrafında, *Meclis-i mebusanın taşrada toplanmasını* iki husus açısından mahzurlu olduğunu bildirmişti: (i) İstanbul'un Türk idaresinden ebadiyen çıkmasına, milletlerarası bir idare altına alınmasına mahal verebilir; (ii) Meclis'in İstanbul haricinde içtima ettirilmesi ihtilâl demek olacaktır.⁷

4 Kasım 1919. Britanya'nın İstanbul Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Britanya Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a 2066 numaralı muhtıra göndererek (i) *M. Kemal Paşa'nın Parlamentonun İstanbul'da değil, Bursa'da toplanmasını istediği yolundaki haberi* belirtti ve *haberin doğruluğuna kanaat getirdi*; (ii) *Türklerin İstanbul'dan atılmaları konusundaki bir muhtırayı* da ilaveten teslim etti. İngiliz Fevkalâde Komiserliği Siyasî Müşaviri Thomas Hohler'e göre Mustafa Kemal'in talebi doğrultusunda *Türk Parlamontosunun Bursa'da toplanması İngilizlerce olumlu karşılanacak ve Türk İmparatorluğunun Anadolu'ya çekilmesi, üçüncü derecede bir devletçik durumuna düşmesi anlamına gelecektir*:

Türklerin İstanbul'dan Atılmaları Konusunda T. B. Hohler'den İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra:

1. Türk Parlamontosunun Bursa'da toplanmasının İngilizlerce olumlu karşılanması. Bunun, Türk İmparatorluğunun Anadolu'ya çekilmesi, üçüncü derece bir devletçik durumuna düşmesi anlamına geleceği fikri.
2. Tarih boyunca bir imparatorluk şehri olagelmış İstanbul'un bu küçük Türk devleti için fazla olacağı.
3. İstanbul'u İslamiyetin kutsal bir şehri saymaya da imkân olmadığı.
4. Bu durumda Türklerin İstanbul'dan atılmaları ve Osmanlı devletinin ve Halifeliğin merkezinin Bursa'ya taşınmasının uygun olacağı. Osmanlı Hanedanının artık tükenmiş görüldüğü. Türklerin tepkisinden de çekinmemek gerektiği, çünkü Türklerin İngiltere'ye karşı gelemeyecekleri ve ancak şiddet muamelesinden anlayacakları.⁸

⁵ Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1229-1230. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

⁶ M. V. Frunze, *Türkiye Anıları*, 1978, s. 139, sonnot 38. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

⁷ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Ekim 1982, Sayı 82, s. 65-76, Belge No: 1788 ve 1789.

⁸ Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. LXVIII-LXIX. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. Mustafa Kemal'in Meclis'i Anadolu'da toplaması muhakkaktır fakat rivayetler hangi şehirde içtima edeceği noktasında ihtilaf etmektedir: Şükrü Hanioğlu, *Atatürk*, 2023, s. 309, dipnot 173. Mustafa Kemal'in yoklama yapmak üzere birçok şehri (Bursa'yı, Ankara'yı ve Eskişehir'i) gündeme getirdiği düşünülebilir.

14 Kasım 1919. Lord Curzon artık, yapılacak en iyi şeyin yeni bir Türkiye'nin oluşmasına izin vermek olduğu kanısına varıyor. Bu Türkiye'nin başında da Mustafa Kemal olacaktır.⁹

29 Aralık 1919. Britanya Bakanlar Kurulu içtimasında söz alan Harbiye ve Hava Kuvvetleri Nâzırı Winston Churchill, İngiltere'nin Türk ulusal lideri Mustafa Kemal'in bir vakıa olduğu gerçeğiyle yüzleşmesi "ve Türkiye'yle iyi bir barış yapması"nı önermiştir. Bu, İngiltere'nin sadece, Türkiye'nin İngiliz karşıtı duyguları harekete geçirebilecek bir konumda bulunduğu Ortadoğu'daki pozisyonunu rahatlatmakla kalmayacak, "Türklerin, bizim için daima önemli olan 'Ruslara karşı bariyer' rolünü de canlandıracak"tır.¹⁰

31 Aralık 1919. Erzurum'daki ARMHC-HT azası ve 15'inci Kolordu Kumandanı Mirliya Kâzım Karabekir; Mustafa Kemal'e zâta mahsûs ve pek acele telgraf keşide eyledi. Lord Curzon'un mümessili İngiliz Yarbay Alfred Rawlinson, (i) hilafet-saltanatın ayrılmasını, (ii) hükümet merkezinin İstanbul'dan Anadolu'ya taşınmasını ve (iii) cumhuriyet idaresini kurulmasını istemiştir. Karabekir ise millet tarafından hazmedilemeyecekleri vechile mezkûr 3 hususun gerçekleştirilemeyeceğini Rawlinson'a beyan etmiştir.¹¹

6 Ocak 1920. Britanya Bakanlar Kurulu içtima etti. Britanya Başvekili Galli liberal David Lloyd George, Padişah'ın görevden alınması ya da vazifede tutulmasıyla alakalı askerî göreceli taahhütler hakkında sual tevcih etti. Britanya İmparatorluk Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) Feldmareşal Henry Hughes Wilson ise Türkiye'nin siyasî başşehirinin [Padişah Hükümetinin] Anadolu'ya tenkili durumunda "askerî tüm mevaki (the whole military position) bizim aleyhimize değişecektir" cevabını verdi.¹² Bakanlar Kurulu kararı: İstanbul Türk kalacak. Hariciye Nâzırı Curzon, protesto etti.¹³ Bakanlar Kurulu kararında, Padişah'ın Anadolu'ya geçmesinin daha önemli sorunlar yaratacağı ve Türk Hükümeti'ni denetlemenin zor olacağı, Karadeniz'in kontrolünün İstanbul'da güçlü bir Müttefik donanmasıyla sağlanabileceği belirtiliyor.¹⁴ Padişah'ın Harekat-ı Milliye'nin riyasetini deruhte etmesinden korkuluyor.

Lord Curzon, Türklerle sulh için Bâb-ı Âlî'yi yetkili görmemektedir, TBMM Hükümetine temayül göstermektedir. Sabık 9'uncu Ordu Kitaatı Müfettişliği istihbarat ve siyasî şube reisi Erkân-ı Harb Binbaşı, ARMHC-HT kontenjanından Meclis-i Mebusan Trabzon mebusu Rıdvanbeyoğlu Hüsrev'in (Gerede) hatırat kaydı: İngiliz yarbay Rawlinson Erzurum'a gelip Kâzım Karabekir'le uzun bir görüşme yapmış. Heyet-i Temsiliye ile de görüşmek istiyormuş. Lord Curzon, "Karşımızda anlaşılan güçlü bir hükümet göremiyoruz." demiş. İngilizler tek muhatapın, konuşulması gerekenin Kuvayı Milliye olduğuna inanmışlar.¹⁵

⁹ Scottish Record Office, Lothian Papers, 1-9, memorandum, *America and the League of Nations*; Aktaran: Margaret MacMillan, *Barış Yapanlar: 1919 Paris Barış Konferansı ve Bu Konferansın Savaşlara Son Verme Girişimi*, 2015, s. 673.

¹⁰ Martin Gilbert, *Churchill*, 2013, s. 507.

¹¹ T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 438-439.

¹² John Darwin, *Britain, Egypt and the Middle East*, 1981, p. 176.

¹³ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 83.

¹⁴ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 309.

¹⁵ Sami Önal (Haz.), *Hüsrev Gerede'nin Anıları: Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler*, 2003, s. 161. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. Mühim not: Sami Önal, "gerekli gördüğü yerlerde sansür uyguladığını" Emel Akal'a itiraf etmiştir: Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 193, dipnot 18.

7 Ocak 1920. ARMHC-HT Reisi Mustafa Kemal, hilafet-saltanatın birbirinden bilfiil ayrılması manasına gelen hükümet merkezinin Anadolu'ya nakledilmesi projesini katiyen reddettiğini kamuoyuna beyan edici bir şifreli telgrafi tüm ARMHC şubelerine *acele* tamim etti:

İngiltere Hükûmeti Başvekîli Loyd Corc'un İstanbul ve Boğazlar'ın beynelmilel bir hâle ifrâğına, Türk Hükûmetinin yeni merkezinin Anadolu'da olacağına ve İstanbul'un yalnız makarr-ı hilâfet olarak bir pâyitaht-ı dînî olarak kalacağına dâir sulh konferansına teklîfâtta bulunacağı gazetelerde görüldü. An'anât-ı milliye ve dîniyemize mugâyir olan böyle bir kararın milletimizce asla mutâ' olmayacağı tabî'dir. Mümessillere bu bâbda şedîd protestolarda bulunulması ve birer sûretinin de berây-ı ma'lûmât Hey'et-i Temsîliye'ye keşîdesi ricâ olunur.

Mustafa Kemal

Şifre olarak da kumandanlara bunu serî'an yazdırsınlar!¹⁶

Hüsrev'in (Gerede) hatırat kaydı: *Gazeteler Lloyd George'un İstanbul'un uluslararası Hilafet'in merkezi olarak dinsel bir başkent, Türklerin saltanat merkezinin de Anadolu'da bir yer olması önerisini konferansa götürceğini yazıyorlar. Bu önerinin protesto edilmesi için her tarafa duyurular yapıldı.*¹⁷

9 Ocak 1920. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı bir muhtıra tanzim etti: *Bugüne dek güvenilen gizli bir kaynak, Savaş (Savunma) Bakanı Cemal [Mersinli] Paşa'nın Osmanlı ordularına göndermekte olduğu telyazılarının suretlerini bize sağlamayı sürdürüyor. Bu telyazılarından anlaşıldığına göre, Bakan, silâh, cephane ve özellikle önemli tüfek parçaları ve top sürgüleri sevk etmekle uğraşıyor.*¹⁸

17 Ocak 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Kontramiral Richard Webb, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi: *Başlıca amacı Barış Konferansı'nı sindirmek ve sert barış şartlarına karşı direnme hazırlamak olan ulusçu hareket, Harbiye Nezareti tarafından yönlendiriliyor. Cemal ve Cevat paşaların tutuklanıp Malta'ya gönderilmeleri tavsiye olunur.*¹⁹ 16 Mart 1920 işgali ve tevkifatıyla, Harekat-ı Milliye'nin Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâretinden sevk ve idare edilmesini ortadan kaldırılabilecek; İngilizler, kıdemli paşaları (Harbiye Nâzırı Ferik Cemal Mersinli ve Genelkurmay Başkanı Ferik Cevad Çobanlı'yı) derdest etmek suretiyle (mirliva) Mustafa Kemal'in liderliğini terviç edecektir.

21 Ocak 1920. Teşkilât-ı Milliye'ye nezâretlerini seferber eden Harbiye Nâzırı Ferik Cemal (Mersinli) ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Ferik Cevad (Çobanlı) paşalar, İtilâf Devletleri fevkalâde komiserlerinin 20 Ocak tarihli müşterek notası mucibince, mecburen, istifa ettiler.²⁰ İstifa hadisesi, Hariciye Nâzırı Reşid tarafından Müttefik fevkalâde komiserlerine akşamleyin bildirildi.²¹ Mustafa Kemal'den daha üst rütbeli olan bu doğal liderler, 16 Mart 1920 işgali ve tevkifatıyla Malta'ya sürüleceklerdir.

24 Ocak 1920. İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi "Türk Savaş Bakanlarının Azli; Bir İtilaf Zaferi" nam haber neşretti. *İtilaf komiserleri, uzun zamandan beri genelkurmay başkanıyla [Cevad Çobanlı], Mustafa Kemal'in kabinedeki önde gelen destekçisi olduğu düşünülen savaş bakanının [Cemal Mersinli] işten el çektilmesi hususunda kabineyi zorladılar. Harbiye Nâzırının mütarekeyi ihlal suçu -birliklerin izinsiz hareket ettirilmesi ve İtilaf devletlerinin gizlenen askerî materyallerin Anadolu'ya kaçırılması- sabitleşti. Bakan ile genelkurmay başkanı görevlerinden istifa ettirildi. Bu vaziyet karşısında muhtemelen*

¹⁶ T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 442. Mustafa Kemal, böyle bir beyanname neşretmemiş olsaydı, açığa çıkmış olacaktı.

¹⁷ Sami Önal, *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, 2003, s. 161.

¹⁸ Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 60.

¹⁹ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 358. Fransız Fevkalâde Komiseri Defrance, mezkûr paşaların tutuklanıp Malta'ya sürülmeleri halinde *Anadolu'daki İtilaf subaylarının misillemeye maruz kalabileceklerine dikkat çekmiştir. İtalyan Fevkalâde Komiseri Maissa ise "ilke olarak söz konusu davranış biçimini kabul etmekle birlikte, Paşalara yöneltilen suçlamaları incelemek istemiş"* tir.

²⁰ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 336.

²¹ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 361.

*sinirlenecek olan Milliyetçiler ile bunların Türk Meclisi'ndeki destekçileri, bundan böyle "esip gürleyecekler"dir.*²²

*Kemalistlerin din karşıtı ve cumhuriyetçi olduklarına dair medyadaki yayınları tekzip etmek için; İstanbul'da bulunan Alman Osmanischer Lloyd gazetesinin genel yayın yönetmeni Friedrich Schrader, bir dizi makale neşretmeye başladı.*²³

11 Şubat 1920. İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâhı gazetesi *The Orient News* muhabiri, Fındıklı Sarayı'nda içtima eden Meclis-i Mebusan'ı ziyareti hakkında ilginç bir mütalaada bulundu: *Açılıştaki bir şarap ya da ikram yoktu ama daha sonra Ankara'da olacağını düşünüyorum.*²⁴

26 Şubat 1920. İngiliz Askerî İstihbarat Teşkilâtı İstanbul şubesinin haftalık mahrem raporu: [...] *Meclis açıldığına göre millî kuvvetlerin artık dağıtılıp dağıtılamayacağı yolunda Padişah'ın sorusuna M. Kemal, İzmir işgal altında oldukça kuvvetlerin dağıtılamayacağı cevabını verdi.* [...] ²⁵

Avam Kamarası içtima ediyor. "Sultan ve Hükümeti neden İstanbul'da bırakıldı?" suali kendisine tevcih edilen Başvekil Lloyd George cevap veriyor:

Sultan ve bakanları bir İngiliz garnizonunun gözetiminde ve Boğaz açıklarındaki İngiliz zırhlıların ateş menzili içindeyken, Lloyd George kendini çok daha rahat hissetmektedir. Eğer onlar en yakın Müttefik garnizonundan ve İngiliz zırhlıları ile topraklarının egemen olduğu denizden yüzlerce mil mesafede ve böylece gözden ve zihinden uzak olarak, Torosların ötesinde, Konya'da bulunsalardı, Lloyd George, kendisini daha az rahat hissedecekti...²⁶

Muhafazakâr Fırka mebusu Dublinli Yarbey Walter Edward Guinness, şöyle hitab etti: *Türkleri İstanbul'dan çıkarmanın ve onları Anadolu'ya göndermenin neredeyse kat'î etkisi, Türk Hükümetini tamamen Ulusal Fırka iktidarına bırakmak olacaktır. Mustafa Kemal diktatör olacak* [...] ²⁷

28 Şubat 1920. Müttefik hariciye nezâretleri ricali Londra Downing Street'te içtima ediyorlar. Britanya Hariciye Nâzırı Lord Curzon; Mustafa Kemal'in Anadolu'ya gizli müktesebatla fevkalâde memur gönderilmiş olduğu için *Padişah'ı tahttan indirmek, hükümeti sürmek, Padişah'ı sürmek ve Boğaz'ın öbür kıyısında gözaltına almak gibi tedbirler zikretti.*²⁸

Lord Curzon, Fransızları kazanmak için Maraş olaylarını da vesile ederek, 26 Şubat 1920'de Ali Rıza Paşa Hükümeti daha iktidarda iken, "Olaylardan İstanbul Hükümeti sorumlu tutulmalıdır. Mustafa Kemal, İstanbul ile devamlı temas hâlinindedir ve onların onay ve yardımı ile hareket etmektedir." dedikten sonra, Padişah'ın tahttan indirilmesi, Hükümet üyelerinin yurt dışına çıkarılmaları gibi tedbirler ileri sürecektir.²⁹

Lord Curzon'dan sonra söz alan Fransa'nın Londra Büyükelçisi Paul Cambon'un şu sözleri mühimdir: [...] *her ne kadar Mustafa Kemal'le İstanbul arasında doğrudan doğruya bağlantı olduğu kuşku götürmez*

²² The Times, 24 January 1920, *Turkish War Minister's Dismissal; An Entente Victory*, p. 11; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 236

²³ Stefan Ihrig, *Naziler ve Atatürk*, 2015, s. 46.

²⁴ Zeynep Demir, *İstanbul'da Bir İngiliz Gazetesi: The Orient News (1919-1922)*, 2016, s. 45.

²⁵ Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. CXV.

²⁶ Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 133. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

²⁷ *House of Commons*, 26 February 1920, *Turks and Constantinople*, Volume 125, Column 1993. Yarbey Guinness, 31 Ekim 1922'de Harbiye Nezâreti Parlamento Müsteşarı tayin edilecek ve bu vazifesini 5 Ekim 1923'e kadar ifa edecektir (Wikipedia).

²⁸ *Documents on British Foreign Policy*, vol. VII, p. 296, 299; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 17. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. Lord Curzon'a göre "Ankara ile irtibat halinde olan ve onu gizlice destekleyen İstanbul hükümeti baskı altına alınmalıydı." Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 164.

²⁹ Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 134. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. "26 Şubat 1920" ifadesi yanlış; doğrusu, 28 Şubat 1920'dir.

*idiyşe de Padişahın onun üzerinde hiç bir denetimi olabileceğini sanmamaktayım. Mustafa Kemal Ulusçu bir ordu kurmuş ve İstanbul'dan bağımsız hareket edegelmiştir.*³⁰ Curzon tarafı, deryadaki dip dalganın farkında ve Anadolu'ya kurd kapanı kurmuş Padişah'ı kendi tuzağına düşürme derdindedir. Mustafa Kemal gibi bir karakter, İngiliz Muhafazakârları için velinimettir.

Britanya Kâtib-i Umumîliğinin 16:00 başlangıç saatli içtması zabıtnamesinden: *Lord Curzon, o sabah Hey'et-i Âli toplantısında, Mustafa Kemal'in Türk Hükûmeti'yle suç ortaklığından bahsettiği vakit, ikisi arasındaki irtibatın şimdiki tezahürüne değin farkında olmamışlığını ifade etti. Mustafa Kemal'in son zamanlarda Erzurum'a vali tayin edildiği kendisine bildirilmişti ki Erzurum ziyadesiyle ehemmiyetli bir vak'a olarak yeni Ermenistan'a dâhil edilmişti. Böylesi bir adamın fevkalâde salâhiyeti (? tayini) diğer taraftan yeni bir Devletin [Ermenistan'ın] haiz olabileceği herhangi bir muvaffakiyet ihtimalini tamamen ortadan kaldıracabilecekti.*³¹

Lord Curzon: *Mustafa Kemal hiç kuşkusuz İstanbul'daki Hükûmetle yakın ilişki halindedir ve onun uygun görmesi ve yardımı ile hareket etmektedir. Bu nedenle İstanbul'a en şiddetli girişimlerde bulunulmalı ve Müttefikler ya Türkleri İstanbul'dan çıkarmak tehdidinde bulunmalı ya da Başbakanların kararlaştıracakları başka bir harekette bulunmalıdır.*³²

Öğleden sonraki oturuma iştirak eden Lloyd George, *Ermenilere engel olmayıp Türk direnişinin yaratılmasına sebep olduğu gerekçesiyle Fransa'yı eleştirdi.*³³ Britanya diplomasisi epey yaman. Halbuki İngilizler, Güneydoğu Anadolu Kuva-yı Milliyesini Fransa'ya karşı silahlandırmıştı. Oturumun sonunda İstanbul'daki yüksek komiserlere ortak bir tel çekilmesi kararlaştırıldı. Bu telde Kilikya'daki Ermeni kırımından söz edildikten sonra, *Fransa'nın bölgede asayişini sağlamak hususunda tam sorumluluk üstlenmiş olduğu bildiriliyor. Fakat Babîâli durumdan sorumludur ve ona itilaf'ın yetkesinin alay konusu olamayacağı gösterilmelidir* deniyor.³⁴ Daha açık bir deyişle Maraş olayı, örtülü operasyonun zahirdeki kılıfını teşkil ediyor.

3 Mart 1920. Londra Konferansı içtima ediyor. Fransa Cumhuriyetinin Londra Büyükelçisi Paul Cambon, 16 Mart günü icra edilecek işgal ve tevkifat kapsamında, *Harbiye Nezâreti'nin işgalinin ve milliyetçilerin tutuklanmasının yeterli olacağını ve bunun bizzat padişah üzerinden, sanki o emir vermiş gibi yapılmasının daha iyi olacağını ifade etti.*³⁵ Padişah otoritesinin halk nazarında beş paralık edilmesine matuf bir entrikadır bu. Böylece otomatik olarak cumhuriyetçi Mustafa Kemal parlayacaktır.

5 Mart 1920. İstanbul'daki işgal tedbirinin artırılması kararlaştırıldı. Lloyd George: *Mustafa Kemal Paşa, bir çeteci değildir. Türk Hükûmeti'nin atadığı Erzurum Vâlisi'dir. Bu Türk vâlisi, bizim müttefikimize (Maraş'ta Fransızlara) saldırsın, biz hiçbir harekette bulunmayalım. Bu, olamaz. Hemen en enerjik tedbirleri almalıyız. İlk iş olarak Mustafa Kemal Paşa'nın atılmasını istemeli, sonra Müttefik kuvvetlerle*

³⁰ Osman Olcay, *Sevres Andlaşmasına Doğru*, 1981, s. 140.

³¹ Rohan Butler & J. P. T. Bury. (1958). (Eds.). *Documents on British Foreign Policy 1919-1939* (First Series, Volume VII, 1920) (p. 300). Great Britain, London: Her Majesty's Stationery Office. Türkçe bir başka tercümesi: "LORD CURZON sabahki Yüce Kurul toplantısında Mustafa Kemal'in İstanbul Hükûmetiyle suç ortaklığından söz ettiği sırada, aralarındaki ilişkinin şimdi öğrendiği kadar sıkı olduğunu bilmediğini söyledi. Mustafa Kemal'in şu günlerde Erzurum'a Vali olarak atandığını şimdi öğrenmiş bulunmaktadır. Erzurum yeni Ermenistan içine alınacağına göre bu olay daha da anlam kazanmaktadır. Böyle bir adamın atanması, yeni Devletin olabilecek başarı şanslarını da tümüyle ortadan kaldıracaktır." Osman Olcay, *Sevres Andlaşmasına Doğru*, 1981, s. 144.

³² Osman Olcay, *Sevres Andlaşmasına Doğru*, 1981, s. 137. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

³³ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 397.

³⁴ Sina Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 475.

³⁵ *Birinci Londra Konferansı Tutanakları*, 3 Mart 1920, Belge No: 141; Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c. 1, s. 419; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 165-166. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

*İstanbul'u işgal etmeliyiz.*³⁶ Daha açık bir deyişle, İstanbul yönetim üssüdür, cezalandırılması lazım gelmektedir.

6 Mart 1920. Davis, ABD Dışişleri Bakanına telgraf keşide eyledi:

Telgraf

6 Mart 1920, Londra

Kilikya'daki katliamları ve Türklerin Müttefik otoritesini küçük görüp, anlaşma koşullarına direnmeye hazırlanmalarını dikkate alan Müttefik konferansı, dün İstanbul'daki yüksek komiserlerine kenti ve Harbiye Nezaretini ele geçirmeleri ve Harbiye Nezaretinin Anadolu'da Milliyetçi birliklerle haberleşmesini kesmeleri emrini verdi. Ayrıca Mustafa Kemal'in Erzurum Valiliğinden uzaklaştırılmasının istenmesi önerildi. Bu karar, yüksek komiserlerin verdiği bilgi üzerine alındı ve bunlar emirleri yerine getirmek için gizlice buradan ayrıldılar. Vahameti anlaşılan durum, bugün öğleden sonra bana *Lord Curzon* tarafından uzun uzun anlatıldı. Görüşmemizi kapsayan bir memorandum vereceğini bildirdi. Bunu alınca yeniden rapor vereceğim.

Davis³⁷

7 Mart 1920. İstanbul'daki Fransız Donanması Kumandanı Koramiral Ferdinand de Bon, Paris'e (Bahriye Nezâretine?) telgraf gönderdi: *Kilikya'da Ermeni kırımı olmadı. Mersin açıklarında donanmanın gövde gösterisi yapması gereksizdir. İstanbul'da alınması düşünülen tedbirler "etkisiz ve tehlikeli"dir. Ulusçular bunu, barış koşulları çok ağır olduğu takdirde uygulamak için öngörüp hazırladıkları Anadolu'da hükümet örgütleme işine derhal başlamak için bahane yapacaklar. Barış şartlarının ağır olması hali ise bu bölgelerde Fransız menfaatlerine en büyük zararlara yol açar.*³⁸

10 Mart 1920. Londra Konferansında söz alan Yunan Başvekil Eleftherios Venizelos, *askerlerinin ileri yürüyüşüne ve böylece 20 000 Türkün dağıtılmasına müsaade edildiği takdirde Mustafa Kemal'in prestijinin ağır bir darbe yiyeceğini, Türklerin nihayet gerçekten harb etmek istemediklerini belirtti*. Bunun üzerine Britanya İmparatorluk Genelkurmay Başkanı Feldmareşal Henry Hughes Wilson, Venizelos'a, *İngiltere'den insanca hiçbir yardım beklememelisiniz* dedi.³⁹ Venizelos'un teklifi reddedildi.⁴⁰ Britanya Harbiye ve Hava Kuvvetleri Nâzırı Winston Churchill, Mustafa Kemal'le temas aranmasını önerdi.⁴¹ Churchill, *Mustafa Kemal'in birliklerinin asıl kısmının Venizelos'un öne sürdüğü gibi Batı Anadolu'da değil doğuda olduğunu belirterek, onun "Türk imparatorluğunda Yüksek Konsey'in aldığı kararlara direnebilecek veya bu kararları engelleyebilecek tek güç" olduğunu vurguladı. Bu sebeple, İstanbul hükümetine baskı yapılmasını, bir yandan da "gerçek şef" olan Mustafa Kemal ile temas kurulmasını öneriyor. Zira onu görmezden gelmek mümkün değildir.*⁴²

Başka bir deyişle, Churchill, Yunan'ın ordusuz haldeki Mustafa Kemal'i yok etmesine onay vermiyor fakat kadanalı işgalin bir miktar daha genişletilmesine müsaade ediliyor zira böylece Mustafa Kemal Yunan milliyetçi antitezinin mevcudiyeti üzerinden güç devşirmeye devam edebilecektir:

Yunan lider, Kemalîst askeri gücün fazla abartıldığı, küçük bir müttefik ordusunun hızlı ve amaçlı bir faaliyetle onları rahatlıkla yenebileceği konusunda güvence vermeye devam ediyordu. Bu vahim karar, en az 10 Mart

³⁶ Doğan Avcioğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 134-135. İktibasdaki yurgu tarafımıza aittir. "Erzurum Valisi" ifadesi teknik açıdan yanlış olsa da, Mustafa Kemal'in Meclis-i Mebusan'a Erzurum'dan mebus tayin edilmiş olduğunu unutmamak lazımdır.

³⁷ Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 73.

³⁸ *Ministere des Affaires Etrangères*, vol. 143, p. 26-28; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 479. İktibasdaki yurgular tarafımıza aittir.

³⁹ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 90.

⁴⁰ Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 176-177.

⁴¹ Osman Olcay, *Sevres Andlaşmasına Doğru*, 1981, s. XLI. İktibasdaki yurgu tarafımıza aittir.

⁴² *Birinci Londra Konferansı Tutanakları*, 3 Mart 1920, Belge No: 149; Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c. 1, s. 444-449; Aktaran: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 169. İktibasdaki yurgu tarafımıza aittir.

tarihli Londra oturumundan itibaren gündemdeydi. Bu oturumda İtalya Dışişleri Bakanı Scialoja, İstanbul'daki Osmanlı Meclisi'nin feshinin Anadolu'da bir meclisin kurulmasını provoke edebileceğine dikkat çekti. O zaman sürpriz olarak Venizelos araya girdi ve ulusalcı direnişi yok etmeye yönelik askeri görevi tamamıyla ülkesinin üstlenmesini teklif etti. Dönemin Savaş Bakanı olan Churchill, buna karşı çıktı. Oturum, İstanbul ile ilgili İngiliz planının onaylanmasıyla ve Yunanlılara önceden işgal ettikleri bölgenin hafif bir şekilde sınırları dışına çıkmalarına izin verilmesiyle sona erdi.⁴³

Müttefik Devletler Dışişleri Bakanları, Londra'da, İstanbul'un işgali konusunu son bir kez daha görüştüler ve kesin karar verdiler. [...] İtalya Dışişleri Bakanı, İstanbul Meclisi dağıtılınca Anadolu'da bir Meclis toplanabileceğini belirtti ve bir savaş hareketi biçimi alacak işgale İtalya'nın yanaşmayacağını açıkladı.⁴⁴

Londra Konferansı Yüksek Şûrası, mukarreratını İstanbul'daki Müttefik fevkalâde komiserlere tebliğ ediyor: Kat'î tedabire lüzum yoktur. Harbiye Nezâreti, Posta ve Telgraf Nezâreti ve Polis teşkilatı derhal deruhte edilmelidir.⁴⁵

*Fransız Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Berthelot, 10 Mart 1920 tarihinde Londra'dan Quai d'Orsay'e çektiği mahrem telgrafta, Lloyd George'un Türkiye'deki komiserlerin İstanbul'un resmen işgaliyle ilgili görüşleri hakkında bilgi vermek üzere Yüksek Konsey'i toplantıya çağırdığını bildiriyordu. Yüksek komiserler, işgalin yanı sıra sivil yönetime de el konulmasını, milliyetçi şeflerin tutuklanmasını, parlamentonun dağıtılmasını ve İtilaf Devletleri'nin görüşlerini içeren bir genelge yayınlanmasını öneriyorlardı. Bu isteklere ilaveten Venizelos polisin, Lord Curzon ise Mustafa Kemal ile haberleşmeyi önlemek amacıyla Posta ve Telgraf İdaresi'nin denetim altına alınmasını talep ediyorlardı. Ancak, aynı telgrafta şöyle bir bilgiye daha rastlanmaktadır: "...Amiral de Robeck'e aşağıdaki bilgileri içeren telgraf gönderilecektir... Yüksek Konsey şimdilik İstanbul'un sivil yönetimine el konulmasına, Meclis'in feshine ve genelgenin yayınlanmasına karşıdır... Şimdilik sadece Posta ve Telgraf İdaresi ile Harbiye Nezareti'ne el koymanız yeterlidir... Tehlikeli milliyetçi şeflerin tutuklanması ise şimdiye kadar izlenen politika doğrultusunda yerine getirilmelidir."*⁴⁶

Ankara'daki İngiliz irtibat subayı Yüzbaşı Witthall, emrindekilerle birlikte Ankara'yı tam teçhizat terk etti.⁴⁷

12 Mart 1920. İngiliz *Daily Mail* gazetesinin muhabiri Harry Collinson Owen, 1918'de Mustafa Kemal'le Pera Palas Otel'de mülakat yapmış olduğunu ve onun *Anadolu'daki İngiliz çıkarlarını desteklediğini* belirtti.⁴⁸ Harry Collinson Owen, İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâhı tarafından neşredilen *The Orient News* gazetesi sabık mesul müdürü ve başmuharriri idi. Demek ki Mustafa Kemal, Pera Palas'da Ward Price'den maada Harry Collinson Owen tavassutuyla da İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâhıyla temas kurmuştur.

ARMHC-HT Reisi Mustafa Kemal, İstanbul'daki Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanı, Karakol Cemiyeti mensubu İttihadçı Miralay Galatalı Şevket'e telgraf gönderdi. ARMHC-HT'nin İstanbul mümessilliği vazifesini ifa eden Karakol Cemiyetinin itaatkâr olmasını istiyor: *İstanbul'da mevcut teşkilatımızın, maksadı temine gayrikafi olduğu anlaşılmaktadır. [Bu] ademi muvaffakiyetin sebebi,*

⁴³ Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 152. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

⁴⁴ Bilâl N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, 1985, s. 154. İtalya Hariciye Nâzırı Vittorio Scialoja'nın Londra Konferansında belirttiği üzere, İstanbul'daki meclisin dağıtılması Mustafa Kemal'in işine yarayacaktır: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. CXIX.

⁴⁵ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 481.

⁴⁶ *Chateau de Vincennes*, 7 N 3210, D. 7-8; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri (1919-1922)*, 1994, s. 68. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

⁴⁷ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 419.

⁴⁸ Erdem Güven. (2019). İngiliz Basınında Mustafa Kemal Atatürk İmgesi: 1919-1923 Yılları Arası Daily Mail Gazetesi'ne Bir Bakış. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, (3), s. 24-25.

*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti teşkilatı namı altında Karakol nizamnamesinin tatbikatına çalışılmakta olduğu anlaşılmıştır. Karakol nizamnamesi, birçoklarını teşkilata temas etmekten tedhiş eylemiştir. Bu sebeple Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı Nizamnamesi esasına göre teşkilat taazzuf ettirmek, İstanbul için bilhassa kâfidir.*⁴⁹

Mustafa Kemal, İstanbul'un işgal edileceği yolunda aldığı haberleri kolordulara da bildirdi. Mustafa Kemal, İstanbul'daki örgütlenmenin Karakol Cemiyeti'ne göre değil, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin tüzüğüne göre yapılmasını, silahlı örgütlenmede de bunun uygulanmasını istedi, merkez kurullarında görev alanların adlarının gizli tutulabileceğini bildirdi.⁵⁰

Meclis'in kapatılmasından ve İngiliz işgalcilerinin bütün açık siyasal faaliyetleri durdurmasından önceki üç ay boyunca, Rauf (Orbay) ve Kara Vasıf liderliğindeki Meclis-i Mebusan'daki İttihatçılar, Felah-ı Vatan grubu milliyetçi davayı ve bu davanın programı olan Millî Misak'ı savundular. Ne var ki, bütün taktik meselelerde Mustafa Kemal'in çizgisini izlemediler ve bilhassa Meclis'in Ankara'ya taşınması teklifini reddettiler.⁵¹

16 Mart şafağında Meclis-i Mebusan'ın *basılarak Karakol'un üst düzey yöneticilerinin tutuklanması, diğerlerinin Anadolu'ya geçmesi bu emri de facto hayata geçirecektir.*⁵²

16 Mart 1920 evveline aid birkaç müktesebat. ARMHC-HT azası Hüseyin Rauf'un (Orbay), Meclis-i Mebusan Sivas mebusu olarak İstanbul'da bulunduğu sırada (Ocak-Mart 1920), *İtilâfçılar, Meclisi dağıtmak için tahrik etmeyi üstlendiği anlatılır.* ARMHC-HT'nin bir diğer azası 15'inci Kolordu Kumandanı Mirliva (Tuğgeneral) Kâzım Karabekir de *meclisin İstanbul'da toplanmasını destekliyordu çünkü İtilâf devletlerinin ergeç bunu basarak dağıtacaklarına ve böylece meclisin Anadolu'da toplanmasına sebep olacaklarına inanıyordu.*⁵³

Hatırlanacak olursa, İngiliz 16 Mart 1920 işgali ve tevkifatından evvel, Erzurum göndermiş olduğu Yarbay Alfred Rawlinson vasıtasıyla (i) hilafet-saltanatın birbirinden ayrılmasını; (ii) başkentin İstanbul'dan Anadolu'ya taşınmasını; (iii) Anadolu'da cumhuriyet idaresinin bir an evvel kurulmasını teşvik etmişti.⁵⁴ İngiliz yıllık raporunda yer alan *1920 Şubat'ından bu yana Merkezi Hükümet'in tasfiyesi süreci* ifadesi, bu bağlamda, manidardır.⁵⁵ Daha da ötesi ve ilginç, Alfred Rawlinson, Mustafa Kemal'in cinsel yaşamı hakkında skandal bilgilerin Osmanlı İslâm milleti kamuoyuna yayılmasını dahi engellemeye çalışmıştır:

Mustafa Kemal [...] bir haber alma dosyasına göre gençken "safahat"a düşküncü ve cinsel yolla bulaşan bir hastalık kapmıştı. Bu nedenle hayattan "nefret ediyor ve iğreniyordu." Bu da onu "eşcinsel zaafırlara" sürüklemişti. Rawlinson ise Mustafa Kemal'in ahlaksız biri olduğu konusundaki fikirleri çürütmek ve karşı çıkmak için elinden geleni yaptı.⁵⁶

ARMHC-HT kontenjanından Trabzon mebusu Rıdvanbeyoğlu Hüsrev (Gerede), ağabeyisinin kayınbiraderi olan Satvet Lütfi (Tozan) nam-ı diğer İngiliz ajanı *Traian* vasıtasıyla Prens Sabahaddin'e Hariciye Nâzırlığı teklif edildiğini ancak tasarının olumsuz neticelendiğini belirtir. Hüsrev'in şu cümlesi ayrıca dikkat çekicidir: *Bazı milletvekillerinin Meclis'ten dakikası dakikasına İngilizlere telefonla bilgi verdikleri de kesin olarak anlaşılmıştı.*⁵⁷

⁴⁹ Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 289.

⁵⁰ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 422.

⁵¹ Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, 1987, s. 146-147.

⁵² Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, 2018, s. 295.

⁵³ Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 154, dipnot 107.

⁵⁴ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 1091.

⁵⁵ Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1920)*, 2010, s. 20.

⁵⁶ Giles Milton, *Kayıp Cennet Smyrna 1922: Hoşgörü Kentinin Yıkılışı*, 2011, s. 111.

⁵⁷ Sami Önal, *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, 2003, s. 178-179.

Bulgar eski meşhur komitacı ve Stanbulinski Çiftçi Fırkası mebusu Dimitri Atchkoff⁵⁸ Ankara'ya gelmişti ve böylece İngiliz istihbaratı ile Mustafa Kemal arasındaki gizli görüşme, yaver Cevat Abbas'ın (Gürer) Keçiören'deki evinde gerçekleştirilmişti (Mart 1920). Kılıç Ali de hazır bulunuyordu.⁵⁹

Hüsrev (Gerede), Dimitri Atchkoff için verilen bir ziyafette yaşanan skandalları 16 Mart 1920 tarihli hatırat kaydında şöyle mevzubahis etmiştir:

Biz böyle ölüm kalım işleriyle uğraşırken Ankara'da bulunan Recep (Peker)'ten bir mektup aldım. Ben bu kurmay subay Recep'i Birinci Dünya Savaşı'nda Harekât Şubesi Müdürlüğü yaptığım Kafkas Ordusu'ndan tanırım. [...] Recep bu mektubunda Heyet-i Temsiliye karargâhı olan Ziraat Okulu'nda içkili, kadınlı âlemler yapıldığını, sabahlara dek göbek atmakla vakit geçirildiğini, Sofya'dan gelen Makedonya delegesi Gospodin Açıkof'un onuruna verilen ziyafette Türklük ve Müslümanlık adına utanç duyduğunu, artık orada kalamıyacağını, bizden bu duruma bir çözüm yolu bulmamızı istiyordu. Bu fuhuş ve rezalete Paşa'nın yakın çevresindekilerin neden olduklarını, içlerinde Özel Kalem Müdürü Yüzbaşı Hayati'nin ve arkadaşlarının adlarını da sayıyordu. Kaptan Rauf'a mektubu gösterdim, çok üzüldü. Kibar ve efendi bir adam olan, böyle rezaletlere en az bizim kadar üzüleceği bilinen Doktor Refik (Saydam)e özel bir şey yazmam kararlaştırıldı. Ben de Refik'e oldukça kapalı bir biçimde bu durumun Anadolu'da ve İstanbul'da yapacağı olumsuz etki ve propagandaya dikkat çekerek Paşa nezdinde girişimde bulunmasını, yakın çevresindeki ahlâksızların görevden uzaklaştırılmasının sağlanmasını yazdım. Mektup adı anılan ahlâksızlar tarafından okunmuş. Beni Mustafa Kemal Paşa'ya şikâyet etmişler. Refik efendiliği ve kibarlığı yüzünden bir şey yapamamış, etkili olamamıştı. Ben Ankara'ya kaçmayı başarıp da Heyet-i Temsiliye'ye katıldığım zaman, anımsadığım kadarıyla bu Hayati ve Salih (Bozok) bana karşı cephe almışlar, beni boykot etmişlerdi. Adamları, yaptıkları rezaletin yurt ve ulus adına sakıncalar doğurduğu konusunda uyardım. Mustafa Kemal Paşa'ya yakın çevresine, ulusal davanın inceliklerini kavrayan, onurlu ve güçlü kişiler almasını söyledim. Paşa'nın bu sözlerime canı sıkıldı. Bir şey söylemedi. Bir gün bekledim. Bu edepsizlerden hiç birisine bir şey yapılmadığını görünce, 19 Mart 1920 genelgesi üzerine Büyük Millet Meclisi için gelmekte olan milletvekillerinin kaldıkları okul binasına taşındım.⁶⁰

16 Mart 1920. *Maraş Olayları ve İslam dünyasında yükselen Pan-İslamcı hareketler dolayısıyla*⁶¹ Müttefikler İstanbul'daki Şehzadebaşı Onuncu Fırka Karargâhını, Harbiye ve Bahriye ve PTT nezâretlerini, Polis umum müdüriyetini işgâl etti; İttihadçı bazı mühim mebusları* tutukladı.

İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General George Francis Milne, beyanname neşrederek işgalin *muvakkat* olduğunu ve *bu nazik zamanda Osmanlı Devleti'nin enkazından yeni bir Türkiye vücuda getirilebilmesi için* gayret sarf ettiklerini ifade etti:

1. İşgal muvakkattir.
2. İtlâf Devletlerinin niyeti yine Türkleri İstanbul'dan mahrum etmemektir. Fakat maâzallahu Teâlâ Anadolu'da kargaşalıklar çıkarılır veya katliam gibi vukuat zuhur ederse bu kararın değiştirilmesi ihtimali vardır.

⁵⁸ “Eski Bulgar milletvekillerinden ve Makedonya Komitesi temsilcisi” Atchkoff, Mustafa Kemal'in Sofya ataşemiliterliği vazifesi sonlanmak üzereyken (1914) onunla temas kurdu. “Komitenin isteği Sırbistan ve Yunanistan'daki Türklerin yardımlarını temin ederek, Bulgar ve Türklerin menfaatlerini korumak için Bulgar Heyeti ile görüşmelerin yapılabilmesi için Mustafa Kemal'in aracılık etmesidir. Yarbay Mustafa Kemal, komitenin teklifini Enver Paşa'ya bildirmiş ve olumlu sonuç alınmıştır. Türk-Bulgar Batı Trakya Komitesi kurularak, çeşitli bölgelerde çalışmaya başlamıştır. Komitenin başında da Süleyman Askeri Bey yer almıştır.” Esra Sarıkoyuncu-Değerli, *Mustafa Kemal Atatürk'ün Sofya Askeri Ataşeliğinden Ölümüne Kadar Türk-Bulgar İlişkileri (1913-1938)* [Doktora Tezi], 2005, s. 26-27.

⁵⁹ Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e "1921-1922"*, 1989, s. 53; Sami Önal, *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, 2003, s. 180; Hulûsi Turgut (Haz.), *Atatürk'ün Sırdışı Kılıç Ali'nin Anıları*, 2007, s. 523.

⁶⁰ Sami Önal, *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, 2003, s. 182.

⁶¹ Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 106.

* “200'e yakın milletvekilinden Malta'ya sürülen 14'ü sayılmazsa, ancak 70'i Ankara'ya gelir.” Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1295.

3. Bu nazik zamanda Osmanlı Devleti'nin enkazından yeni bir Türkiye vücuda getirilebilmesi için elde bulunan son bir ümidi delicesine hareketlerle (Anadolu harekâtı kast olunuyor) mahvetmek isteyenlerin iğfalatına kapılmamak ve hâlâ saltanat merkezi olan İstanbul'dan verilecek emirlere itaat etmek lazımdır.

4. Yukarıda bildirilen teşviklere iştirak eden şahıslardan bazıları İstanbul'da ele geçirilerek hapsedilmişlerdir.⁶²

Padişah Vahideddin, Şubat ayında *Mebusan Meclisi'nin artık milleti temsil eden tek kurum olarak görülmesi gerektiğini, başka bir yerden gelen benzer bir iddianın böylece yasadışı olduğunu ilan eden bir irade yayınlamıştı*.⁶³ Bu bağlamda İngiliz, beyanname neşredip Padişah otoritesini haleldar kılmadığını iddia etse de, 16 Mart hamlesiyle çok net bir biçimde Padişah otoritesini zedelemektedir.⁶⁴ Padişah otoritesinin zedelendiğine ilişkin temsil niteliği çok kuvvetli mecazî bir delil bulunuyor: *16 Mart 1920 tarihinde Beyazıt yangın kulesini işgal edip ertesi gün ayrılan İngiliz askerleri işgal esnasında zat-ı şahaneye ait atlas sancağı ve iki adet cuma sancağını paramparça etmişlerdir*.⁶⁵

İstanbul'un resmen işgal altına alınmasıyla birlikte tamamen demoralize olan Sultan ve Meşrutî-Monarşî taraftarları yaşananların faturasını, merkezî Hükûmete alternatif bir idare kurarak memleketin daha da zor duruma düşmesine yol açan Milliyetçilere kestiler.⁶⁶

Padişah'ın başkentinin işgal edilmiş olması Mustafa Kemal'e bir zarar vermemiştir. İngiliz yetkililerinin inandıklarının aksine artık Padişah adına çalışıyor değildi. İtilafçıların işgalinin hesaplanmamış bir etkisi de, Padişahlık hükûmetinin yok edilen saygınlığının ve yasallığının Mustafa Kemal rejimine geçmesi oldu.⁶⁷

Bâb-ı Âlî Harbiye Nâzırı Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydına göre İngiliz General Shuttleworth, Türkiye Avrupası Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı İngiliz Korgeneral Henry Fuller Maitland Wilson'un* tebliğini teslim etti: *Teşkilat-ı Milliye'yi def etmek ve Komisyon-ı Âli mukarreratı vechiyle,*

⁶² Tarık Mümtaz Göztepe, *Mütareke Günleri*, 2017, s. 362. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. Mezkûr beyannamenin *The Times*deki suretinde mühim farklar bulunuyor: "1-İşgal geçicidir, 2-İtilaf güçlerinin amacı, Sultan'ın otoritesini zayıflatmak değil, tam tersine Osmanlı idaresi ile ilgili tüm konularda Sultan'ın otoritesini kuvvetlendirmektir, 3-İtilaf güçlerinin Türkleri İstanbul'dan mahrum etmek gibi kalıplaşmış bir niyeti bulunmamaktadır, 4-Şu kritik zamanda halkın görevi, düzenin sağlanmasına ilişkin faaliyetlere katkıda bulunmaktır. İnsanlar kendi gündelik işleriyle uğraşmalı, Osmanlı kalıntılarından yeni bir Türkiye kurulacağına ilişkin Milliyetçi söylemlere kulak asılmamalıdır. Herkesin görevi Saltanat'ın emirlerine harfiyen uymaktır, 5-Adı geçen sakıncalı hareketlere bulaşan bazı kişiler tutuklanmış olup, bunlar hakkında gereken işlemler yapılacaktır." Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 274. Göztepe'deki "maâzallahu Teâlâ" ifadesi sonradan ilave edilmiş gibi duruyor.

⁶³ A. L. Macfie, *Osmanlı'nın Son Yılları 1908-1923*, 2003, s. 198-199.

⁶⁴ "İstanbul'un işgali 16 Mart günü İngiliz, Fransız ve İtalyanlar'dan oluşan bir ihtiyat kuvvetiyle gerçekleştirildi. İşgalin geçici olduğunu ileri süren Müttefikler, padişahın otoritesini yıkmak değil güçlendirmek amacıyla geldiklerini resmen ilan ettiler." Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 213. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. Mesela bir mukayese unsuru olarak İtalyan matbuatı amiral gazetesi *Corriere della Sera*nın 18 Mayıs 1919 tarihli haberini de istidlal edebiliriz. Gazetenin belirttiğine göre Müttefiklerin İzmir'i işgali ve emsali tedbirleri, "Sultan-Halife iktidarının küçük düşürülmesi" anlamına geliyordu: Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 116, dipnot 23.

⁶⁵ BOA, HR.SYS, 2608/7, İef 6, İstanbul Şehremini Vekilinden Dahiliye Nâzırına tezkere, 20 Mart 1336; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 338, dipnot 1175.

⁶⁶ Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 83. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

⁶⁷ David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 356. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir. İstanbul'da alınacak tedbirlerin Türkiye'de Mustafa Kemal'in ekmeğine yağ sürmek demek olacağı, İngiliz ricali tarafından bal gibi sarahaten biliniyordu. "İstanbul'un işgali Mustafa Kemal için İstanbul rejimiyle tam anlamıyla kopuşun işaretiydi." Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 232.

* Henry'in babası Fuller Maitland Wilson (d.1825-ö.1875), Muhafazakâr Fırka mensubu; Avam Kamarası Batı Suffolk mebusuydu ([Wikipedia](https://en.wikipedia.org/wiki/Fuller_Maitland_Wilson)).

*Dersaadet'i işgal etmek üzere mümessiller bir müşterek nota verdiler. Mustafa Kemal'in reddini istediler.*⁶⁸

Britanya'nın İstanbul Fevkalâde Komiserliği Baştercümanı ve Siyasî İkinci Müşaviri Andrew Ryan da Sadrazam Salih Hulûsî'ye (Kezrak) Kuva-yı Milliye'nin reddini isteyen nota verdi. Sadrazam Salih Hulûsî'nin cevabî notası: *Müttefik kuvvetlerin bol olduğu ve bir karışıklığın önlenebileceği İstanbul'da böyle bir karışıklık olmadığı gibi beklenemez de. . Anadolu harekâtı menşei Yunan işgali ile bu işgalin neticesi olan dehşet ve nefretten almıştır. Bu hareketlerin daha fazla genişlemesi de Büyük Ermenistan ve Pontos Yunan Devleti yaratılması niyetinin söylenti olarak dolaşmasından ileri gelmiştir. .*⁶⁹

İngiliz Korgeneral Henry Fuller Maitland Wilson komutasındaki Müttefik İşgal Kuvvetleri birçok komünist eylemciyi tutukladı.⁷⁰ Sabık Bahriye Nâzırı ve Padişah Seryaveri Ahmed Avni'nin (Lortkipanidze/Şahinbaş) belirttiğine göre, tevkif edilenler arasında İttihad-ı İslâm (Panislâmizm) davasıyla temayüz etmiş İttihadçılar bulunuyor.⁷¹ Tutuklananlar arasında Fransız taraftarları de yer alıyor. Nitekim buna binaen Fransız basını, İstanbul'un işgaliyle *İngilizlerin Meclis-i Mebusan'ı basarak "Fransız dostu" olan Türkleri tutuklamalarına tepki* gösterecek; ayrıca *İngilizlerin işgali yüzünden Anadolu'daki hareketin güçlendiği şeklindeki görüş Fransız raporlarına sıklıkla* yansiyacaktır.⁷²

İngilizin Meclis-i Âyan ve Meclis-i Mebusan mensubu bazı simaları tevkif etmesi Mustafa Kemal'in lehine stratejik neticeler doğurmuştur. Birincisi, Meclis bu sefer Ankara'da Mustafa Kemal'in nüfuzu altında teşekkül edecektir. İkincisi, minimalist milliyetçi Mustafa Kemal'e rakib olan İttihad-ı İslâmî ve Turancı İttihadçılar enterne edilmişlerdir.

Harbiye, Bahriye ve Posta-Telgraf nezâretleri, Polis teşkilatı deruhte edilmiş olsa da Bâb-ı Âlî'ye ve meclise tamamen vaz-ı yed edilmemiştir. Örneğin Meclis-i Mebusan Reis Vekili Hüseyin Kâzım Kadri'nin belirttiği üzere İngilizler, Malta'ya sürmek için Rauf'la beraber iki mebusu tevkif etmiş; bu tevkifata protesto olarak da Meclis-i Mebusan faaliyetini tatil etmiştir.⁷³ Protesto için meclisin tatil edilmesini teklif edenler de Doktor Rıza Nur ve Tunalı Hilmi olacaktır⁷⁴; ikisi de millî hareket taraftarıdır ve mebusluklarına Ankara'da devam edeceklerdir. Başka bir deyişle ne hükümet ne meclis külliye dağıtılmış değildir. Hükümetin büsbütün ortadan kaldırıldığı iddiası, daha ziyade Mustafa Kemal grubunun propagandasına müsteniddir. Hükümet merkezinin İstanbul'dan Ankara'ya taşınması için İstanbul'un gözden düşürülmesi lâzım geliyordu, propaganda da bu işe yarıyordu.

Mustafa Kemal, Sivas'taki 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salâhaddin'e (Köseoglu) şifreli telgraf göndererek İngilizlerin İstanbul'daki telgrafhaneyi deruhte etmiş oldukları vechile artık ne Saray'la ne de Bâb-ı Âlî'yle muhabere edilemeyeceğini binaenaleyh *bilûmum vilâyat-ı Osmaniye'de rüesay-i*

⁶⁸ Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 691.

⁶⁹ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 152.

⁷⁰ Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 98.

⁷¹ Osman Öndeş, *Avni Paşa Anlatıyor*, 2012, s. 231.

⁷² Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 178, dipnot 448. Fransız emekli bahriye subayı, İslâm düşmanı Pierre Loti: "İngiliz subayları, tüfeklerine süngü takmış Hintli askerlerin kolculuğunda, yegâne suçları ülkelerini sevmek ve ikinci yurtları Fransa'ya sempati göstermek olan onurlu insanların evlerini gece yarısı bastılar..." Pierre Loti, *La Mort de Notre Chère France en Orient*, p. 223; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 104.

⁷³ Hüseyin Kâzım Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, 2018, s. 316. Son Mebusan Meclisi'nin mebus sayısı 256 idi: Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi, 12 Kânunusânî 1336(1920), Cilt 1, Devre 4, s. 4. Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal, Sivas Valisi Reşid'e istihbarat raporu göndererek, tevkif edilen iki mebusun adını hususen zikretmiştir: Celâl Nuri (İleri), Hüseyin Rauf (Orbay): *Atatürk'ün Telgraf, Tamim ve Beyannameleri IV*, 1991, s. 289.

⁷⁴ Melzig, *Atatürk Dedi Ki*, s. 74; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 86, dipnot 293.

memurîn-i mülkiye ile askeriye'nin Hey'et-i Temsiliye ile muhafazai irtibat eylemeleri ricasını bir vazife vataniyye addederiz demiştir.⁷⁵ Başka bir deyişle İngilizler, İstanbul'daki telgrafhaneyi işgal ederek, merkez ile taşra arasındaki irtibatı kopartmış ve Mustafa Kemal'i, taşradaki mülkî ve askerî âmirlerin talimat alacağı yegâne merci mevkiine yükseltmiştir denilebilir.

Mustafa Kemal, Müttefik mümessilliklerine beyanname neşretti. Buna göre kendisi *milleti osmaniye'nin hayat ve mevcudiyetini müdafaa etmeğe azmetmiş olan Osmanlıdır*.⁷⁶

Mustafa Kemal, *bilumum kumandanlıklara, vali ve mutasarrıflara ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine, belediye riyaasetlerine ve Matbuat Cemiyetine* beyanname göndererek, 7 asırlık Osmanlı Devletinin tamamen ortadan kaldırıldığını iddia etti: *Müdafaa-i namus ve memleket uğrunda her fedakârlığı göze almış olan millet-i osmaniye'nin azim ve iradesi önünde, bu tehdidat dahi fayda vermedi. Nihayet bugün İstanbul'u cebren işgal etmek suretile Devlet-i Osmaniye'nin yedi yüz senelik hayat ve hakimiyetine hitam verildi. Yani bugün Türk milleti, kabiliyeti medeniyesinin, hakkı hayat ve istiklâlinin ve bütün istikbalinin müdafasına davet edildi. Cihanı insaniyetin enzârı istihsanı ve âlemi islâmın amali istihlâsı, makamı hilâfetin tesirâtı ecnebiyeden tahlisine ve istiklâlî millinin mazîi şevketimize lâayık bir iman ile müdafaa ve teminine mütevakkıftır. Giriştiğimiz istiklâl ve vatan mücahedesinde Cenabı Hakkın avnû inayeti bizimledir*.⁷⁷ Mustafa Kemal'in *milleti osmaniye'den Türk milletine* nakl-i kelâm etmesi dikkat çekici bir nüanstır.

16 Mart 1920 işgali ve tevkifatı, Mustafa Kemal riyaasetindeki ARMHC-HT cuntasına *yardım* etmek anlamına geliyor. Kâzım Karabekir'in deyişiyle; *16/Mart Anadolu üzerine yeni bir şafak doğuruyordu. Bu bir arife idi. Millî bir hükûmetin Ankarada her tarafa ışıklarını saçacağı bayram* bahşetmiştir İngilizler.⁷⁸

Bundan birkaç gün sonra, Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal tarafından ülkede yeni seçimlerin yapılacağı ilan edildi. Bu yeni parlamentonun eskisiyle hiçbir ilişkisi yoktu. Olağanüstü yetkilere sahip, hem yasa yapıcı, hem yasa uygulayıcı bir millet meclisi karakterindeydi. Bu haliyle Fransız büyük devriminin millî meclisine benziyordu ve Doğu için aynı derecede büyük anlamlı bir kuruluş olacaktı. Toplanacağı yer olarak Ankara belirlendi. Kendi karargahında yapılması başırlanamamış bulunan iş, şimdi İngiltere'nin farkında olmaksızın yaptığı yardımla gerçekleşiyordu.⁷⁹

Tevkifat fedaîilerinden Sivas mebusu Hüseyin Rauf (Orbay), Trabzon mebusu Hüsrev (Gerede) ve Mevlanzade Rifat, meselenin perde arkasına ilişkin fevkalâde çarpıcı mütalaalar derc etmişlerdir:

Fakat asıl olan, behemehal Meclisin İngilizler tarafından basılmasını sağlamaktır. Bu olmadıkça, Anadolu'da ne Millet Meclisi, ne de Millî Hükûmet kurulabilirdi. Bu noktada aylarca evvel Mustafa Kemal Paşa ile mutabık kaldığımız da malûmdur.⁸⁰ Netekim, meclisin basılıp, benim de tev[kif] ile Malta'ya sürülüşüm neticesinde

⁷⁵ *Harb Tarihi Vesikaları Dergisi*, Mart 1958, Sayı 23, Vesika No: 578.

⁷⁶ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 1, s. 298.

⁷⁷ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 1, s. 299-300.

⁷⁸ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 528-529.

⁷⁹ Dagobert Von Mikusch, *Gâzi Mustafa Kemal*, 2000, c. 3, s. 86. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

⁸⁰ Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni: Siyasi Hatıralarım*, 1993, c. 2, s. 30. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. "Ertesi gün [16 Mart] acele Meclis'e gittim. İngiliz donanması toparını sahillere çevirmiş, sokakları silahlı İngiliz askerleri tutmuş. Meclis'i basıp Raufu Kara Vasıfı tevkif edip götürmüşler. Önceden durumu haber alan arkadaşlar Raufu kaçırmak istemişler ama o kabul etmemiş." Rıza Nur. (1994). *Millî Kıyam: Millî Mücadelenin İç Yüzü* (Y. Toker, haz.) içinde (s. 27). İstanbul: Toker Yayınları.

husule gelen vaziyet, tamamilе istediğimiz sonucu vermiş ve böylece, hemen o günden itibaren Anadolu'da Millî Meclisin ve Hükümetin gayet müsait şartlar içinde kurulması kaabil olmuştu.⁸¹

Rauf Bey İstanbul'un işgali günü Celâlettin Arif Bey'in Anadolu'ya kaçarak Büyük Millet Meclisi'ne katılmasını, sözünü tutup ulusal görevini yerine getirmek olarak nitelendiriyor. [...] Rauf Bey, anıları arasında İngilizler tarafından tutuklanmayı bekleyerek, günden de söz etti. Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey'e Anadolu'ya kaçması için 1000 lira göndermiş. Fakat Rauf Bey, Meclis toplantı halinde iken milletvekilleri ve kendisi gibi ileri gelenlerin tutuklanmayı bekleyerek, düşmanları, Türk ulusu ve uygar dünya karşısında saldırgan durumuna düşürmeyi düşünmüş. Bu biçim bir tutuklama Meclis'in Anadolu'da açılması çalışmalarını da hızlandıracak, insanımıza teşvik ve heyecan verecekti.⁸²

Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da her hâlde bir hükûmet buhranı çıkarmak istiyordu. Ve bu buhran sayesinde meclisi dağıttırmak ve nihayet kendi nüfuzu altında Ankara'da toplamak ve bu suretle kendisine minnettar durumunda kalacak olan meclise bütün arzularını tatmin ettirmek istiyordu. Mustafa Kemal Paşa bu gayeyi hedeflemiş, her fırsattan azami istifade etmiş ve hatta birçok tehlikeyi göze almıştı. Anadolu'da güvensizlik hadi aşmıştı.⁸³

1922 sonbaharında Ankara'ya muvasalat edecek olan Britanya gayr-ı resmî mümessilesi Grace Mary Ellison: [Ankara ricali] *Benim, Milliyetçi Meclisin doğmasına yol açan 16 mart 1920 tarihini, İngilizlerin yarattığını unutmamama özellikle dikkat ediyorlar. O gün biz, yani ingilizler İstanbul'daki Türk parlamentosunu ele geçirmiş ve iki yüz elli kadar aydın vatandaşı Malta'ya sürmüştük. Ancak ondan sonradır ki milliyetçiler kendi meclislerini kurmaya karar vermişlerdir. Malta'dan gelenler ve İstanbul'dan kaçan öbür milletvekilleri bugünkü parlamentonun üçte ikisini teşkil ediyorlar. Geri kalan üçte biri Anadolu'dan gelme.*⁸⁴

Bu yeni parlamentonun [...] Toplanacağı yer olarak Ankara belirlendi. [...] İngiltere'nin farkında olmaksızın yaptığı yardımla gerçekleşiyordu.⁸⁵

İtilaf güçlerinin İstanbul'u işgali, Mustafa Kemal'in Türk milliyetçi hareketinin liderliğine geçmesini ve bir sonraki adımı atmasını sağladı.⁸⁶

İstanbul'un işgâli, İngiltere'nin -İzmir'e Yunanistan'ı çıkardıktan sonra- Mustafa Kemal'in hareketine farkında olmadan yaptığı ikinci büyük hizmet olmuştur.⁸⁷

Beklenmedik bir zamanda, General Gouraud kamutasında Kilikya'daki Fransız askerlerinin Türk Milliyetçi kuvvetleri tarafından ciddi bir yenilgiye uğratıldığı ve Maraş yöresinde binlerce Ermeninin öldürüldüğü yolunda

⁸¹ Feridun Kandemir, *Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay*, 1965, s. 50. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. İttihadçı Hüseyin Rauf ile İttihadçı Kara Vasıf'ı gözaltına alan subay, İngiliz İşgal Kuvvetleri Askeri İstihbaratından Yüzbaşı John Godolphin Bennett idi: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 103.

⁸² Sami Önal, *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, 2003, s. 182. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. Sınırlı da olsa gerçekleştirilen tevkifat, Meclis-i Mebusan'ın feshedilmesine mühim bir âmil olmaya yetmiştir: "Bu arada İstanbul'daki olayların gelişimi ve gerçek anlamda bir barış ihtimali, Milli Mücadele hareketini önemli ve kalıcı siyasi adımlar atmaya sevk etmiştir. Ferit Paşa'nın ilk icraatı, 12 Nisan'da parlamentoyu feshetmek olmuştur. Bu feshe yol açan gelişme, İstanbul'un resmen işgalinin ardından, dört milletvekilinin İngiliz askeri yetkililerince tutuklanması olayını protesto etmek için Meclis-i Mebusan'da alınan grev kararıdır. Bunu takiben birçok vekil Anadolu'ya geçmiştir. Bu arada Mustafa Kemal dağılan meclis üyelerini de içine alacak şekilde, ülkenin her yanından gelecek temsilcilerle birlikte, Ankara'da geniş katılımlı bir milli meclisin kurulmasına yönelik kararlı adımlar atmaktaydı. Adı geçen bu meclis, 23 Nisan tarihinde açıldı." Ali Satın, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1920)*, 2010, s. 50-51.

⁸³ Mevlanzade Rifat, *Türkiye İnkılabının İç Yüzü*, 2017, s. 364. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

⁸⁴ Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 154. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

⁸⁵ Dagobert Von Mikusch, *Gâzi Mustafa Kemal*, 2000, c. 3, s. 86.

⁸⁶ T. G. Fraser, A. Mango & R. McNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, 2011, s. 198, 223-224.

⁸⁷ Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 129.

gelen haber üzerine görüşmeler [Londra Sulh Konferansı] kesildi. Bu haber, görüşülmekte olan bu tür bir barış anlaşmasını Türklere zorla kabul ettirmenin olanaksız değilse bile güç olacağını kesinlikle gösteriyordu. Fransızların gururu can evinden vurulmuştu, İngilizler de Türkiye'den güvenceler isteme konusunda ellerine fırsat geçtiği için sevindiler. Bu nedenle konferans, resmi Türk hükümetine baskı yapmak için İstanbul'u işgal etmeye ve Savunma Bakanlığı'na el koymaya karar verdi. İstanbul 16 Martta işgal edildi. İstanbul'daki Türk Milliyetçileri Mustafa Kemal'e katılmak için Anadolu'ya kaçtıklarından, bu işgal, Kemalist hareketi zayıflatacağına güçlendirdi.⁸⁸

Buna nazaran neticeleri açıkça görülebilecek olmasına rağmen 16 Mart'ta zora başvurmakla Müttefiklerin "payitahtta herhangi ciddi bir isyan hareketi tehlikesi olmayacağı" düşüncesi doğru çıkmış ise de, bu suretle, M. Kemal'in ekmeğine de yağ sürülmüş oluyordu. Calthorpe'un İzmir'de 15 Mayıs'ta başına geldiği gibi bu defa da Milne, meşum tesirlerini şüphesiz sezmiş olduğu askerî işgal gibi nankör bir vazife ile karşı karşıya bulunuyordu. Halide Edip (Adivar): "İstanbul'da şiddet hareketine başvurmakla millî hareketin prestijini büyük mikyasta arttırdığından dolayı (M.'e) [Milne'ye (ÖFA notu)] teşekkür için her türlü sebebe malik bulunmaktayız" diye yazmakta haklı idi.⁸⁹

İngilizler, İstanbul'u işgal edip Osmanlı Meclisini dağıtmakla, Mustafa Kemal Paşa'ya ikinci büyük bir koz vermiş oluyorlardı. Mustafa Kemal Paşa, asıl yapmak istediğini, İngilizlerin sayesinde artık bundan sonra yapmak imkânını bulacaktı.⁹⁰

Mustafa Kemal'in liderlik sürecine İngilizlerin de bilmeden veya bilerek katkısı olmuştur. İngilizler, Karakol cemiyeti hakkında bilgiye sahiptiler çünkü İngiliz İstihbarat Servisi'nden Hintli Binbaşı Miraceddin kendisini Halifeye bağlı ve Anadolu hareketine taraftar olarak tanıtarak göz hekimi olan Esat Paşa ile dostluk kurmuştu. Karakol'un liderlerinden "Kara" Vasıf Bey, Esat Paşa'nın muayenehanesini sık sık ziyaret eder, ikili teşkilatla ilgili meseleleri konuşurlardı. Esat Paşa da gizli kalması gereken sırları dostluğuna samimiyetle inandığı Hintli Miraceddin Bey'e naklederdi.

12 Ocak 1920'de açılan son Osmanlı Meclisi'nde Rauf Bey'in başkanlığında faaliyet gösteren eski İttihatçı, yeni Milli Mücadeleci mebuslar, hareketin inisiyatifini Mustafa Kemal'den almak için epey çalışmışlardı. Ama 16 Mart 1920'de Meclis-i Mebusan'ın İngilizler tarafından basılması ve Binbaşı Miraceddin yoluyla Esat Paşa'dan alınan istihbarat uyarınca "Galatalı" Şevket, "Kara" Vasıf, Ali Said Paşa, Refet Paşa, Ali İhsan (Sabis) Paşa, "Hacı" Mehmed Paşa ve Rauf Bey gibi önemli şahsiyetlerin Malta'ya sürülmesi bu durumu köklü biçimde değiştirdi. Tutuklanmaktan kurtulan İttihatçı kadrolardan, Enver'le çalışmak isteyenler Kafkasya'ya doğru yola koyuldular. Geri kalanların ise Ankara'dan başka gidecek yerleri yoktu. Giderek başsız kalan İttihatçı kadrolar için Mustafa Kemal'in liderliği etrafında toplanmaktan başka çare kalmamıştı.

"Galatalı" Şevket, "Kara" Vasıf ve Rauf Bey gibi tecrübeli istihbaratçıların tutuklanacakları belliyken Meclis'e gitmeleri, dolayısıyla Milli Mücadele'nin başlangıcını Anadolu yerine Malta'da geçirmeleri düşündürücüdür. Rauf Bey kaçmak varken neden teslim olduğunu şöyle açıklayacaktı hatıratında: "O anda ben, nefsimi, kendimi, kendi rahat ve huzurumu ve hürriyetimi dahi uğrunda hiç tereddüde düşmeden feda edebileceğim, başka şeyler düşünüyordum." Sina Akşin, "Bat'yı iyi tanıyan İstanbullu bazı aydınlar için Anadolu'nun küçük bir kasabası gibi olan Ankara'ya maceralı bir biçimde gitmek ve orada oturmak, 'medenî' İngilizler tarafından Malta'ya sürülmekten belki daha zor görünmüş olabilir" diyecekti. Bu kişilerin, yurtdışındaki Talat Paşa'nın İngilizlerle yaptığı temaslara fazla bel bağlayıp bağlamadıkları bilinmez ancak bilinen odur ki, bu tutuklamalardan sonra Meclis'in İstanbul'da toplanmasının sakıncalı olduğunu söyleyen Mustafa Kemal haklı çıkmış, bu durum itibarını iyice artırmıştır.⁹¹

⁸⁸ Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 176. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

⁸⁹ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 151. Halide Edip Adivar, bu ifadesini 1928'de Londra'da neşredeceği hatıratında yazacaktır: "Ve ona [General Milne'ye] minnettar olmamız için büsbütün bir sebebe malikiz, çünkü İstanbul'da aldığı tedabir-i katiye, Harekat-ı Milliye'nin itibarının artmasına büyük bir katkı sağladı." Halidé Edib, *The Turkish Ordeal*, 1928, p. 64. Lakin bu mühim cümleye, nedense, *The Turkish Ordeal*ın Türkçe çevirisi olan *Türk'ün Ateşle İmtihanında* yer verilmeyecektir.

⁹⁰ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, 1987, c. 2, s. 467. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

⁹¹ Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 122-123. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

Mustafa Kemal'in Siyasal Önderliği Sorunu: Görüldüğü üzere, Mustafa Kemal'in Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti önderi olarak, hemen hemen hepsi Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti listelerinden seçilmiş olan mebuslardan üç önemli talebi olmuştur. Birincisi, bir müdahale olduğu takdirde Meclis-i Anadolu'da toplayabilmek için yetki, bir dayanak noktası teşkil etmek üzere kendisinin Meclis Reisi seçilmesiydi. İkincisi, Paşalar bunalımında Ali Rıza hükümetinin gösterdiği teslimiyeti cezalandırmak ve böylece İtilaf'a Türklerin şeref ve onurlarına düşkünlüklerini, ağır barış şartlarını kabul etmeyeceklerini göstermek için bu hükümete güvenoyu verilmemesiydi. Üçüncüsü, mebusların, kendilerini seçtiren ve ihtimal çoğunlukla kendilerinin de üye oldukları Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin adıyla bir grup kurmalarıydı. Fakat gördük ki Mustafa Kemal'in her üç arzusu da yerine getirilmedi.⁹²

Mustafa Kemal, şahsî otoritesine mutlak itaat etmeyen mebusların toplandığı ve zamanla ARMHC-HT'ye rakib mevkiye gelen Meclis-i Mebusan'ın İngilizler tarafından işgal edilmesiyle adeta rakipsiz duruma getirilmiştir. Örneğin Meclis-i Mebusan, Ali Rıza Paşa kabinesinin düşürülmesine dair Mustafa Kemal'e ait talimatı da yerine getirmemiş ve fakat İngilizler Sadrazam Ali Rıza Paşa'yı istifa ettirmiştir. Söz konusu vetireyi Hanioglu şöyle hulasa etmektedir:

Mustafa Kemal, seçimler öncesinde, namzet olmayacağını, fakat millet "herhangi bir yerden" kendisini "meb'usluğa intihab ederse ma'el-iftihar kabûl" edeceğini açıklamıştır. Aday gösterildiği Erzurum meb'usluğunu kazanır; fakat, pâyitahta dönmenin taşıdığı riskin farkında olduğundan meclis oturumlarına katılmama kararı alır. Hüsrev, Bekir Sami ve Rauf Beyler, ardından da Mazhar Müfid meb'us olarak İstanbul'a gidice Hey'et-i Temsiliye bir yapı olarak ortadan kalkar ve 28 Kasım sonrasında toplanmaz. Buna karşılık, Mustafa Kemal, bu kuruluş adına yazışmayı ve tebliğler neşrini sürdürür.

Bu süreçte Sivas'tan Ankara'ya taşınan Hey'et-i Temsiliye, pâyitahta gidecek meb'usları ortak çalışma konusunda yönlendirme amacıyla mecliste "Müdafa'a-i Hukuk Cem'iyeti Grubu" oluşturma girişimini başlatır. Yapılan görüşmelerde meb'uslar, Mustafa Kemal ile "fıkır ü kana'atde müttehid" kalmışlardır. Kendisinin planı, meclis reisliğine getirilerek, grup ve başkan vekilleri aracılığı ile meb'usları uzaktan yönetmektir. Bu makamda bulunması, yasama organına yönelik bir kapatma girişimi gerçekleşirse, meclisi, Hey'et-i Temsiliye'nin yeni merkezi Ankara'da toplanmaya çağırma imkânını da sağlayacaktır.

12 Ocak 1920 günü açılan meclis, Mustafa Kemal'e bir seçilmiş siyasetçiler grubunu uzaktan yönetmenin ne denli zor olduğunu gösterecektir. Müdafa'a-i Hukuk muhalifleri, yabancı basına dayanarak, "Mustafa Kemal Paşa'nın âmâline hâdim bir meclis" toplandığını iddia etmişlerdir. Fakat meb'usların onun hizmetinde oldukları ve emellerini hayata geçirmeye odaklanacakları tezi, oldukça kaba ve mekanik bir ilişki varsayımıdır.

Aslında, o da söz konusu muhalifler gibi, meb'us olarak pâyitahta giden cemiyet üyelerinin "liderleriyle müdâvele-i efkâr ederek, en nihayet, tesbit olunacak bir program dâhilinde harekete mecbur" olduklarını varsaymıştır. Ancak, uzaktan, araçlarla gönderilen mesaj ve talimatlarla hayata geçirilen "liderlik," beklentilerini karşılamaktan uzak kalacaktır.

Hareket listelerinden seçilen temsilciler, ilk olarak, meclis reisliğine getirilmesi talebine karşı çıkarlar. Ocak ayı sonunda, önerdiği gibi, daha sonra kabûl olunacak Misak-ı Millî beyannâmesinin ana hatlarını içeren bir programa sahip olarak "Müdafa'a-i Hukuk Grubu" kurma kararı alan meb'uslar, kısa süre içinde fikir değiştirerek, "Felâh-ı Vatan İttifakı" adında bir grup oluştururlar.

Mustafa Kemal, "nankör ve hod perest" olmakla itham ettiği, "imansız," "cebîn," "cahil" sıfatlarını yakıştırdığı meb'uslar ve kelime oyunu yaparak "Fellâh-ı Vatan Grubu" şeklinde atıfta bulunduğu meclis grubunun seçim sonrasında, meşruiyeti de sorgulanmaya başlanan Hey'et-i Temsiliye denetiminden çıkarak bağımsız hareket etme eğilimine girdiğini, Ankara'dan gizlice gönderdiği, sert ihtarlar taşıyan emirlerinin oldukça sınırlı etki yapabildiğini görmüştür.

⁹² Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 394. İktibasdaki yurğu tarafımıza aittir.

Meclis reisliğine getirilmesini destekleyenlerin başını çeken Edirne Meb'usu Şeref Bey'in* dahi kürsüden, "Hey'et-i Temsiliye denilen ve kuvâ-yı milliyeyi temsil eden bir şahsın veya şahsiyetin yükselmek ihtimali yoktur" dediğini, bu organın yayımladığı beyannâmesinde amacını "meclis-i millînin teşekkülü" ile sınırladığını dile getirdiğini, başkan vekili Celâleddin Ârif'in ise "irade-i milliye'nin" doğruğu yer ve "merkezi"nin sadece meb'usan olduğunu vurguladığını öğrenmiştir.

Bu eleştirilerin, bağımsız hareket etmek isteyen temsilciler tarafından, kendisi ve gerçekte şahsından ibaret olan Hey'et-i Temsiliye'ye yöneltildiğini ve liderliğinin etkisini kaybetmeye başladığını da kavradığı şüphesizdir. Şeref Bey, konuşmasında, dünyada sadece üç "kuvvet" tanıdığını söylemiştir. Bunlar "pâdişah, millet ve hükûmet"tir. Onun da dile getirmeye çalıştığı gibi, milleti meclis temsil ettiğine göre, onun toplanmasını sağlayan Hey'et-i Temsiliye adını değişik makamlara emirler gönderen reisi, artık siyasetin aslı belirleyicilerinden birisi olarak görülmemeye başlanmıştır.

Mustafa Kemal, gücünün azalışını, "Meclis-i Meb'usan'da Kuvâ-yı Milliye'nin gayr-ı meşu'iyetini alkışlatdıran nutuklar"ın iradı, meb'usların Hey'et-i Temsiliye ile aralarına mesafe koymaya çalışması kadar, talep ettiği radikal siyasî hamlelerin kabûl olunmamasından da anlamıştır. Bunlardan en önemlisi olan, Hey'et-i Temsiliye'nin siyasete müdahalesini sonlandırmasını isteyen Ali Rıza Paşa hükûmetinin güvensizlik oyu ile düşürülmesi girişiminde de başarı sağlayamaz. 6 Şubat günü, Rauf Bey'e "hükûmeti bilâ kayd ü şart düşürmek"in gerekli olduğunu bildirir. Ancak, meclis, üç gün sonra, nâzır değişikliklerini yeterli bularak, oturuma katılan 108 meb'usun 104'ünün oyu ile kabineye güvenoyu verir.

Ankara'daki lider ile Felâh-ı Vatan İttifakı ve üyelerini "tıflâne ve gafilâne mu'amelât" icra etmekle suçladığı, Meb'usan arasında siyaset yapımı alanında yaşanan anlaşmazlıklara karşılık, meclis, düşünsel düzeyde, Müdafâ'a-i Hukuk çizgisinden ayrılmamış ve hareketin temel ve taviz verilemeyecek hedeflerini ortaya koyan "Misak (Ahd/Peymân)-ı Millî" beyannâmesini 17 Şubat günü kürsüsünden kamuoyu ve dünyaya duyurmuştur.

Mustafa Kemal, böyle bir metin hazırlama çabalarının, meb'uslar ile Ankara'da meclis açılmadan yapılan görüşmelerde ele alındığını ve müsveddelerin hazırlandığını belirtmiştir. Daha sonra kaleminden çıkan bir taslak 22 Ocak günü yapılan ilk gizli toplantıda Hey'et-i Temsiliye üyelerinden, Trabzon Meb'usu Hüsrev Bey tarafından okunmuş, akabinde de metne son şekli verilerek beyannâme haline getirilmiştir.

Söz konusu taslağın ne ölçüde ve hangi noktalarda değiştirildiğini tespit edebilmek mümkün olamamaktadır. Yunus Nadi, Erzurum Kongresi kararlarına dayanan bir "mükemmel müsvedde"nin Ankara'daki lider cânibinden gönderildiğini belirtmiştir. Mustafa Kemal'in, bir meclis tartışmasında, metnin "muharrirlerinden" olduğunu söyleyen İzmit Meb'usu Hüseyin Sırrı (Bellioğlu)'ne, "Keşke yazmaya idiniz. Başımıza çok belâ koydunuz" demesi, gönderdiği taslakta kapsamlı değişiklikler yapıldığı izlenimini uyandırmaktadır. *Nutuk*'ta ise dile getirdiği esasların, "hakikaten, toplu bir sûrette tahrir ve tesbit" edildiğini söyleyerek, yeniden yazımdan ziyade, takdirine mazhar olan editoryal bir müdahaleye işaret etmiştir.

Erzurum ve Sivas kongrelerinin beyannâmelerindeki Müslüman milliyetçiliği yaklaşımını yansıtan, içinde "Türk" ifadesi yer almayan metin, ülkenin, Arap vilâyetleri dışında "İslâm ekseriyetiyle meskûn" kısımlarının ayrılık kabûl etmez bir bütün olduğunu ilân ederken, sınırlarını çizmeye gayret ettiği söz konusu alanda hayata geçirilecek bir "İttihad-ı İslâm" tasavvurunu ortaya koymuştur. 1919 sonrası gelişmeleri ile Fransız İhtilâli arasında paralellikler kuran Mustafa Kemal, Misak-ı Millî'yi, Amerikan Bağımsızlık Beyannâmesi'ne (1776) benzetmektedir. Ülkenin işgalcilerden kurtarılması ve geleceğini özgürce tayinini isteyen "Ahd-ı Millî," hayatı boyunca George Washington'u örnek aldığını dile getiren Mustafa Kemal'e göre, "hür yaşama" arzusunu yansıtmıştır.

* Şeref Aykut, CHP Tek-Parti devrinde de yine Edirne kontenjanından kadrolu mebus olacak ama 1920'de yerdiği Mustafa Kemal'e, artık, taabbüd derecesinde daima medh ü senâ edecektir: "Türk devrimini son asırların değişikliklerini hazırlayan fikirlerle ve daha sonraları yürüyen, göğdelenen Rasyonel, Sosyolojik, Markist, Faşist rejim ve ideolojileri ile izaha çalışmak da fazla bir iş olur. Kamâlizm bunların üstünde yalnız yaşamak dinini aşıl原因 ve bütün prensiplerini ekonomik temeller üzerine kuran bir dindir." Şeref Aykut. (1936). *Kamâlizm: C. H. Partisi Programının İzahı* içinde (s. 3). İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitap Evi.

Şüphesiz, “Misak-ı Millî,” felsefî derinlik açısından, Amerikan Bağımsızlık Beyannâmesi ile kıyaslanması zor bir metindir. Buna karşılık, Whitehall, kof bir bravado olduğunu düşündüğü Osmanlı çıkışına, kolonilerin 1776 yılındaki girişimine gösterdiğine benzer bir tepki verecektir. Diğer savaş mağlubu toplumlarda sergilenmeyen bu meydan okumanın, yeni dünya düzenini şekillendirme çalışmasında ciddî engellerle karşılaşmadan yol almış olan İtilâf devletleri, bilhassa İngiltere tarafından, “bardağı taşıran damla” ve “küstahlık” olarak görüldüğü kuşkusuzdur. Bu, İttihad ve Terakki teşkilâtının hile karıştırdığını ileri sürdükleri seçimleri, “büyük bir maskaralık” olarak nitelendiren, onun oluşturduğu meclisin de meşruiyeti olmadığını düşünen İngilizlerin kurumun tasfiyesi için düğmeye basmasına neden olacaktır.

Ali Rıza Paşa kabinesi, 3 Mart günü, İngiliz baskısına dayanamayarak istifa eder. Mustafa Kemal, şubat ayında güvensizlik oyu ile düşürülmesini istediği hükûmetin çekilmesini “te’essürle” karşıladığını bildiren bir açıklamayı meclise gönderirken, pâdişaha da rövanşist bir siyasetçiye sadarate getirmemesi uyarısında bulunur. Bunun yanı sıra değişik Müdafa’a-i Hukuk örgütleri meclise protesto telgrafları yagdırır.

İki taraflı baskı arasında kalan sultan, Amasya Protokolleri’ni imzalayan Salih Hulûsi Paşa’yı yeni hükûmeti kurmakla vazifelendirir. Buhran bu şekilde geçici olarak ertelense de İngilizlerin beklentilerine cevap verilmemiştir. Duruma müdahale kararı alan İtilâf devletlerine bağlı askerî birlikler, 16 Mart günü İstanbul’u işgal eder ve akabinde meclisi basarak, Rauf Bey ile Misak-ı Millî Beyannâmesi’ni okuyan Şeref Bey’in aralarında bulunduğu bâzı meb’usları Malta’ya gönderilmek üzere tutuklar.

Meb’usan, bu koşullar altında 18 Mart tarihinde yapılan son oturumunda, oybirliği ile “vazife-i meb’usanın icrasında emniyetbahş olacak bir halinde vuku’una kadar müzakerât[ın] te’hirini” kararlaştırır. “Millî irade”yi temsil konusunda ipler yeniden Mustafa Kemal’in eline geçmiş, iki ay aşkın süreden beri Ankara’da, emir-komuta zincirine girmeyi reddeden meclis ile kendisini siyaset dışına itmeye çalışan saray ve Bâb-ı Âlî ricâli arasındaki çekişmeyi izleyen Hey’et-i Temsiliye reisi duruma el koymuştur.

Rauf Bey gibi “kahraman” statüsündeki bir meb’us ile Kara Vâsıf benzeri İttihadçı teşkilâtçıların Malta’ya sürülmesi liderliğini seçeneksiz hale getirmiş, kafasındaki planları, kolordu komutanlarının onayını alma koşuluyla uygulamaya koymasını mümkün kılmıştır. Artık, Müdafa’a-i Hukuk karşıtları ve merkez siyaseti de hareketi şahsı üzerinden tanımlamakta, katılımcıları “İttihadçı” yahut “Celâlî” yerine “Kemalî” sıfatıyla yaftalamaktadır.

Diğer bir ifadeyle, pâyitahtın işgali, Fransız İhtilâli’ni Anadolu’da hayata geçirmek isteyen, ancak meb’usanın toplanması ile geri adım atmak zorunda kalan Mustafa Kemal’e, orijinal planı olan ve tedricen rejimi değiştirmesini sağlayacak Assemblée nationale constituante ile Convention nationale karması bir yapı oluşturma fırsatını altın tepsi içinde sunmuştur. Resmî yayın organının ifadesiyle, “İstanbul’da tecellî edemeyen millet hâkimiyeti,” “metin ve daha mukavim” şekilde Anadolu’da zuhur edecektir.

Kendisi, bu fırsatı en iyi biçimde değerlendirmiştir. İşgal haberlerini alması sonrasında askerî ve mülkî yetkililer ile temasa geçen Mustafa Kemal, yeniden yegâne temsil kurumu haline gelen Hey’et-i Temsiliye adına “milleti tenvîr etme (aydınlatma)” görevini üstlenmiştir. Bunun yanı sıra İstanbul’daki yabancı temsilcilikler, Avrupa ve Amerika’daki parlamentolar ve İslâm âlemine gelişmeleri protesto eden beyannâme ve açıklamalar göndermiştir. Ancak, en önemli adımını, Anadolu’da “Fransız İhtilâli” benzeri bir dönüşüm gerçekleştirme projesini hayata geçirme alanında atacaktır.⁹³

Belçika matbuatından *Le Matin* gazetesi, Kemal Atatürk’ü övücü 13 Kasım 1938 tarihli nüshasında, 16 Mart 1920 işgali ve tevfikatının Mustafa Kemal’in işine yaradığını belirtecektir: *İstanbul’un işgali, tutuklamalar ve parlamentonun kapatılması haberleri köylere kadar gitmişti ve yavaş yavaş lehte çıkan tepkiler sona yaklaşıyordu, ulusal gurur uyanıyordu ve halk milliyetçilere katılıyordu. Bozgun dalgası yerini zincirleri koparırcasına öfke ve vatanseverlik coşkusuna bıraktı.*⁹⁴

⁹³ Şükrü Hanioğlu, *Atatürk*, 2023, s. 314-317. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

⁹⁴ *Le Matin*, 15 Kasım 1938, *Le prodigieux roman de Kemal Atatürk, homme de guerre et homme d’Etat (Savaş ve Devlet Adamı Kemal Atatürk’ün Mucizevi Romanı)*, s. 3; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 149-150.

ARMHC-HT Reisi Mustafa Kemal'den saat 16:00'da aldığı şifreli telgrafa binaen, ARMHC-HT azası 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir, Erzurum Müstahkem Mevki Kumandanına talimat gönderdi ve 16 Mart'ta İstanbul'daki hükümet dairelerinin Müttefikler tarafından işgaline misilleme olarak Erzurum ahalisinin de Alfred Rawlinson'a misilleme yapma ihtimaline karşı, Rawlinson'un emniyete alınmasını emretti:

İstanbul Hükûmetine İngilizlerin vaziyet etmesi ve bâzı zevatı tevkif eylemeleri gibi ahvalden Erzurum halkının galeyana gelerek buradaki İngiliz Kaymakamı Ravlinson'a karşı arzu edilmiyen bir muamelede bulunmaları muhtemeldir. Binaenaleyh mumaileyh'in ikametgâhına bir zâbit kumandasında mikdar-ı kâfi asker ikamesiyle muhafaza altına alınması ve kendi nezdinde ve maiyyetindeki efrad üzerindeki esliha ve cepanenin alınarak muvakkaten münasip bir mahalde bulundurulması ve yapılan bu muamelenin hayat ve şerefizatisi için olduğu hususuna da mumaileyhin nazar-ı dikkatinin celp buyrulması lâzımdır Efendim.⁹⁵

Maiyetini İstanbul'a izam eden Rawlinson'un Erzurum'da kalması ilginçtir. Bizce, tevkif görüntüsü altında İngiliz askeriyesi ile Mustafa Kemal arasındaki gayr-ı resmî irtibat devam ettirilmektedir:

Gerçi Rawlinson devamlı olarak şifreli telgraflarla Milne ile temasta bulunduğu ve kendisine resmî bir ihbar vaki olmadığı halde yaklaşmakta olan karışıklığın atmosferini hissetmekte hiç güçlük çekmemişti. . . ; Türk makamlarının muvafakat ve müzaheretleriyle 2 Mart'ta (grupundan beş kişiyi). . . sahile gönderdi. . . ; yarım saatlik bir mühlet içinde. . . her an geleceğini tahmin ettiği İstanbul'dan zimmî bir işaret vaki olur olmaz derhal ayrılmak üzere. . . her türlü hazırlıklarını bizzat yaptı; fakat o bir haber bekleye dursun 16 Mart'ta tevkifi vukubuldu.⁹⁶

17 Mart 1920. İngiliz kontrol kıtaatı Afyon'dan ve Eskişehir'den geri çekildi.⁹⁷

Kavak, Lâdik, Amasya, Tokat, Niksar ve Erbaa havalisindeki *Türk birliklerinin durumlarını araştırmak* üzere 15 Mart günü Samsun'dan hareket eden Yüzbaşı Forbes, 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin'e (Köseoğlu) bağlı Amasya'daki 5'inci Fırka Kumandanı tarafından *misafir* edilmek suretiyle gözetimine alındı.⁹⁸

Dün Müttefiklerce tutuklanan Padişah'ın yeğeni Şehzade İbrahim Tevfik ve zevcesi serbest bırakıldılar. Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Sefa, *17 Mart'a değin bir İngiliz savaş gemisinde alıkonulmaları vechile müttefiklerin saygılı olduklarını belirttikleri Padişah'ın egemenlik haklarına ağır bir tecavüzün söz konusu olduğunu* bildiren notayı Müttefik fevkalâde komiserliklerine teslim etti.⁹⁹ Padişah otoritesi bu vakayla yine zedelenmiştir.

Britanya Başvekil Yardımcısı ve Muhafazakâr Fırka lideri Bonar Law, Avam Kamarasına izahatta bulunuyor:

Türk otoriteleri ve güçleri tarafından Anadolu'da gerçekleştirilen katliamlar ve ısrarla sürdürülen düşmanca tavırların sonucu olarak, Majestelerinin Hükümeti Bağlaşıkları ile irtibatlı olarak, İstanbul'daki temsilcilerine kenti işgal etmelerini emretmeye zorlandı. İstanbul'un genel yönetimine el konulmayacak. Savaş ve donanma komutanlıkları işgal edilecek. Posta telgraf hizmetleri, Boğaziçi'ndeki gemi seferleri kontrol altına alınacak. Polis teşkilatı Bağlaşıkların temsilcilerinin emrine verilecek. Ayrıca Türk Hükümeti, anlaşma şartları hakkıyla uygulanana kadar işgal devam edeceği konusunda uyarıldı. Hristiyan tebaaya karşı taşkınlıklar devam ederse, anlaşma şartlarının daha da şiddetleneyeceği iletilti. Son bilgilere göre, İstanbul'un işgali öngörüldüğü şekilde

⁹⁵ *Harb Tarihi Vesikaları Dergisi*, Aralık 1958, Sayı 26, Vesika No: 662. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

⁹⁶ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 148.

⁹⁷ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 94.

⁹⁸ Merve Doğan-Kader, *İngiliz Belgelerinde Askeri Kontrol Subayı Yüzbaşı Forbes'un Tutuklanması*, 2021, s. 224, 229.

⁹⁹ *Ministere des Affaires Etrangères*, vol. 143, p. 145; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 498, dipnot 50. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

uygulandı. Sadece bir yerde [Şehzadebaşı'nda] çatışma oldu. İki İngiliz asker, bir subay öldü ve üçü yaralandı. Türkler'den bir subay ve sekiz asker öldü, bazıları yaralandı.¹⁰⁰

Mustafa Kemal, *İstanbul ile resmî ve özel telgraf konuşmalarını ve telgraf memurlarının kendiliklerinden yapacakları gizli konuşmaları yasakladı, özellikle bu memurlardan düşman tebliğlerini İstanbul'dan Anadolu'ya "Anadolu muhâberâtını" da İstanbul'a bildirenlerin câsus kabul edileceğini ve buna göre cezalandırılacaklarını* beyan etti. Bir başka talimatnamesinde, *Hey'et-i Temsiliyye'nin bilgisi ve izni olmadıkça hiç bir makam ve hiç bir memur'un" İstanbul ile konuşma yapamayacağı ilgililere bildirildi.*¹⁰¹

Rıdvanbeyoğlu Hüsrev'in (Gerede) 17 Mart 1920 tarihli hatırat kaydına göre İngiliz İşgal Kuvvetleri Askerî İstihbaratından Yüzbaşı John Godolphin Bennett'la iltisaklı millîci bir jandarma yüzbaşısı, İstanbul'dan Ankara'ya intikal etmiştir:

Ankara'da o günlerde İstanbul'dan gelme bir jandarma yüzbaşısı gördüm. Bu subay İngilizlere "Ankara'ya gidip Mustafa Kemal Paşa'ya isteklerinizi söyleyebilirim." diyerek, onların sözcüsü gibi davranıp Anadolu'ya geçmeyi başarmıştı. Doğal olarak bir daha İstanbul'a dönmeyen bu onurlu, yurtsever yüzbaşı bana İngiliz Polis örgütünün başı olan ve çok güzel Türkçe konuşan Yüzbaşı Benet, her yerde beni aradıklarını, fakat bulamadıklarını söylemiş.¹⁰²

Mustafa Kemal, bir telgraf tamim ederek Ankara'da meclis-i müessisan (kurucu meclis) toplanması lazım geldiğini bildirdi.¹⁰³

Mustafa Kemal, *Âlem-i İslâma Beyanname* neşretti. Mustafa Kemal, teşkilâtının "rûhâniyet-i Peygamberîye istinâd eden" bir "teşkilât-ı müttehede" olduğunu iddia ediyor:

Hilâfet-i Mukaddese-yi İslâmiyenin makarr-ı i'tilası olan İstanbul; Meclis-i Mebusan ve bilcümle müessesat-ı resmiye-yi hükümete de vaziyet olunmak suretile resmen ve cebren işgal olunmuştur. Bu tecavüz Saltanat-ı Osmaniyeden ziyade Makam-ı Hilâfetde hürriyet ve istiklâllerinin istinadgâh-ı yegânesini gören bütün Âlem-i İslâma racidir. Asyada ve Afrikada peygamberpesendane bir ulu himmetle hürriyet ve istiklâl mücahededinde devam eden ehl-i İslâmın kuvve-yi manevîyesini kırmak için son tedbir olarak İtilâf Devletleri tarafından tevessül olunan bu hareket, hilâfet makamını taht-ı esarete alarak bin üçyüz senedenberi paydar olan ve müebbeden masun-ı zeval kalacağına şübhe bulunmayan hürriyet-i İslâmiyeyi hedef ittihaz etmektedir. Mısırın on bine balığ şüheda-yı muazzezine, Suriye ve Irakın binlerce evlad-ı muhteremesine, Azerbaycanın, Şimalî Kafkasyanın, Türkistanın, Afganistanın, İranın, Hind u Çinin velhasıl bütün Afrikanın ve bütün Şarkın bugün azim bir heyecan ve hiddet ve derin bir emel-i istihlas ile titreyen efkâr-ı müşterekesine havale edilmiş olan bu darbe-yi tahkir ve tecavüzün düşmanlar tarafından tahmin edildiği vechile maneviyatı haleldar etmek değil, belki bütün şiddetiyle mucizeler gösterecek bir kabiliyet inkişafına müzahir eylemek neticesini tevli edeceğine şübhemiz yoktur. Osmanlı Kuvâ-yı Milliyesi, Hilâfet ve Saltanatın uğradığı müteselsil su-i kasdların başladığı günden beri devam eden samimî bir vahdet ve tesanüd içinde ve vaziyeti bütün vehametine rağmen azm u metanetle telakki etmekte ve bu son Ehl-i Salib me hacimatına karşı bütün İslâmiyet cihanının hissiyat-ı müştereke-yi mukavemetine emin olmakdan mütevellid bir hiss-i müzaheretle azm u imanının âmil olduğu mücahededde inayet ve muvaffakiyet-i ilahiyeye mazhar olacağına itimad eylemektedir.

Kurun-ı Vasatînin şovalye akınlarından bugünün ittifak ve itilaflarına kadar meş'um bir teselsül-i anudane ile tevalî eyleyen Ehl-i Salib feveranının bu son hamle-yi sefilanesi, İslâmiyetin nur-ı irfan ve istiklâline ve hilâfetinin etdiği uhuvvet-i mukaddeseye merbut olan bütün Müslüman kardeşlerimizin vicdanında da aynı hiss-i takbih ve mukavemeti ve aynı vazife-yi galeyana ve kıyama uyandıracığından emin olarak Cenâb-ı Hakkın

¹⁰⁰ Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 50. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. Bâb-ı Âlî'nin tüm dairelerine vaz-ı yed edilseydi, Padişah Hükümeti tam teşkilatı Anadolu'ya geçebilirdi. Bu vechile kısmî işgal tatbik edilmişti.

¹⁰¹ Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 72.

¹⁰² Sami Önal, *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, 2003, s. 188-189. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

¹⁰³ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 434.

mücadehat-ı mukaddesimizde cümlemize tevfiyat-ı ilâhiyesini refik etmesini ve rûhâniyet-i Peygamberîye istinad eden teşkilât-ı müttehidemize muin olmasını niyaz eyleriz.

Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi namına Mustafa Kemal¹⁰⁴

18 Mart 1920. ABD'nin İstanbul Fevkalâde Komiseri Tuğamiral Mark Lambert Bristol, ABD Dışişleri Bakanına telgraf gönderdi. Müttefiklerin İstanbul'u işgali ve tevkifatına ilişkin şunları belirtiyor: Açık olarak bildirilen amaç, barış için bir tehlike olan ve kıyımların düzenleyicisi ve yapıcısı -bu anlamsızdır- Milliyetçiler'i bastırmaktır. Ancak, Milliyetçiler, İstanbul'un işgali bu sonucu veremez diyorlardı; İtilâf Devletleri'nin tutkularına karşı Türklere boyun eğdirebilmek için İzmir'de ve Kilikya'da olduğu gibi başka türlü davranmak gerekirdi.¹⁰⁵

Bâb-ı Âlî, Müttefik fevkalâde komiserlere nota verdi. 16 Mart tarihli Müttefik'in notasında belirtilen işgal esbabının kabul edilmediğini, *ortada bir karışıklık veya herhangi bir düzensizlik olmadığı gibi, eğer varsa Müttefiklerin bunları önleme gücüne sahip olduğunu, Anadolu'daki millî hareketin sebebinin ise Yunan işgali ile Yunanlıların yaptıkları mezalimden kaynaklandığını ve ayrıca, büyük bir Ermenistan ile bir Rum Pontus Devleti'nin kurulmasına ait niyetlerine karşı bir tepki teşkil ettiğini* bildiriyor.¹⁰⁶ Bununla birlikte merkezi Hükûmetin, Anadolu hareketinin aşırılıklarını onaylamadığının altı çiziliyor. Maraş olaylarına gelince, Sadrazam bu meseleyi incelemek amacıyla karma bir komisyon kurulmasını öneriyor.¹⁰⁷ Osmanlı Hükûmeti, merkezle vilayetler arasında telgraf bağlantısının kesilmesinin anarşiye neden olabileceğini ifade ederek Yüksek Komiserleri ikna etmeye çalıştıysa da hedefine ulaşamadı.¹⁰⁸

Mustafa Kemal beyanname neşretti: *Bu tecavüz saltanat-ı Osmaniyeden ziyade makam-ı hilafette hürriyet ve istiklallerin istinatgah-ı yegânesini gören bütün alem-i İslâm'a racidir.*¹⁰⁹

Meclis-i Mebusan, yeni mebus Süreyya'nın yemini sonrasında 17 imzalı bir takriri reye sundu. Takrirden, 16 ve 17 Mart günlerinde İngilizler tarafından bazı mebusların tevkif edilmesi protesto ediliyor ve emniyetin yeniden teesüsüne kadar meclisin tatil edilmesi isteniyor. Takrir, ittifakla kabul edildi.¹¹⁰ Böylece *Meclis-i Mebusan son toplantısını 18 Mart 1920 tarihinde gerçekleştirerek kendini feshetti.*¹¹¹

Britanya İmparatorluk Genelkurmay Başkanı Feldmareşal Henry Hughes Wilson ve Harbiye ve Hava Kuvvetleri Nâzırı Winston Churchill, Yunan Başvekil Eleftherios Venizelos'la mülakat ediyorlar. Muhtıra kaleme almış bulunan Wilson ve Churchill, Venizelos'a Anadolu'da girilecek bir maceranın; memleketin çok geniş oluşu, savaşçı yaradılışa sahip bir milletin kendi memleketinde kuvvetli bir gerilla harekâtına girişebileceği, ulaşım zorlukları, Yunan ordusunu sonu belli olmayan bir süre savaş halinde tutmanın doğuracağı mali yük gibi ortaya çıkarılabileceği tehlike ve güçlükleri okudular. Yunan hariciyeci Pallis, İngiliz askeriyesinin ikiyüzlü tavrına dikkat çekiyor:

[...] sonra insanın aklına şunu sormak geliyor: Peki bütün bu güçlükler ve tehlikeleri 1915 yılında İzmir'i Yunanlılar'a peşkeş çekerken hiç düşünmediniz miydi? Türkiye o tarihte İngiliz Genelkurmay Başkanlığının hiç

¹⁰⁴ Hâkimiyeti Milliye, 18 Mart 1336-1920, Numero 16, *Âlem-i İslâma Beyanname*, s. 1.

¹⁰⁵ Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 273. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

¹⁰⁶ *Documents on British Foreign Policy*, vol. XIII, p. 43, Robeck'ten Curzon'a 18 Mart 1920 tarihli telgraf; Aktaran: Fahir Armaoğlu. (1998). İngiliz Belgelerinde İstanbul'un İşgali (16 Mart 1920). *Belleten*, 62(234), s. 484.

¹⁰⁷ Robeck'ten Curzon'a 18 Mart 1920, FO, 406/43, No. 131; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 79.

¹⁰⁸ BOA, HR.SYS, 2608/7, lef 19, Hariciye Nâzırı Sefa'dan Müttefik Fevkalâde Komiserlere nota, 18 Mart 1336; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 345. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

¹⁰⁹ Hicret K. Toprak, *Mihrap, Minber ve Devlet*, 2019, s. 50.

¹¹⁰ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 435.

¹¹¹ Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 78.

tanıyıp bilmediği bir memleket olmadığı gibi, Yunanistan'a verilen ağır görevin karşılığını verme zamanı geldiğinde şartların ne olacağını hesaplamak da pek güç bir iş değildi. [...] İtilaf Devletleri arası anlaşmalara ve resmi görüşmelere taban tabana zıt olarak önce İtalya, daha sonra Fransa tarafından Türkler'e yapılan gayriresmi destek ve vaatler büyük ölçüde Yunanlılar'ın aleyhine oluyordu.¹¹²

19 Mart 1920. ABD'nin İstanbul Fevkalâde Komiseri Tuğamiral Mark L. Bristol, ABD Dışişleri Bakanına rapor gönderdi. 16 Mart günü *tutuklananlardan pek çoğu serbest bırakılmıştır*.¹¹³ Fakat *tutuklanmaktan korkan pek çok Milliyetçi, İtalyan savaş gemilerine alındılar. İtalyan nüfuz bölgesi yoluyla Milliyetçi güçlere katılmak için Kuşadası'na götürülebileceklerdir*.¹¹⁴

Erzurum'daki İngiliz Kaimmakam/Yarbay Alfred Rawlinson, 15'inci Kolordu Kumandanı Mirliya Kâzım Karabekir'e mektub gönderdi. Rawlinson, Londra'dan Erzurum'a gelişindeki başlıca maksadının *harekâtı millîye rüesasıyla qârüşmenin yolunu aramak ve gayriresmî surette âmirlerine vereceği malûmat ile vaziyeti izah ve tevafuku efkârâ hizmet etmekten ibaret olduğunu* zikremiş ve *bu münasebetle son meşum vaziyeti tashih ederek iadei sulhü sükûne herhangi bir suretle çalışmak üzere Ankara'ya hareket ve Hey'eti Temsiliye emrine qirmeğe hazır bulunduğunu* teklif etmiştir. Kâzım Karabekir ise *vâkı olan teklif muvafık ve makbul ise de mevsimin müsaadesizliğinden sarfnazar bütün milletin fevkalâde galeyanda olmasından dolayı şimdilik Erzurum'da kalmasını daha münasip gördüğünü* cevaben Rawlinson'a bildirdi.¹¹⁵

Britanya İmparatorluk Genelkurmay Başkanı Feldmareşal Henry Hughes Wilson'dan Venizelos'a: *Yapıyınız savaşmalısınız*.¹¹⁶ Yunanistan yıllarca Türkiye ve Bulgaristan'la savaşmak durumunda olacak fakat *bu denli çok para ve adam bulamayacaktır*. Venizelos ise *bunların tamamen yanlış olduğu cevabını vermiştir*.¹¹⁷

Mustafa Kemal'in 19 Mart genelgesinde Mabusan'ın "dağıldığı" söyleniyor: Genel birleşimlerin erteleme kararı dağılma sayılmamalıdır. Mebusların kararı Alemdar'a "Mebusların Tatil-i İçtimar" başlığıyla yansıtıldı.¹¹⁸ Diğer bir deyişle, Mustafa Kemal, Meclis'i Ankara'da toplamak için vakayı çarpıtmaktadır.

22 Mart 1920. İngiliz bağımsız muhafazakâr *The Daily Express* gazetesi: *Geçici bir hükümet kuracağına dair bir genel yargı olmasına rağmen Mustafa Kemal herhangi bir harekette bulunmadı*.¹¹⁹

Cephe hattında Yunan'la boğuşan ve politik demagog Mustafa Kemal'in tahakkümüne karşı müstakil kalmak hususunda bu zamana kadar musır davranan Balıkesir Kongresi idare heyeti, İstanbul'un işgali akabinde, mecburen, ARMHC-HT'ye itaat etme kararı aldı:

Ege Kuva-yı Milliyesinin 1919 sonbaharında sindiği söylenemezse de, bir bekleyiş dönemine girdiği açıktır. Ali Fuad Cebesoy, bölgeye gelip direnişi canlandırmayı ısrarla isterse de, Damat Ferit'in düşüşünden sonra millîcilerle dost geçinen Ali Rıza Paşa Hükümeti tarafından engellenir. Cebesoy Paşa, bu hükümete karşı

¹¹² Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 38, 84. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

¹¹³ NARA, ABD Yüksek Komiseri Bristol tarafından ABD Dışişleri'ne çekilen 19.03.1920 tarihli aynı telgraf, 867.00/1176, s. 1; Aktaran: Kıymet Yasavul, *Amerikan Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türkiye'deki Siyasal Gelişmeler (1918-1925)* [Yüksek Lisans Tezi], 2021, s. 61.

¹¹⁴ Kıymet Yasavul, *Amerikan Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türkiye'deki Siyasal Gelişmeler (1918-1925)* [Yüksek Lisans Tezi], 2021, s. 58.

¹¹⁵ Kâzım Karabekir'den Ankara'daki Heyet-i Temsiliyeye şifreli telgraf: Aktaran: *Harb Tarihi Vesikaları Dergisi*, Aralık 1958, Sayı 26, Vesika No: 678. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

¹¹⁶ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 95.

¹¹⁷ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 296.

¹¹⁸ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 538, dipnot 102.

¹¹⁹ The Daily Express, 22 March 1920, *Turkish Capital Quiet*, p. 1; Aylin Hacıhanıoğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 72. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

çıkmayı, koşullar gereği uygun bulmaz. Cebesoy'un yerine yollanan Refet Bele ise, 57. Tümen Komutanı Şefik Aker gibi, âdetâ Demirci Mehmet Efe'nin komutası altına düşer. Demirci Efe ise, İstanbul Hükümeti'ne yakın bir eğilim gösterir. Hatta bütün Ege Kuva-yı Milliyesi, Atatürk'ün örgüt birliğini sağlama yolundaki çabalarına rağmen, Heyet-i Temsiliye'den bağımsız kalır. Kâzım Özalp, bu ayrı duruşu içtenlikle açıklar:

"Bu konuyu aramızda bir hayli konuştuk. Ve şu karara vardık ki, biz halka Yunanlıları gösterip bir örgüt kurduk, yürütüyoruz. Şimdi genel örgüte katılırsak politikaya karışmış olacağız ve halkı kaygıya düşürerek örgütümüzü sarsacağız. Onun için uzak duralım dedik. Bize İstanbul'dan şöyle öneriler geliyordu:

- Heyet-i Temsiliye ile bir ilişkiniz olmadığını ilân eder, bağımsız olduğunuzu söylerseniz, İstanbul'dan mücadelenize yardım eder, silâh, malzeme, cephane veririz.

Cevap olarak:

- Onlarla beraber değiliz, fakat bunu da ilân etmeyiz, dedik. Durumun iyice aydınlanmasını bekledik ve sonunda bir kongre toplayarak katılma kararı verdik."

Bu kongre, 22 Mart 1920'de 58 kişiyle Balıkesir'de toplanır ve şu kararı alır:

"Genel Kurul, 4 Eylül 1919 tarihinde toplanan Sivas Kongresi'nin millî birlik ve bağımsızlığımızın korunması uğrunda kabul ettiği amaçlara ve siyasal emellere bütünüyle katılır".

Sabahattin Selek'in sözleriyle, bu yine de bir katılma kararı değildir. Genel Kurul bağımsız çalışma eğiliminde olduğu için çok ince ayrıntılara da inerek, âdetâ bir devlet kurar gibi idarî, askerî ve malî örgütlenme kararları alır.

Sivas Kongresi'nin amaç güttüğü birlik, ancak Büyük Millet Meclisi'nin açılıp kendini kabul ettirmesinden sonra kurulabilir.¹²⁰

24 Mart 1920. Britanya Harbiye ve Hava Kuvvetleri Nâzırı Winston Churchill; Türklere dayatılan ağır şartlı sulh projesinin tatbik edilebilmesi için *büyük ve güçlü ordulara* ihtiyaç duyulduğunu, bunun ise epey masraflı ve uzun müddetli askerî harekâta ve işgallere varacağını ve dahi Yunan ordusuna *serbest davranma* salâhiyetinin verilmesi gerekeceğini Başvekil Lloyd George'ye bildirdi: (Türkiye'de) gerçekten temsilci bir yönetim sağlamaya çalışarak onunla anlaşmaya varınız. Şimdiki biçimiyle Türk barış antlaşması ancak süresiz kargaşalıklara (anarşiye) yol açabilir.¹²¹

Kâzım Karabekir, Heyet-i Temsiliye'ye (Mustafa Kemal'e) Rawlinson'la alakalı acele telgraf gönderdi:

1- Erzurum'da bulunan İngiliz Kâ'immakâmı Ravlinson 19 Mart'da bendenize yazdığı bir mektûbda Dersaadet'deki Düvel-i İ'tilâfiye mümessillerinin milliyetperverânın maksad ve esbâb-ı galeyândan haberdâr olmadan ihdâs etdikleri vakâyî-i âhîreden dolayı izhâr-ı te'essür etdikden sonra son defa Londra'dan Erzurum'a gelişinden başlıca maksadın Harekât-ı Milliye rû'esâsıyla görüşmenin yolunu aramak ve gayr-i resmî sûrette âmirlerine vereceği ma'lûmât ile vaz'iyeti îzâh ve tevâfuk-ı efkârâ hizmet etmekden ibâret olduğunu zikretmiş ve bu münâsebetle son meş'ûm vaz'iyeti tashîh ederek i'âde-i sulh ve sükûnete herhangi bir sûretle çalışmak üzere Ankara'ya hareket ve Hey'et-i Temsiliye emrine gitmeye hâzır bulunduğunu teklîf eylemişti. Bu mektûbuna verdiğim cevâbda vâki' olan teklîf muvâfık ve mabkûl ise de mevsimin müsâ'adesizliğinden sarf-ı nazar bütün milletin fevkalâde galeyânda olmasından dolayı şimdilik aramızda kalmasının daha münâsib görüldüğünü kendisine yazmışım.

2- Ravlinson 22 Mart tarihiyle yazdığı diğer bir mektûbda evvelki teklîfini tekrar ve te'kid etdikden sonra hissiyâtına nazaran Erzurum'da kalmakla zaman gâ'ib edeceğini ve kendisinin Şarkî Anadolu'nun vaz'iyet-i hâzırası ve ale'l-husûs milletin hissiyât-ı müttehidesi hakkında iyi ma'lûmât verecek yegâne İngiliz olduğundan bahsederek pek mühim kararların ittihâz edildiği şu aylarda menâfi'mize hâdim olacak sûrette çalışacağını

¹²⁰ Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 3, s. 1255-1256. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

¹²¹ Salâhi R. Sonyel. (1981). Kurtuluş Savaşı Günlerinde Batı Siyasamız. *Belleten*, 45(177), s. 335; Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 75. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

söylüyor ve bu hizmeti îfâ için Ankara'ya gitmesine yine muvâfakat edilmezse hemen kısa bir zamanda Tortum ve [Artvin] tarikiyle Batum'a ve oradan torpido ile Londra'ya gidebileceğini yazıyor. Halkın fevkalâde galeyânını gördüğünden Ravlinson bir an evvel Erzurum'dan kaçmak istiyor. Ma'a-hazâ teklîf ettiği hizmetden istifâde me'mûl ise kolorduca Erzurum'dan ve Üçüncü Kolorduca Sivas'dan Ankara'ya sevk edilmek veya mûmâ-ileyhin mürâca'atna cevâb verilmek üzere iş'âr-ı devletlerine muntazırım.¹²²

Karasu Çiftliğinde bulunan 24'üncü Fırka Kumandanı Mahmud, Ankara'daki 20'nci Kolordu Kumandanlığına telgraf gönderdi. Sabık Eskişehir Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Manastırlı Cemaleddin'in bildirildiğine göre İngilizler, tevkifat yapacağını derpiş ettikleri Mustafa Kemal'den kan dökülmemesini itidalli olmasını bu vesileyle de onunla bir anlaşmaya varmak istemektedir:

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine:

Şâyân-ı 'timâd birinden birisinin vesâtetiyle İngilizlerden mühim şahsiyetlerle vâki' olan temâsımda Kuvâ-yı Milliye ve ezcümle efendimizin harekâtını İngilizler bendenize pek başka bir sûretle tefsîr etdiler. Dilimin döndüğü derecede vaz'iyeti ve Türkler de bir insan olduğundan vukû' bulan Harekât-ı Milliye'nin zarûret-i âtiye neticesi olduğunu îzâh etdim. Bazı hâllerinden efendimizle bir mükâleme kapısı açmak istediklerini hissettim. Ve tekrar bendenize görüşmek arzu etdiklerini söylediler. Bir gün sonra İstanbul işgâli vukû'a geldi. Köprünün bozulduğu gün bendenizi buldurdular. Anadolu'daki İngiliz kuvvetlerinin hayâtları tehlikede kalacağına ihtimâl verdiklerinden ve muhâbere imkânı dahi olmadığından kan dökülmesine sebebiyet verilmemesi husûsundaki arzularının efendimize tebliğini ve bu husûsa muvâfakat edildiğinde diğer husûsâtda dahi anlaşmak mümkün olacağını, Cafer Tayyar Bey'e i'tidâl tavsiye buyurulduğundan dolayı kendilerinde anlaşmak imkânı ümîd etdiklerini söylediler. Hemen hareketimi ricâ etdiler. Dün İstanbul'dan hareketle bugün buraya vâsıl oldum. Saray entrikaları, meb'ûsân vaz'iyeti, hükûmet nokta-i nazarı hakkındaki kanâ'atlerimin rapor hâlinde arzı müte'assir olacağından yarın akşam Eskişehir'de bulunacağımdan emr-i devletlerine intizâr eyler ve oraya muvâsalatı muhtemel olan Keskin Meb'ûsu Rıza Bey'in obalarının taht-ı tarassudda bulundurulması ehemmiyetle ma'rûzdur.¹²³

Samsun'daki İngiliz mümessili Yüzbaşı Perring, 15'inci Fırka Kumandanıyla mülakat etti. Perring, 3'üncü Kolordu Kumandanlığına merfu notasında, *Forbes'in hakkındaki tutuklama kararının hemen kaldırılarak kendisinin Samsun'a geri çevrilmesini istiyor, böyle yapılmadığı takdirde durumdan kolordu komutanının sorumlu tutulacağını ve yapılan bu haksız işlemin, kendileri için bir "i'lân-ı harb" demek olduğunu* ifade etti:

Samsun'a yeni gelen kontrol me'mûru kaptan Forbes, bu defa emriniz üzerine Amasya'da tevkif olunmuştur. Bu emrinizi geri almanızı talep ederim. Çünkü, aksi takdirde kendiniz tamamiyle mes'ûl olursunuz ve bu haksız mûâmelenez için kendiniz cevap vereceksiniz. Yaptığınız iş, bizim için i'lân-ı harb'dir. Tarafınızdan verilecek emir mucibince kaptan Forbes, Samsun'a bir dakika te'hîr edilmiyerek gönderilmelidir.¹²⁴

Perring'in dikte ettirdiği notaya zeylen, 15'inci Fırka Kumandanı İsmail, calib-i dikkat ifadeler kaleme aldı. Merkez ile taşra muhaberatı kesilmiş bulunduğu ve Mustafa Kemal vakayı çarpıttığından, bilhassa Anadolu'nun iç mıntıkaları, İstanbul Hükûmetinin tamamen ortadan kaldırıldığını zannediyor:

[..] Dün gelen Pake vapuriyle çıkan yolculardan ve yirmi tarihine kadar gelen bil'umum gazetelerden işgalin ikinci günü işgal edilen mebânide kâmilten tahliye edildiği ve Salih Paşa Kabinesinin mevcut olduğunu ve Meclis-i Âyanın ifay-i vazife eylediğini ve bu son Cuma Selâmlığında Harbiye ve Bahriye Nazırları bulunarak sabıkı misillû merasim-i lâzime ifa olunduğu anlaşılmıştır. Ve Pake vapurundan İslâm yolcu çıkmayıp kâmilten Hristiyan yolcu çıkmıştır. Esbabı ise çıkacak İslâmların pasaport almaları ilân edilmiştir. Bu defaki işgal yalnız

¹²² T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 453-454. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

¹²³ T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 456.

¹²⁴ *Harb Tarihi Vesikaları Dergisi*, Sayı 25, Vesika No: 651; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 66, dipnot 212. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

İngilizler tarafından olmayıp Kuvayi İtilâfiye tarafından. Şuhalde Dersââdetde bir kabine mevcut iken kabinenin malûmatı olmaksızın bunlar hakkında tatbik edilen muameleyi iyi bulmuyorum. [..]¹²⁵

Kolordu Kumandanlığı istihbarat raporu: *İstanbul'un işgali ile beraber Veliahd Abdülmecid Efendi'nin Sarayı İngilizler tarafından muhasara edilmiş ve evrakına el konmuştur. Veliahd tarassut altındadır.*¹²⁶

İngiliz istihbarat raporu: *Mustafa Kemal ve yandaşları, hükümet ulusçulara karşı intikam ya da düşmanlık gütmeyeceği takdirde, onunla anlaşmaya istekli olacaklardır.*¹²⁷ Diğer bir deyişle, İstanbul ile Ankara arasında düşmanlığı körüklemek gerekmektedir.

24/25 Mart 1920. Andrew Ryan, Sadrazam Salih Hulûsi'yi (Kezrak) ziyaret etti. *Ryan'ın, "isyancı kuvvetlerin yani Kuva-yı Milliye'nin" faaliyetlerine karşı yapılacak saldırıları önlemekten Osmanlı Hükûmeti'nin sorumlu olduğunu ileri sürmesi üzerine Sadrazam Salih Paşa, hükûmete itaat etmediğinden faaliyetlerini onaylamadığını ifade ettiği Kuvâ-yı Milliye'nin kontrol edilemediğini dile getirdi. Ryan, Millî Hareket'in tanınmaması ile ilgili teklifi yerine getirmediğinden sorumluluğun yalnızca Osmanlı Hükûmeti'ne ait olduğunu, Yüksek Komiserlerin ısrarlarına rağmen hükûmetin buna uymadığını sert bir şekilde ifade etti. Sadrazam, Millî Hareket yanlılarının İngilizlere "saldırısını önlemek" amacıyla Harbiye Nezâreti'nden yüksek rütbeli bir subayı 25 Mart 1920 tarihinde Lefke'ye gönderdi.*¹²⁸

25 Mart 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Yüzbaşı Forbes'in serbest bırakılması için Sadaret'e nota verdi:

Ekselansları,

[1]-Bana henüz ulaşan haberlere göre, Samsun'daki İngiliz Askerî Kontrol Subayı Yüzbaşı Forbes'in Amasya'da tutuklandığını zât-ı âlînize bildirmekten şeref duyuyorum.

2-Bu tutuklamanın Sivas'taki ordu kumandanı ve Mustafa Kemal'in emri üzerine, Türk bölge kumandanı tarafından yapıldığı anlaşılmıştır.

3-Osmanlı ordusu subaylarının bu düşmanca hareketi, temsil etmekle şeref duyduğum hükûmete büyük bir hakaret teşkil etmektedir.

4-İngiltere Hükûmeti adına, bu subayın derhal serbest bırakılmasını ve istediği bir yere seyahat etmesinin kolaylaştırılmasını talep ediyorum.

Saygılar.

Yüksek Komiser S. J. de Robeck¹²⁹

Robeck, Lord Curzon'a telgraf gönderdi. *İstanbul'un işgalinin sanılanın üstünde büyük bir başarı olduğunu; Türk ulusal akımını ortadan kaldırmamakla birlikte bu akıma büyük bir darbe indirdiğini* bildiriyor. Söz konusu darbeyi şöyle tefsir etmek gerektiği kanaatindeyiz. Harekat-ı Milliye'deki İslâmcı, Turancı ve İngiliz aleyhtarı aktörler tutuklanmışlardır ve sürgün edileceklerdir. Zaten büsbütün yok edilemez hareketin İstanbul merkezinin defteri dürlmüş binaenaleyh milliyetçiler Mustafa Kemal'in liderlik ağuşuna sevk edilmişlerdir. Sonyel'in de ifade etmek mecburiyetinde kaldığı üzere işgal ve

¹²⁵ *Harb Tarihi Vesikaları Dergisi*, Eylül 1958, Sayı 25, Vesika No: 651. İktibasdaki yurgular tarafımıza aittir.

¹²⁶ *TİTE*, 1056/17/64-1; Aktaran: Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 116.

¹²⁷ FO, 371/5166, E 3300/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 548, dipnot 119.

¹²⁸ FO, 371/5045, E 2810, "İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na 25 Mart 1920 Tarihli Telgraf"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 374.

¹²⁹ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, 2003, s. 172-173.

tevkifat, bu akıma yeniden hayat ve güç verdi ve daha sonra Ankara'da Büyük Millet Meclisi yönetiminin kuruluşunda büyük rol oynayacaktır.¹³⁰

İngiliz raporuna göre işgal sorumsuz telgrafçılar tarafından çok mübalağalı olarak bildirilmiştir.¹³¹

Bâb-ı Âlî Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Dairesi, Harbiye Nâzırı Fevzi'nin (Çakmak) İngiliz Yüzbaşı Forbes'in serbest bırakılması gerektiğine ilişkin muhtırasını Sivas'taki 3'üncü Kolordu Kumandanlığına telledi:

Sivas'da Üçüncü Kolordu Kumandanlığı'na

Samsun'daki İngiliz Kontrol Zâbiti Yüzbaşı Forbes'in tarafınızdan verilen emirle Amasya'da Fırka kumandanlığı tarafından tevkif edildiği İngiliz mümessil-i siyasîsi tarafından iş'âr ve mûmâileyhin hemen tahliyesiyle istediği mahalde ikâmetinin teshîli talep olunmaktadır.

Zâbitânın böyle bir hâle cür'eti cidden mûcib-i teessürdür. Mûmâileyhin hemen istediği mahalde ikâmetde serbest bırakılmasının te'miniyle beraber memleketimizin âtfsi için pek hatar-nâk olan bu gibi vekâyî'-i müessife zuhûruna zinhâr meydan bırakılmaması ve bu bâbda izahât-ı lâzime i'tâsı matlûbdur.

25/3/[1]336 / [25 Mart 1920] Harbiye Nâzırı¹³²

26 Mart 1920 Cuma. İngiliz işgal kuvvetleri 26 Mart 1920 tarihinde Padişah'ın selamlık muhafızının silahlarını aldı.¹³³ Diğer bir deyişle Padişah otoritesi yine zedelendi.

Yıldız'daki Hamidiye Camii'nde selâmlık resmi sırasında Padişah Vahideddin, Harbiye Nâzırı Fevzi'yi (Çakmak) kabul etti ve ona talimat verdi: *Aman Anadolu ile irtibatı temin ediniz. Fevzi, cevaben, İrtibat müheyyadır. Ancak İngilizler mâni oluyorlar. Her bir telgrafımızı kontrole tâbi bulunduruyorlar. Fransızca yazmak lâzımgeliyor ve onları da imzalattırıyorlar. Şüphesiz biz her bir suhuleti gösteriyoruz. Ancak İngilizler tarafından duçar olduğumuz müşkülât bizi büyük bir tazyik içinde bulunduruyor. Padişah: Aman zinhar siz kabineden çekilmeyiniz ve Anadolu ile irtibat tesis ediniz.*¹³⁴

Müttefik fevkalâde komiserler, Sadrazam Salih Hulûsî'ye (Kezrak) müşterek nota verdiler: *Kuvayı Milliye harekâtının resmen red ve mahkûm edilmesi.*¹³⁵

Belçika matbuatından milliyetçi-sağ siyasî görüşlü *La Derniere Heure* gazetesi, Britanya'nın sabık başvekili Liberal Fırka lideri Asquith'in Avam Kamarasına beyanatını neşretti: *Osmanlı Hükümeti savaştan önce sahip olduğu siyasi gücü icra etmemeli...Diğer yandan Sultan Asya'ya gönderilemez,*

¹³⁰ Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 209. Sonyel, meselenin künhüne vakıf olamadığı için, bu hususda, Robeck'in "öngörüsüz"lüğüne yormuştur.

¹³¹ FO, 371/5166, E 3253/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 506, dipnot 58.

¹³² T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Belgelerinde Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk*, 2007, s. 70. Harbiye Nâzırı Fevzi, 3'üncü Kolordu'ya melzum talimatın işar edildiği hakkında Sadareti 26 Mart'ta bilgilendirecektir. "Huzur-ı Sâmi-i Cenâb-ı Sadâret-penâhî'ye: Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir. İngiliz Mümessil-i Siyasîliği'nden zât-ı fahîmânelerine verilip âcizlerine havale buyurulan nota üzerine Sivas'daki Üçüncü Kolordu Kumandanlığı'na yazılan telgrafnâme suretinin merbût bulunduğu ma'rûzdur. Ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. 26 Mart sene 1336 / [26 Mart 1920] Harbiye Nâzırı Fevzi."

¹³³ Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 343.

¹³⁴ T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, 27 Nisan 1336, Cild 1, s. 91. Fevzi, TBMM'deki izahatına şöyle devam ediyor: "Bendeniz bu ferman üzerine yaverimi göndermek hususuna teşebbüs ettiğim gibi Kabine de bâzı zevatın gönderilmesine teşebbüs etti. İngilizler muvafakat ettiler, icabeden zevatın gönderildiğini ve bir taraftan da bâzı kolordularla irtibatımızı arz ettiğim vakit fevkalâde memnun oldular ve bu suretle meselenin hüsnü suretle hallolunacağı ve İstanbul işgalinden İngilizlerin beklediği gayenin artık kaybolmak üzere bulunduğu hiss olunuyordu. Biz de memnun idik. Bu sırada efendiler; bendeniz üzerine vâkı olan tazyikat ref olundu. Çünkü samîmiyetle İngilizlere diyordum ki; tehdit ile bir şey yapamazsınız, tatmin ediniz. [...]"

¹³⁵ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 153.

çünkü böyle bir durumda Avrupa'nın kontrolü elden çıkar. Sultan İstanbul'da kalmak zorunda ve Roma'daki papayla aynı bağlamda dini gücünü icra etmeli. Milletler Cemiyeti'ndeki Büyük Güçler İstanbul'daki siyasi gücü ifa etmekle yükümlüler. Eğer Çanakkale ve İstanbul Boğazı milletlerarası hale gelir ve tarafsızlaştırılırsa, Sultan'ın İstanbul'daki mevcudiyeti bir tehlike arz etmez. Ermeni sorununun acil olarak düzenlenmesi gerekiyor.¹³⁶ Başka bir deyişle, Asquith, Padişah'ın Anadolu'ya intikalle Harekat-ı Milliye'nin başına geçmesinin engellenmesini ve dahi Hilafetin Vatikanlaştırılmasını istiyor.

ARMHC-HT Reisi Mustafa Kemal, Erzurum'daki ARMHC-HT azası ve 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'e şifreli telgraf gönderdi. Parasızlıktan şikâyet ediyor: *Bugün Gebzenin Kuşçu mevkiinden hareket eden Trabzon meb'usu Hüsrev [Gerede] Beyden şifre ile malûmat hülâsasına nazaran İstanbul'dan bir çok münevveran ve zabitan Anadolu'ya hareket ediyor. [Sabataycı] Ahmet Emin [Yalman], Yunus Nadi, Celâl Nuri [İleri], Ahmet Ferit [Tek], Rıza [Nur], Nuri Beylerin firarları..... edilmiştir. Veliahd hazretlerinin de Anadolu'ya geçmek istediği anlaşılmıştır. İstanbul'dan Gebze'ye kadar menzil yolu tanzim edilmiştir. Daha şark aksamında köylü vesaitinden istifade için mühimce bir paraya ihtiyaç vardır. Parasızlık bu babda müşkülât ihdas ediyor. Bu malûmat sureti mahremaneden arz edilmiştir.*¹³⁷

Mustafa Kemal, Rawlinson meselesine dair Kâzım Karabekir'e cevabî şifreli acele telgraf gönderdi. Anlaşıldığına göre Alfred Rawlinson ile Hüseyin Rauf (Orbay), İngilizler ile Heyet-i Temsiliye arasında itilaf köprüsü olabileceklerdir:

Rawlinson'un maksad-ı hidmetine inanmak istiyoruz. Ancak mûmâ-ileyhin bu hizmet için ne Ankara'ya gelmesine ve ne de Batum üzerinden Londra'ya gitmesine lüzûm yoktur. Tevkîf edilen arkadaşlarımız i'ade edilmedikçe elimizdeki İngiliz zâbitlerini bırakmak tabîî câiz değildir. İstanbul'daki birtakım kıymetsiz eşhâsın iğfâliyle milletimizin za'îf ve azimsiz olduğu zehâbına düşerek irtikâb-ı hatâ eden İngilizlerin tashîh-i siyâset etmeleri lüzûmunu ve İstanbul, İzmir, Kilikya ve havâlisinin derhâl tahliyesiyle hüsn-i münâsebâta girişebileceğimizi mensûb olduğu hükûmetin ricâline anlatmak Erzurum'dan yazmak sûretiyle de kâbildir. Taraf-ı âlilerinden kontrol edilecek bir mektûbu Trabzon üzerinden İstanbul'a veya Londra'ya göndermeye müsâ'ade olunabilir. İngilizler cidden bizimle i'tilâf etmek isterlerse bu münâsebete Rauf Bey'i me'mûr edebileceklerini de mektûbuna dercedebilir. Tensîb buyuruluyorsa bu esâs dâiresinde kendisine cevâb i'tâ ve hüsn-i muhâfazasına devâm buyurulmasını ricâ eyleriz efendim.¹³⁸

Fevkalâde bir zabıtname kaleme alındı. Mustafa Kemal'in 25 Mart tarihli telgrafından¹³⁹ anlaşıldığına göre Serfiçeli Yüzbaşı Cemal Ankara'ya muvasalat etti ve Mustafa Kemal'le görüştü. Zabıtnamede belirtildiğine göre Yüzbaşı Cemal İstanbul'da John Godolphin Bennett ile görüşmüştür. İngiliz Askerî İstihbaratı; Mustafa Kemal'in İttihadçı, Bolşevik ve İttihad-ı İslâmîci olup olmadığını teyid etmiş, akabinde 16 Mart hamlesi icra edilmiştir. Dahası, Cemal'in ifadesine göre Kuva-yı Milliye'nin teşekkülünde İngilizin yardımı vaki ve belirleyicidir. Mustafa Kemal'le gizli görüşmeler yapması üzere Erzurum'a gönderilen "Miralay" Rawlinson, Mustafa Kemal'i Londra'ya mütemadiyen medhretmektedir. Yüzbaşı Serfiçeli Cemal:

¹³⁶ Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 136. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

¹³⁷ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 577. İktibasdaki köşeli parantezler "[]" içi ifadeler ve vurgular tarafımıza aittir.

¹³⁸ T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 454. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

¹³⁹ "Şifre Gâyet müsta'celdir. Mutasarrıf Fatin Bey'e: Manastırlı Yüzbaşı Cemal Bey İstanbul'dan benimle görüşmek üzere Eskişehir'e gelmiştir. Kendisini bulub [belgenin bu kısmı hasarlıdır] buraya ilk vâsita ile i'zâm buyurulmasını ve hareketi te'ahhur ederse mühim noktaların şifrenizle kısım kısım bildirmesi lüzûmunun tebliği ve keyfiyetin inbâ buyurulması mercûdur. 25/3/[13]36 Hey'et-i Temsiliye nâmına Mustafa Kemal" T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 457.

Dersâdet'e bazı işlerimi görmek üzere gitmişdim. Orada eski arkadaşlarımızdan ve el-yevm İngilizlerin âmâlîne hizmet eder Tahsin Bey nâmındaki zâtı gördüm. Kendisiyle icrâ edilen muhâverede; Kuvâ-yı Milliye'nin harekâtını ve maksadının ne kadar meşrû' olduğunu, husûsîyle Mustafa Kemal Paşa'nın karakterini zât-ı âlîleri tamamen bilmezsiniz. Çünkü sizin eski dostlarınız yani Hürriyet ve İ'tilâfçılar bu ahvâlî gerek size ve gerekse İngilizlere o şekilde tasvîr etmişlerdir ki, Kuvâ-yı Milliyeci demek ittihâdçı zihniyeti dâimâ kargaşalıktan hoşlanır, Bolşevikliğin memlekete gelmesini arzu eder ve bilmem neredeki Müslümânları kendi hâkimiyet-i siyâsiyesi altına almak, daha birtakım dolaplarla memleketi soymak emelindedir diyor. "İşte birâder bunlar kâmilan yalan ve tezvîrâtıdır. Husûsîyle İ'tilâfçılar, İngilizlere öyle bir kanâ'at bahşetmişlerdir ki, kendileriyle ancak bunlar yani İ'tilâfçılar dost olabilir. Yoksa Kuvâ-yı Milliyeciler dâimâ bu devleti, İngilizleri hırpalamak arzusundadır." Tahsin Bey cevâben dedi ki; "Birâder sizde dahi kabahat çoktur. Ben dâimâ İngilizlerle görüşürdüm ve ben bu adamlara cidden Arnavutluk'a birçok hizmetler icrâ ettirdim. Siz dahi kendilerine sokulunuz. Görüşünüz. Maksadınızı sarîh söyleyiniz. Öyle zannederim ki belki lehinizde bir hareket müşâhedesi imkânı olur." Bendeniz her ne kadar İngilizlerin bizim hakkımızda muhabbet perverde ettiklerine kâ'il değilsem de temâs etmek netîcesinde belki maksadlarını kısmen keşif mümkün olur diye temâsa muvâfakat ve işgâl vukû'undan bir gün evvel İngiliz dâiresine giderek Yüzbaşı Benet [Bennett] nâmında bir zât ile görüşüdüm. Bittabî' gündüzden Tahsin Bey benim şahsımı Benet'e nakletmiş olacaktır. Yüzbaşı Benet İngiliz Erkân-ı Harbiye Dâiresinin ikinci şu'besinde ve Şark işleriyle meşgûl olur bir zât olub dâimâ Erkân-ı Harbiye Re'îsinden emir telakkî eder ve Londra ile doğrudan doğruya Şark'a âid mes'elelerde muhâberâta salâhiyetdâr olduğunu Tahsin Bey ilâveten söyledi. Kendisi Türkçe okur yazar ve tekellüme mutavassıt derecede kâdirdir. Zeki bir adam olub gençdir. Bendenizle görüşdüğünde, şahsıma çok ehemmiyet verdi. Bu ehemmiyeti takviye ve şahsımın kıymetini arttırmak için [1]323 senesinden beri dâimâ komiteci işleriyle meşgûl olduğumu, Türkiye'de zuhûra gelen inkılâbların bir tarihçesini icmâl etdim. Kuvâ-yı Milliye'nin nasıl doğduğunu münhasıran anlatıdim. Mustafa Kemal Paşa sınıf arkadaşım olub karakterini pek güzel bildiğimi söyledim. "Bu noktayı biraz tafsîl ediniz" dediler. "Ne gibi" dedim. "Paşa yani Kuvâ-yı Milliye ittihâdçı demek midir, Asya'da Bolşevikliğe istinâd eder mi, ittihâd-ı İslâm âmâlîni ta'kîb eder mi?" Cevâben, "İttihâdçı zihniyetini kat'iyen kabûl etmez, her partiden içimizde adamlar vardır. Hatta Kuvâ-yı Milliye bidâyet-i teşekkülünde İngilizler ve Ferid Paşa'nın yardımıyla meydana çıkmıştır." "Burasını anlayamadım ne gibi" dedi. "Yani İzmir işgâlinde vukû'a gelen fecâyî memleketi intibâha da'vet etdi. Hatta o esnâda Ferid Paşa yazdığı bir emirde 'Teşekkül edecek gönüllü ordularda ben dahi bir nefer gibi hizmet göreceğim' dedi ve Tekfurdağı'ndaki kolordumuzun merkezinin Bandırma'ya nakli ve İngilizlerin bu hâlde muvâfakatı bizi takviye etdi ve Kuvâ-yı Milliye bu sûretle kuvvet bularak vücûd buldu. Anadolu-yı Şarkî'de Ermeniler dahi bir emr-i vâkî' ihdâs edecek diye korkarak Mustafa Kemal Paşa dahi Erzurum civârında harekete geldi. Bilâhare bizim anlayamadığımız ve belki sizce ma'lûm bazı sebeplerden dolayı Ferid Paşa bu hareketden rücû' etdi. Biz daha serbest çalışmak için hükûmeti devirerek hakâyıkı Pâdişâh'a ve siz dostlarımıza bütün çıplaklığıyla anlatalım diye Ferid Paşa Hükûmetini ma'lûm tarzda devirdik. Fakat bendeniz öyle zannediyorum ki Ferid Paşa ve yârânı 'İngilizleri bizden başka sevecek yoktur, Kuvâ-yı Milliyeciler İttihâdçıların bozması, Bolşeviklerden, Almanya'dan para alır, ittihâd-ı İslâm âmâlîni ta'kîb eder. Bunlar sizin için tehlikeli' diyorlar. Onun için zât-ı âlîleri dahi bendenize 'Paşa'da bu hareketler var mıdır' diye suâl ediyorsunuz. Sizi te'mîn ederim ve siz de elbette takdîr edersiniz ki bu memleketde Ferid Paşa'nın, Alemdârcıların peşinden kimse gitmez. Bunlar İstanbul'da bir kuvvet gibi duruyorlar. Esbâbı sizce ma'lûmdur. Fakat milliyetperverler bu husûsda neler vücûda getirdiklerini ve nelere kudretyâb olduklarını siz lâzımdır ki takdîr edersiniz. Bizler İngilizlerin Asya'daki menâfî'lerini takdîr etmez değiliz. Bu maksada iki yol ile gidilir ya bizi parçalayarak maksada vâsıl olursunuz veyahud bizim istediklerimizi bize verirsiniz. Bizi parçalayarak gitmek için Hürriyet ve İ'tilâf'ın ifsâdâtına kapılarak bu hareketi yapacaksınız. Bittabî' bu hâl hem birçok kanın dökülmesine sebep olacak ve hem de âlem-i İslâm'da husûle gelen intibâh dolayısıyla çok mutazarrır olacaksınız. Bu hareket belki müttefikleriniz ile bile aranızı açacaktır. Vücûda gelen Hürriyet ve İ'tilâf'ın başlı başına bu hareketi yapması imkânı yoktur. Çünkü kimseleri olmadığını siz dahi teslîm edersiniz. Fakat ikinci şık yani bizim istediğimizi bize verirsiniz -Arzularımız kongrede beyân edilmiştir dedim- hem bizi ve hem de âlem-i İslâm'ı minnetdâr edeceksiniz ve müttefiklerinizin dahi sesi yükselmeyecek, maksadınız husûl bulacaktır." Cevâben dedi ki, "Biz Paşa'ya bir mîralay gönderdik. Belki bilirsiniz. Bu zât dahi Paşa'yı çok medhediyor. Şübhesiz biz Alemdârcıları sevmiyoruz. Onların fikirlerini çok iyi biliyorum. Paşa ile mutâbık kalmak her hâlde istiyoruz. Fakat bilirsiniz ki böyle şeylere burada siyâsî mümessiller karışır. Ma'a-mâfih Erkân-ı Harb Re'îsi Bey'e anlatayım. Yine sizinle yarın akşam görüşürüz. Paşa hakkında verdiği izâhâtıdan çok memnûn oldum. Bunları

Londra'ya not edeceğim." Bittabi' bu cevâb kendisinde bir ta'limât olmadığına delâlet eder. Ben de teşekkür ederek yanından ayrıldım. Ferdâsı günü İstanbul işgâli vukû'a geldi. İşgâl keyfiyetini şifâhen arz etdim.

O günü Yüzbaşı Benet randevusuna gelmedi. Ben de artık iş işten geçmişdir zannına düşerek Tahsin Bey'e vedâ etdim. İki gün sonra Tahsin Bey tekraren bendenizi aradı, buldu. "Sizi Yüzbaşı Benet istiyor. O akşam gelemediğinden pek müte'essirdir. Çünkü ahvâl dolayısıyla vazîfesi çokmuş" dedi. "Sizden ma'zeret taleb edecektir." O gün yine bermu'tâd saat yedide mûmâ-ileyhin hânesine Tahsin Bey ile gitdik. Bu akşam Benet pek telaşlı ve daha iltifâtî ve hatta bir masa bile düzmüşdü. Tahsin Bey "Sizi yalnız bırakalım. Belki mufassal görüşürsünüz" dedi. Onlar yemeğe, biz de işrete oturduk. Benet dâimâ Paşa'dan bahsediyor ve Paşa'nın sükûnetperver olduğunu, bu işgâl hareketini gâyet müte'enniyâne kabûl ettiğini, hatta Cafer Tayyar Bey'e i'tidâl tavsiye ettiğini söyledi. Cevâben dedim ki "Her hâlde Anadolu ahvâli karışacaktır. Çünkü Paşa arkadaşlarının tevkiîni, Millet Meclisine bu kadar hakaret yapılmasını, husûsîyle kendisinin resmen şakî gösterilmesini hazmetmeyecektir. Ben zannediyorum ki kuvvet toplamakla meşgûldür. İstanbul işgâline ne lüzûm vardı?" dedim. Cevâben: "Zannedirim ki sulh konferansına Londra'da te'sîr etdiler. Bittabi' zarûrî böyle bir karar ittihâz edildi. Çünkü Anadolu'daki Hristiyanlar belki katliâma uğrar diye burasını rehîne gibi aldılar. Siz nasıl zannediyorsunuz?" dedi. Dediğin[i]ze ve belki Almanya'nın ahîren aldığı şekle [ve] ma'nâlî güldüm. Çünkü Benet biraz evvel İstanbul işgâl edilirse kat'iyen kan dökülmeyecektir diye bendenize laf arasında söylemişti. Velhâsıl Benet memnûn idi. Çünkü kendi nokta-i nazarlarına göre İstanbul'a vaz'-ı yed etmişlerdi. Ellerini oğuşdurarak "Yalnız bir mes'ele vardır. Korkarım ki Anadolu'da bizim kuvvetlerle sizinkiler çarpışacak ve bir defa araya kan girerse iş işden geçecektir. Haber aldığımıza göre Eskişehir'de bizim kuvvetleri keseceklermiş." "Bunu zannetmem" dedim "Çünkü sizin kuvvetlerinizi imhâ etmeyi bizler de düşünmeyiz. Fakat belki bir galeyân onları silâhlarından tecrîd etmek istedi. Onlar da silâhlarını vermediler ve bir vak'a oldu. Esâsen Anadolu'ya kaçmak için can attığımdan beni serbest bırakırsanız her hâlde Anadolu'daki kuvvetlerin hayâtları taht-ı emniyete girer. Çünkü Paşa İstanbul ahvâlinde haberdâr değildir. Hem sizinle temâsımı ve hem de pek mübâlağakârâne akseden ahvâli kendisine anlatırım. Her ne kadar buradan telgraf yazılırsa Paşa bu telgrafların sizin sansürünüze tâbî olduğunu pek güzel bilir." "Onun için i'timâdâtımız pek güzel" dedi "Bizim maksadımız Anadolu'daki kuvvetleri Dersâdet'e toplamak ve Kuvâ-yı Milliye ile bir temâs husûle gelmeyi kan dökülmesine meydan vermemektir. Şimdi Erkân-ı Harb Re'îsine gideceğim. Size ve refkiniz Emin Bey'e bir vesîka alırım. Yarın hareket edersiniz" dedi. Bir saat sonra vesîkayı alıp avdet etdim. Ferdâsı günü Bahri Bey'den ve arkadaşlardan topladığım ma'lûmâtı şifâhen arz etdim.

Hülâsa: [1] İngilizler Bolşevikliği, ittihâd-ı İslâm âmâlini alkışlıyoruz ve bu kuvvetlere istinâd ederek mutâlebât dermeyân ediyoruz zehâbındadırlar.

2) Düvel-i İ'tilâfiye'nin arasını açmak sûretiyle bizi ithâm ediyorlar.

3) Pâdişâh kuvvetine bi'l-istinâd ve Hürriyet ve İ'tilâf Partisi'ni ele alarak memlekete hâkim olmak arzusundadırlar.

4) Gâye-i emelleri İstanbul'u almak ve bütün Asya entrikalarını buradan idâre etmek istiyorlar.

Bendeniz Benet'in umûmî muhâveresinden bunları istintâc etdim. Birinci, ikinci maddeler kâbil-i tekzîbdir. 3'üncü maddenin tatbîkâtında imkân olmadığını isbât mümkündür. Çünkü onlar kısmen buna kâni'dirler. Fakat dördüncü madde en ruhîsudur. Ma'amâfih bugün için İngilizler bu maddeyi entrika veya kuvvet veya suver-i sâire ile yapabilirler. Fakat bunun ne kadar azîm müşkilâtı dâ'î ve Avrupa'da yapacağı ihtilâtâtı kendilerine sarâhaten gösterir ve milliyetperverler ile anlaşmak için fedâkârlık yapmak lüzûmu olmadığını ve bizimle anlaşılırsa âlem-i İslâm'ı kazanacaklarını ve Bolşevikliği bu sûretle âlem-i İslâm nazarında çürüteceğimize de kâni' olmalıdırlar. Bittabi' bendeniz diplomat değilim fakat birçok husûsât daha açılabilir. Velhâsıl İngilizlerle menâfi'imiz yalnız te'lîf edilir kanâ'atiyle bunları yazdım. Bununla beraber Pâdişâh İngilizlerin elinde mühim bir kuvvetdirse bu çârenin halli bulunulursa İngilizlerin bize meyilleri yarı yarıya artar. Binâenaleyh Pâdişâh'a İngilizlerin dahi pek i'timâdları yoktur. Kendisinin hiçbir karakteri olmadığı ve şâyân-ı i'timâd değildir diyorlar. Olabilir ki bendenizi iskandil için böyle bir şey dahi söyleyebilirler.¹⁴⁰

¹⁴⁰ T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 457-460. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

Mustafa Kemal, Serfiçeli Cemal'le yapmış olduğu mülakat hakkında 61'inci Fırka Kumandanı Kâzım'a (Özalp), Refet'e (Bele) ve 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'e bilgilendirici telgraf gönderdi: *Tehcîrden müttehem iken berâ'et kazanan Eskişehir'de Jandarma Yüzbaşısı Serfiçeli Cemal Bey nâmında bir zât vardır. Bizim sınıfdandır. Son günlerde Dersââdet'de idi. Mûmâ-ileyh İstanbul'da İngilizlere hizmet eden, kendisinin sâbık rûfekâsından Arnavud Tahsin Bey nâmında biri vâsıtasıyla İngiliz karârgâhında ikinci şu'beye mensûb ve Şark işlerine me'mûr Benet [John Godolphin Bennett] nâmında bir yüzbaşı ile görüşmüş ve aramızda kan dökülmemesini te'mîn için bizimle görüşmek üzere İngiliz vesîkasıyla buraya gönderilmişdir. Verdiği ma'lûmâta nazaran İstanbul işgâli netîcesinde hiçbir kan dökülmeyeceği Londra'ya bâ-rapor te'mîn edildikten sonra işgâl kararı verilmiştir. İngiliz kıta'âtının Anadolu'dan kâmilten Dersââdet'e celbolunacaklarını te'mîn etmişti ki İngilizlerin ahîren Lefke Köprüsü'nü ve İstasyonu'nu da tahrîb ederek şimâle ric'at etdiklerine nazaran Cemal Bey'in ifâdâtının vakâyi'i te'eyyüd etmekde bulunduğunu arz eyleriz.*¹⁴¹

27 Mart 1920. İstanbul Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. *İşgal kararının saat 09.40'ta tebliğ edildiğinde Sadrazam şaşkındı. Sultan ise işgalden dolayı üzüntüsünü dile getirirken her zaman Müttefik temsilcileri ile birlikte çalışma dileklerini ilettiler. Başkentte ileri gelen Milliyetçilerin tutuklanması için harekete geçildi. Aralarında Harbiye eski Nazırı Cemal [Mersinli] Paşa, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye eski Reisi Cevad [Çobanlı] Paşa, Albay Galatalı Şevket Bey, Erzurum ve Şam eski Valisi Hasan Tahsin [Uzer] Bey, Meclis-i Ayan üyesi Çürüksulu Mahmut Paşa ve Hilâl-i Ahmer Reisi Dr. Esad [Işık] Paşa, gazetecilerden Velid Ebuziya, Celal Nuri [İleri] ve Süleyman Nazif Beylerin de bulunduğu çok sayıda şahıs tutuklandı. Millî Mücadele taraftarlarına yönelik operasyonu sürdüren Müttefikler, sivil ve asker çok sayıda şahsı göz altına aldılar. Bunun ardından İngilizler, Fındıklı'daki Meclis-i Mebusan binası kapısına dayanarak mebuslardan Rauf (Orbay), Kara Vasıf [Karakol], Numan Usta, Faik [Kaltakkıran] Bey ve Şeref [Aykut] Bey'i tutuklayacaklarını bildirdiler. İngilizlerden bu karara dair bir tutanak alan mebuslar teslim oldular ve Malta adasına sürüldüler.*¹⁴²

İstanbul'daki Müttefik fevkalâde komiserleri Sadrazam Ali Rıza'ya nota vererek, Londra Sulh Konferansı Yüksek Konseyinin mukarreratı mucibince *Mustafa Kemal'in ve millî hareketin öteki liderlerinin açıkça red ve inkâr edilmesini* musırrane istediler.¹⁴³

Erzurum'daki ARMHC-HT azası 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir, Bakü'deki Halil'e (Kut) ve Nuri'ye (Killigil) teslim edilmesi üzere, iki farklı tarikle, mektub gönderdi. Para istiyor: İstanbul, İngilizlerin tamamen işgali resmî ve idarelerine girdikten sonra artık payitaht ile Anadolunun revabâtı idariyesi uzun müddet ayrı kalacak ve Anadolu kendi kendini idareye mecbur bulunacaktır. Anadolu yeni bir Millet Meclisini sür'atle Ankaraya toplamaktadır. Maahaza evvelce memleketimizin şerait ve ihtiyacı iktisadiyesini bildirmiştim. Haricî devletlerden hiç birisine ne istikraz ve ne de muavenet imkân ve ihtimâlî şimdilik yoktur. Bizim için en seri ve müessir çarei muavenet, evvel be evvel Azerbaycan hükûmet ve milletinden olacaktır. Vekayii umumiyeyi cihan daha ziyade inkişaf edinceye ve Bolşeviklerle olacak teması neticesinde memleketimizin iktisadiyatı daha vasi ve emniyetli bir şekle sokuluncaya kadar işbu Azerbaycanın kıymetli muaveneti seriasını ve bunun idamesini temin ne zamana kadar ilk taksitin ne vasıta ile isal olunacağına iş'ar buyurulmasını rica eylerim.¹⁴⁴

¹⁴¹ T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 460-461.

¹⁴² FO, 406/43, No. 146; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 78.

¹⁴³ Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 51.

¹⁴⁴ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 576-577. İktibasdaki yurgu tarafımıza aittir. Karabekir'in tahliline nazaran, İngilizlerin İstanbul'u işgali, esasen, hükûmet merkezinin İstanbul'dan Ankara'ya taşınması için yapılmıştır. Ki bu, Rawlinson'un Aralık 1919'daki telkinatına muvafık işdir.

*Mustafa Kemal Paşa, 27 Mart 1920 tarihinde Osmanlı Bankası Balıkesir Şubesi'ne kendi izni olmadan İstanbul veya başka bir yere para gönderilmemesi hakkında talimat verdi. İtilâf Devletleri derhal müşterek bir nota hazırlayarak olayı protesto ettiler ve Osmanlı Hükûmeti'nden bu tür hareketlere mani olmasını istediler.*¹⁴⁵

Böylece, İstanbul'un itilaf birliklerince resmen işgali, daha önce yeni bir egemenlik kurma konusunda açıkça konuşmayı göze alamayan ulusal burjuvazinin eline devlet egemenliğinin geçişini hızlandırmış oldu.¹⁴⁶

28 Mart 1920. 12 gündür Erzurum'da tutuklu olan Rawlinson Trabzon'a gönderildi.¹⁴⁷

Salih Hulûsi (Kezrak) Kabinesi, Müttefik fevkalâde komiserlere cevabî nota ve taslak tezkere tevdi etti. Tezkere taslağında Harekat-ı Milliye'nin nasıl ortaya çıktığından bahsedilirken İzmir ve çevresinin işgali ile birlikte yaşanan trajik olaylardan sonra Müslümanların meşru haklarını, hayat ve onurlarını müdafaa etmek üzere harekete geçtikleri izah ediliyor. Bununla beraber hiçbir resmî ya da özel vazifesi olmayan Mustafa Kemal Paşa'nın aşırı hareketlerde bulunduğu, bazı Millî Hareket liderlerinin de aynı şekilde devlete zarar verdikleri ve bu hareketlerin Osmanlı Hükûmeti tarafından tasvip edilmediği nota da yer alıyor.¹⁴⁸

29 Mart 1920. İstanbul Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a 299 numaralı mahrem telgraf gönderdi. *Ankara'da bir Millî Meclis toplanacağı ve seçimlerin, Müdafaa-i Millîye komitesinin gözetimi altında yapılacağı* istihbaratını bildiriyor.¹⁴⁹ *İstanbul Mebusan Meclisinin Anadolu'ya geçen üyelerinin de Ankara'da toplanması beklenen millî meclise iltihak edeceklerini haber veren bu mahrem telgrafa, Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkilisi W. S. Edmonds, ilerleyen günlerde şu derkenarı yazacaktır: Mustafa Kemal Anadolu'da yeni bir Parlamento kurarsa, bundan hiç üzüntü duymamalıyız.*¹⁵⁰

Müttefik fevkalâde komiserler, Bâb-ı Âlî'ye müşterek nota verdiler. *Mustafa Kemal Paşa ve diğer Millî Hareket liderlerinin meşru hükûmetin emirlerini yerine getirmediklerini ve hükûmetin amaçları dışında faaliyette bulunduklarını açıklaması ve onları tanımadığını açıkça ilân etmesi* isteniyor.¹⁵¹

Sadrazam Salih Hulûsi (Kezrak), Müttefik fevkalâde komiserlere 26 Mart tarihli notaya cevabî nota tevdi etti: Kuva-yı Milliye, meşru hakların müdafaaıdır.¹⁵²

İstanbul'daki Fransız Donanması Kumandanı Koramiral Ferdinand de Bon, Fransız Bahriye Nezâretine telgraf gönderdi: *İngilizlerin tutukladıkları çoğu kimselerin açıkça Fransız sever kişiler olmaları dikkati çekiyor.*¹⁵³

Sivas'daki ARMHC-HT azası 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Salahaddin (Köseoğlu), Ankara'daki ARMHC-HT Reisi Mustafa Kemal'e şifreli telgraf gönderdi. *Kimi subaylar İstanbul'dan gelen yolcu ve gazetelerden, işgalin ikinci günü işgal edilen binaların tamamen tahliye edildiğini, Salih Paşa kabinesinin*

¹⁴⁵ FO, 371/5241, E 3659; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 372. Aynı Britanya, hakimiyeti altındaki topraklardan Mustafa Kemal'in banka hesabına gönderilen sterlinleri ise engellemeyecek. Ne kadar enteresan.

¹⁴⁶ A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 118.

¹⁴⁷ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 575.

¹⁴⁸ FO, 406/43; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 377.

¹⁴⁹ Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. CXXV.

¹⁵⁰ FO/5045/E 2488; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 214. İktibasdaki *vurgu* tarafımıza aittir.

¹⁵¹ FO, 406/43; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 377.

¹⁵² Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 153.

¹⁵³ *Ministere des Affaires Etrangères*, vol. 144, p. 70-76; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 596, dipnot 196.

işbaşında olduğunu, Âyan Meclisi'nin toplantılarını sürdürdüğünü, son cuma selamlığında Harbiye ve Bahriye nazırlarının hazır bulunduklarını, törenin her zamanki gibi yapıldığını öğrenmişler. İstanbul'da bir kabine varken onun bilgisi dışında yapılan şeyler nedir, deyip Padişah aleyhindeki emirlere uymayacaklarını söylüyorlarmış. Nizamiye birliklerinde şimdiden firarlar başladı, parasızlık sürdükçe ve İstanbul'da hükümet bulundukça subaylara bile güvenilemeyecektir. Kuva-yı Milliye para kuvvetiyle durduğundan ve "bütün ahaliye maaş verilemeyeceği" açık olduğundan İngiliz subaylarının hapsi yüzünden harp çıktığı takdirde, ikinci gün hiçbir kuvvet kalmayacaktır.¹⁵⁴

30 Mart 1920. Dahiliye Nâzırı Ebubekir Hâzım (Tepeyran), Vahideddin Hân'a arz etti: *Ferit Paşa iktidara gelirse emriniz Üsküdar'dan öteye geçmez.*¹⁵⁵

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *M. Kemal Damat Ferit Hükümetini tanımayacağı zannedilmektedir. M. Kemal ve arkadaşları, Ziraat Bankası'nın bütün şubelerindeki paralara el koydu. Amasya'daki Albay Forbes de M. Kemal'in emri ile tutuklandı. Türklerin silâh ve cephaneyi Samsun ve Trabzon kıyılarından taşıdıkları anlaşıldı.*¹⁵⁶

Mart 1920. Mustafa Kemal, Bursa'da münteşir *Millet Yolu* gazetesinde beyanname neşretti. Anzavuroğlu Ahmed'in güya Yunanla işbirliği yaptığını iddia ediyor:

İstanbul'un işgalini takip eden günlerde Bursa'da Millet Yolu gazetesinde yayınlanan beyannamesinde, Mustafa Kemal Paşa, Halife'nin ikametgâhı ve devletin başkentinin İtilaf Devletleri tarafından tamamen hak ve adalete aykırı bir şekilde işgal edildiğini, Türk milletin tarihinin diğer sayfalarında görülmemiş bir şekilde aşağılandığını ve saldırıya uğradığını vurgulayarak bunu takip eden dönemde milletin bağımsızlığını korumak ve Halife'nin haklarını savunmak için yüce bir ruhla hareket ettiğini, bunu yok etmek isteyen düşmanların ülke içinde entrika tohumları ekmeye başladıklarını, İtilâf Devletlerinin emellerine ulaşmak amacıyla İstanbul'da Damat Ferid'i iktidara getirdiklerini*, Biga ve Gönen de entrikalar çevirmesi için Anzavur'u teşvik ettiklerini izah etti. Mustafa Kemal Paşa, Yunanlılar tarafından Aydın önlerinde başlatılan saldırının püskürtüldüğünü ve güvenliğin sağlandığını, Kilikya'da işgal kuvvetlerinin Urfa'yı boşalttıklarını, Anzavur tarafından yapılan hareketin Yunanlılara yardım etmek için plânlandığını ifade ederek suçluların adalet tarafından en kısa zamanda cezalandırılacaklarını ilân etti. Bundan sonra Mustafa Kemal Paşa, Bursa ve çevresindeki millî kuvvetlerden Bekir Sami [Günsav] Bey'in sorumlu olduğunu ona sınırsız ve olağanüstü yetki verildiğini beyan etti.¹⁵⁷

Halbuki Mustafa Kemal, Yunan işgal kuvvetleriyle gizli temaslar yürütüb, harb halinin geçici olduğunu, Yunanistan ile Türkiye arasında dostluk tesis edileceğini Yunanlara temin ediyordu.¹⁵⁸ Anzavuroğlu Ahmed ise örneğin 28 Ekim 1919'da Padişah Vahideddin'e tezkere göndermiş ve Redd-i İlhak Hey'et-i Milliyesi ile Mustafa Kemal'in *maksadları devleti parçalamak, Hilâfet'in ve Hânedân-ı Saltanat'ın hukuk-ı hâkimiyetini yok etmek, Hilâfet makamına bağlı bulunan Âlem-i İslâm'a bir darbe indirmektir* ikazında bulunmuştu.¹⁵⁹

¹⁵⁴ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 574.

¹⁵⁵ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 459.

¹⁵⁶ Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 626.

* Damad Ferid'in işgalcilerle işbirliği yaptığını iddia eden Mustafa Kemal, ne kadar ironiktir ki Damad Ferid'in hükümetten düşürülmesi için İngilizlere Ağustos-Eylül 1920'de işbirliği teklif edecektir: *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, First Series, Vol. XIII, p. 135-137.

¹⁵⁷ FO, 371/5048, E 5059, "Mustafa Kemal Paşa'nın Bursa'da Millet Yolu'nda Yayınlanan Beyannamesi"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 371-372.

¹⁵⁸ 19 Ekim 1937'de Reisicumhur Kemal Atatürk'ten Yunan Başvekil Ioannis Metaksas'a: "[...] ayrı ayrı saflarda bulunduğumuz zamanlarda dahi; fırsat zuhur ettikçe temas ettiğim zabıtlerinize, bu ayrılığın geçici olduğunu [...] dostluğun teessüs edeceğini [...] söylemişimdir." Bilâl N. Şimşir, *Atatürk Dönemi -İncelemeler-*, 2016, s. 223.

¹⁵⁹ Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 156.

1 Nisan 1920. Mustafa Kemal'in Sivas'da münteşir *Îrâde-i Milliye* gazetesi, İngiliz istihbaratı tarafından üretilmiş 12 Eylül 1919 tarihli İngiltere-Damad Ferid düzmece andlaşmasını hakikat olarak propaganda ediyor: *İngiltere ile Türkiye arasında bir gizli anlaşma*.¹⁶⁰

Amasya'daki 5'inci Fırka Kumandanı karargâhında gözetiminde tutulan İngiliz Yüzbaşı Forbes, Mustafa Kemal'in talimatı mucibince serbest bırakıldı.¹⁶¹ Halbuki *Mustafa Kemal Forbes'i tutuklayanın millet olduğunu, ancak milletin onu salıverebileceğini* yazmıştı. *Fakat anlaşılın bu biraz "edebiyattı," zira 29 Mart'ta Forbes Amasya'dan Samsun'a gönderildi*.¹⁶² Mustafa Kemal bile, her ne kadar ketum davransa da, Yüzbaşı Forbes'in İngiliz ültimatomuyla serbest bırakıldığını ifade etmekten kendisini alıkoymayacaktır:

Üçüncü Kolordu Kumandanı Salâhattin [Köseoğlu] Bey, vermiş olduğumuz talimat mucibince, Amasyaya gelen Kontrol Memuru *Forbes* namında bir yüzbaşısı tevki etmiş. Samsuna bir İngiliz mümessili yüzbaşı gelmiş. Salâhattin Beye Yüzbaşı Forbesin bir dakika tehir edilmeyerek Samsuna gönderilmesini yazmış ve aksi takdirde Salâhattin Beyin mes'ul olacağını ilave etmiş. Bu baptaki istizah üzerine Salâhattin Beye vereceği cevap hakkında şu tavsiyede bulundum: "Forbesi tevki eden ben değilim, payitahtları, mütarekeye, insaniyete mugayir olarak işgal olunan miledir. Binaenaleyh tahliyesini de ancak millet yapabilir." Maahaza bu Forbes memlekettten çıkarılmakla iktifa edilmiş, tevki edilmemiştir.¹⁶³

2 Nisan 1920. Operatör cerrah Cemil (Topuzlu) Paşa, yeni kurulacak kabinede Nafia Nâzırı olmayı kabul etti. Topuzlu, 1939 senesinde neşredeceği hatıratında, Damad Ferid'in dördüncü sadaretinin kuruluşuna dair mühim bazı hususları derc edecektir. Padişah Vahideddin, İstanbul Şehremini Cemil'e (Topuzlu) Ahmed Reşid'i (Rey) elçi göndermiş, *istifa eden Salih Paşa kabinesinin yerine içerde dışarda iyi tesir bırakacak tanınmış simalardan muteşekkil ve ne İttihatçı, ne de İtilâfçı bir kabinenin teşkilinin elzem olduğunu ve kabine buhranına nihayet vermek için bir nezaret kabul etmekteğini* bildirmişti. Cemil, affını istemiştir. Ahmed Reşid ise *Paşa, yine tekrar ediyorum. Mevsuk bir yerden öğrendiğime göre, itilâf devletleri, Anadolu harekâtının İstanbul hükûmetince tanınmaması teklifini havi ve ültimatoh mahiyetinde bir nota vermişler. Babîlî işi geciktirmek istemişse de, devletler "evet" veya "hayır"dan ibaret kat'î bir cevabın hemen verilmesinde ısrar etmişler. Şu anda müşkül ve tehlikeli, iki şıkkı da endişe veren bir vaziyette bulunuyor. Kabine kurulmazsa, hükûmet teşekkülü büsbütün elimizden gidecek. Böyle bir zamanda memleket ve vatan için çalışılmazsa ne vakit çalışılır. Hiç olmazsa İstanbulu kurtarmak maksadiyle kabineye girelim. Yunan ordusunun bugünlerde Anadolu'nun içerlerine doğru yürümemesi için de bir çare arayalım, ve bu suretle itilâf devletlerini oyalayıp vakit kazanalım* demesi üzerine, Operatör Cemil, kabineye girmeyi kabul etmiş imiş.¹⁶⁴

Bir sabah Reşit, Cemil'in evine gelmiş ve bir gün önce padişahın onu saraya çağırarak Salih Paşa yerine tanınmış kişilerden oluşan tarafsız, yani ne İttihatçı ne İtilâfçı bir hükûmet kurmak gerektiğini, zorunlu olarak ("bizzarur") görevi Damat Ferit'e verdiğini, hükûmete Reşit ve Cemil'in girmesini istediğini söylemiş. (Cemil söz konusu zorunluluğu anlamadıklarını belirtiyor.) İtilâf devletleri Salih Paşa hükûmetine bir ültimatoh vermişlerdi. Ültimatohda Kuva-yı Milliye hareketinin kınanması isteniyordu. Kınama kabul edilirse, o zaman Osmanlı'ya "haydi isyanı bastırın" diyeceklermiş. Yapamıyoruz denirse, o zaman iş Yunanlılara havale edilecekmiş. Aksi bir

¹⁶⁰ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 463.

¹⁶¹ Merve Doğan-Kader, *İngiliz Belgelerinde Askeri Kontrol Subayı Yüzbaşı Forbes'un Tutuklanması*, 2021, s. 226.

¹⁶² Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 574. Mustafa Kemal, 30 Ağustos 1924'de, mahremi kumandanlara şöyle diyecektir: "Millet falan hepsi laf." Kâzım Karabekir, *Günlükler*, 2009, c. 2.

¹⁶³ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 1, s. 306-307. İktibasdaki yurgu tarafımıza aittir.

¹⁶⁴ Operatör Dr. Cemil Topuzlu. (1982). *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım* (H. Hatemi & A. Kazancıgil, haz.) (2. baskı) içinde (177-178). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları. Ahmet Reşit Rey, önce Fransızların hesabına çalışıyor idiyken, şimdilerde İngilizlerin hesabına çalışmaktadır: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 580, dipnot 175; Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 100; Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 2, 76.

yanıt verilirse, hem İstanbul'da yönetime "bilfiil" el koyacaklar, hem de Yunanlıları saldırtacaklarmış. O sırada bir Yunan saldırısına Anadolu'da karşı koyacak bir güç yokmuş. Vatanı kurtarmak için hükümete girmek gerekliymiş. Böylece İstanbul yönetiminin yabancıların eline geçmesi önlenmeli, Yunan ordusunun saldırmamasını sağlamanın çaresi aranmalı, itilaf oyalanmalı, vakit kazanılmıymış.

Cemil'e göre Fransız ve İtalyanların İngiltere'nin hegemonya arzularına karşı rahatsızlıklarından da yararlanarak, Anadolu'da ordular güçleninceye değin bir oyalama siyaseti gütmek yararlı olurdu. Böylece Reşit'in önerisini kabul edip nafia nazırı olmuş. Cemil'e göre ne onda, ne kendisinde bir sandalye hırsı yoktu. Sırf Anadolu ve İstanbul'u kurtarmak için hükümete girmiş oluyorlardı.¹⁶⁵

Akşamleyin, Salih Hulûsi (Kezrak) Kabinesinin istifa ettiği Müttefiklere resmen tebliğ edildi.¹⁶⁶

3 Nisan 1920. Mustafa Kemal, 19 Mart'ta beyanname neşretmiş ve 15 gün içerisinde Ankara'da Millî Meclis'in toplanacağını belirtmişti. Bugün itibarıyla 15 günlük mühlet sona ermiş bulunuyor fakat ortada herhangi bir meclis yok.¹⁶⁷

Samsun'daki İngiliz Kontrol Zabiti Yüzbaşı Perring İstanbul Fevkalâde Komiserliğine muhtıra gönderdi. Mustafa Kemal'in talimatıyla serbest bırakılan Yüzbaşı Forbes, muhtıraya ilave edilen ifadenamesinde, Anadolu dahilinde millîci askerî bir yönetim kurulduğunu ve bu askerî yönetimin Saray'ı ve Bâb-ı Âlî'yi merkezî hükümet olarak görmediğini belirtmektedir. Bu cümleler bizce şuna işaret etmektedir ki Yüzbaşı Forbes, Mustafa Kemal ile İngiliz Askeriyesi arasında güvenilir bir haberci vazifesi görmüştür.¹⁶⁸

Erzurum'daki 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir, Ankara'daki Heyet-i Temsiliye'ye telgraf gönderdi. İstanbul'daki bir İngiliz mümessile telgraf telleyen Rawlinson bildiriyor ki İngiltere ve Türkiye arasındaki görüşmelere Kâzım Karabekir'in tavassut etmesini önermiş, Heyet-i Temsiliye de kabul bunu etmiştir:

1- İngiliz Ravlinson'un İngilizce yazmak istediği telgrafın tercümesi aynen âtidedir.

İki- Telgraf tercümesidir: Bir fâ'ide te'mîn edebildiğim takdirde mutavassıt hizmetini görmeyi Kazım Paşa'ya teklîf etdim. O da mâfevki olan Ankara'da Kuvâ-yı Milliye karârgâhına bildirdi. Onlar kabûl etdiler ve âtidedeki beyânnameyi size bildirmekliğimi taleb ediyorlar. Bidâyet müttetikler tarafından haksız olarak işgâl edilen Adana, İzmir ve İstanbul evvel emirde tamamen tahliye edilmedikçe onlar İngilizlerle münâsebâta girişmeyeceklerdir. Nihâyet ben size teklîf ederim ki söz vererek veya başka sûretle emrinize tevfi kan Ankara vasıtası[nyı]a kendi hutûtu muza girebilirsem o zaman vaz'iyet hakkında sizi tenvîr ve böyle bir uzlaşmayı teshîl edeceğim. Dersâadet'de İngiliz Kost[?]a. İmzâ Ravlinson¹⁶⁹

İzmir'deki Fransız İstihbarat Servisi subayı "Anadolu'daki askerî operasyonlar: Güney cephesi" nam rapor kaleme aldı: *Kraliçenin taburundan Binbaşı Nigham, -(İstanbul Karargâhı Genelkurmayı, Intelligence Service) Şam'a gitmek üzere 27'sini 28'ine bağlayan gece atlarıyla Uşak'a geçti.*¹⁷⁰

¹⁶⁵ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 13-14. Kuva-yı İnzibatiye, bir yanıyla da, Yunan işgal kuvvetlerinin Anadolu dahiline salınmasını engellemek saikiyle kurulacaktır. Tazyikat vardır. İngiliz, Mustafa Kemal'le el altından temas kurup birbirimizin kanını dökmeyelim diyor; diğer taraftan İstanbul ile Ankara arasında kan dökmek için tezgâh kuruyor.

¹⁶⁶ Robeck'ten Curzon'a 3 Nisan 1920, FO, 406/43, No. 157; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 83.

¹⁶⁷ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 41.

¹⁶⁸ Merve Doğan-Kader, *İngiliz Belgelerinde Askeri Kontrol Subayı Yüzbaşı Forbes'un Tutuklanması*, 2021, s. 227-229.

¹⁶⁹ T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 455. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir. Mustafa Kemal, 4 Nisan'da tarihli şifresiyle tasdik etti: "Ravlinson'un teklîf ettiği telgrafnâmenin keşîdesi muvâfıkdır efendim."

¹⁷⁰ Toplumsal Tarih, Şubat 2011, Sayı 206, s. 7, sonnot 13.

5 Nisan 1920. Dördüncü defa, Damad Ferid sadaretinde kabine teşkil edildi.¹⁷¹ Damad Ferid'in sadrazam olması, ihtilafa düşmüş Harekat-ı Milliye cephesini tahkim edici netice vermekliğı bakımından enteresandır.¹⁷² Örneğin Meclis-i Mebusan İkinci Reisi İttihadçı Hüseyin Kâzım Kadri'nin ileri bir tarihte belirteceği üzere *Mustafa Kemal'in takip ettiği maksatlar* arasında en mühimi *kendi mevkiini tahkim etmek* idi ve bunun için de *nefret-i umumiye kazanmış olan Ferit Paşa'nın tekrar mevki-i sadarete gelmesini ve buna imkân hazırlamak üzere kabine düşürmeye çalışmaktaydı*.¹⁷³

Yarbay Alfred Rawlinson, Trabzon'a muvasalat etti. *İlginçtir ki, Kâzım Karabekir Rawlinson'un Trabzon'a gitmesi konusuna, değinmiyor*.¹⁷⁴

Mustafa Kemal'e itaatkâr Konya'daki 12'nci Kolordu Kumandanı Miralay Fahreddin (Altay), Salih Hulûsi (Kezrak) sadaretinin sukûtu ve Damad Ferid sadaretinin kurulduğu zaman zarfındayken mühim birkaç bağlantıdan bahsetmektedir. Rahib Robert Frew, Konya'daki Amerikan Hastanesi Müdiresiyle temastadır. Mezkûre müdire, Mustafa Kemal'in emrine girdiğini belirten Fahreddin'e şu karşılığı vermiştir: *Siz işinizi bilirsiniz!.. Tuttuğunuz yolda yürüyebilirsiniz...*¹⁷⁵

6 Nisan 1920. Sabık Harbiye Nâzırı Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Dünkü sadaret fermanında Kuvâ-yı Milliye'nin isyanı zikredilmekde, mürettep ve müdürlerinin tecziyeler ve muğfellerin affı tasrif olunmaktadır*.¹⁷⁶

Yunus Nadi ve Sabataycı Halide Edib (Adivar) öncülüğünde, Harekat-ı Milliye'nin propaganda müessesesi *Anadolu Ajansı* ihdas edildi. Mustafa Kemal, 2 gün sonra beyanname neşrederek *Anadolu Ajansı*nın resmî haber ajansı olduğunu bildirecek ve bundan böyle ajans resmî haberlerinin tüm nahiye ve köylere değin ulaştırılmasını emredecektir.¹⁷⁷

7 Nisan 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Robeck'in Siyasî Müsteşarı Bahriyeli Kaimmakam Harry Luke; *Kemalistlerin, kendi kaderini çizme (self-determinasyon) ilkesini bozan bir barışı kabullenmemek için direnişte bulunacaklarını* mahrem muhtırasıyla İngiliz Hariciye Nezâretine bildirdi.¹⁷⁸ Harry Luke'ye göre Harekat-ı Milliye, *Yunanlıları Türkiye'nin kalbinde başıboş bırakanların düşüncesiz hareketlerine karşı cevap teşkil eden yurtsever bir Türk akımıdır*.¹⁷⁹

Sadrazam Damad Ferid, Mustafa Kemal aleyhinde tedbirler alınması noktasında Bâb-ı Âlî'ye ısrarla baskı yapan İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck'le görüşüyor. Sadrazam, *Anadolu'da "sözde milliyetçi denilen hareketin bastırılması" işini* mevzubahis etmiş, kuvvet kullanılmasını teklif etmiş ve bu cihette *İngiltere ile müttefiklerinin kendisine ne ölçüde yardım edebileceklerini* sormuştur. Koramiral Robeck, cevaben, *Anadolu'daki millî kuvvetlere karşı İngilizler'in fi'len harekete geçmiyeceklerini fakat*

¹⁷¹ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 468.

¹⁷² "Damat Ferit'e sadaretin verilmesi demokratik-ulusçu cephe'deki muhalefet ve tereddütlere son vermiştir." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 618.

¹⁷³ Hüseyin Kâzım Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, 2018, s. 225.

¹⁷⁴ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 575, dipnot 164.

¹⁷⁵ Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, 1970, s. 180, 235-236.

¹⁷⁶ Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 695.

¹⁷⁷ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 38. "Ajansın ilk haber bülteni 12 Nisan'da çıktı. Herkesin yararlanması için bu bültenlerin telgrafhane kapılarında siyah çuhalar üstüne asılması, haberlerin köylere ulaştırılması isteniyordu. Mustafa Kemal'in 18 Nisan günü bir genelgesi ajans bültenlerinin kimi yerlere ulaştırılmamasını bir vatan suçu olarak niteledi." İktibas'daki vurgu tarafımıza aittir.

¹⁷⁸ Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde Batı Siyasamız*, 1981, s. 335; FO/5107/E 3664; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 75.

¹⁷⁹ Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 65.

bunlara karşı kurulacak bir teşkilâta yardım edebileceklerini belirtmiştir.¹⁸⁰ Esasen, İngiliz, Damad Ferid'i oyalamaktadır:

7 Nisan 1920 tarihinde Robeck'i ziyaret eden Damad Ferid Paşa Milliyetçilere karşı alınacak önlemleri görüştü. Hatt-ı hümayun doğrultusunda bir bildiri hazırladıklarını vurgulayan Damad Ferid Paşa, bunun dağıtılması için uhdelerinde bulunan üç uçağın kullanılıp kullanılmayacağını Robeck'e sordu. Ayrıca Damad Ferid Paşa söz konusu bildirinin İttihatçılar tarafından yanlış yönlendirilen Hindistan Müslümanlarına doğru bilgi vermek amacıyla Emir Ali'ye iletilmesini de rica etti. Yüksek Komiserler Sadrazam'ın çabalarını takdir etmekle birlikte bahsi geçen konulara ilişkin metinleri gördükten sonra ve Hükûmetlerinin de onayı halinde cevap verebileceklerini bildirdiler. Damad Ferid Paşa ise bekleme sürecini kısaltarak İngilizlerin desteğini sağlamak için elinden geleni yapıyordu. Bu bağlamda Damad Ferid Paşa, Müttefik menfaatlerine karşı faaliyette bulunan Ay-Yıldız cemiyeti ile bağlantılı şahısların listesini Yüksek Komiserlere ileteceğini belirterek bu cemiyetin faaliyetlerinin engellenebilmesi için destek istedi. Yüksek Komiserler bu talebi de düşüneceklerine dair sözler verirken Damad Ferid Paşa Marmara'nın güneyinde Milliyetçilere karşı faaliyette bulunan Ahmet Anzavur'u Balıkesir Valiliği'ne atayarak onu meşrulaştırmaktan bahsetti. Anzavur'un, kendi Hükûmetinin elindeki ilk silah olduğunu belirten Damad Ferid Paşa, benzer bir hareketin İzmit ile Gemlik körfezi arasında örgütlendiğini de sözlerine ekledi. Damad Ferid Paşa'ya sempatisini merkeze aktaran Robeck, ona Milliyetçilere karşı aktif destek sağlama teminatı vermekten kaçınıyordu. Robeck, yalnızca Milne onayladığı takdirde Milliyetçilere karşı askeri malzemenin kullanılmasını kabul edeceğini bildirdi. Aslında Milne ve Robeck; Damad Ferid Paşa'nın taleplerine karşı sergilenen tutum konusunda tamamen aynı kanaatte idiler. Ancak Damad Ferid Paşa'nın Milliyetçilerle mücadele azmini kırmamak adına onu teknik ve taktiksel cevaplarla oyalıyorlardı.¹⁸¹

İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâhı gazetesi *The Orient News*: [...] *bu hareket çatısı altında savaş suçlularının, kaçaklarının, suçlarını bilen ve cezalandırılmaktan korkanların ve [...] paraları olmadığı için kaçamayanların sığındıkları bir yer*.¹⁸²

Refik Halid (Karay): "*Hareket-i Milliye*" bu esnâda Anadolu'da mevcûd İttihad ve Terakki teşkilâtından 'âzamî sûrette istifâde ediyordu. Tehcir ve taktîl ile şâibedâr ve koyu İttihadcılıkta ma'rûf kimseler bu harekete can kurtaran gibi sarıldılar.¹⁸³

Meclis-i Mebusan ve müstakbel TBMM Sinob mebusu Doktor Rıza Nur: *Ankara'ya kaçanların bir kısmı hizmet için, bir kısmı da İttihatçı olup da yakalanarak Malta'ya sürülmekten kurtulmak içindir*.¹⁸⁴

Sabık Lazistan Mutasarrıfı Ziya'dan Erzurum müftüsüne mektub: *İstanbul'da vaziyette tebeddülât yoktur. Ankara'ya kaçan mebuslar İttihad ve Terakki bakiyesidir. İtimat etmeyin*.¹⁸⁵

Emel Akal: *Mebusları gibi Osmanlı ordusu zabitanı da Ankara'ya 16 Mart 1920 Meclis-i Mebusan'ın basılmasından sonra gelmiştir. Osmanlı ordusundan Anadolu'ya geçenler ise neredeyse sadece İttihatçı zabitelerdir ki onların çoğu da İstanbul'da tutuklanmamak için Anadolu'ya geçmiştir*.¹⁸⁶

¹⁸⁰ Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 108. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

¹⁸¹ Robeck'ten Curzon'a 11 Nisan 1920, Damad Ferid Paşa ile görüşme hakkında muhtıra, FO, 406/43, No. 172; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 84-85. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

¹⁸² Zeynep Demir, *İstanbul'da Bir İngiliz Gazetesi: The Orient News (1919-1922)*, 2016, s. 40-41.

¹⁸³ Alemdar, 5 Şubat 1336-1920, *Meclisdeki Cereyanların Menba'ı*, s. 1. "Bu suçluların bu işden kolayca sıyrılmaları M. Kemal sayesinde mümkün olmuştur." Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 172.

¹⁸⁴ Rıza Nur, *Millî Kıyam: Millî Mücadelenin İç Yüzü*, 1994, s. 29.

¹⁸⁵ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 152.

¹⁸⁶ Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, 2013, s. 34.

8 Nisan 1920. Sadrazam Damad Ferid, Koramiral John de Robeck'le ve Andrew Ryan'la görüşüyor. *Robeck, Kuva-yı Milliye'ye karşı yapılacak operasyonlarda İngilizlerin aktif bir destek vermeyeceğini* yineledi.¹⁸⁷

Ankara'daki Mustafa Kemal, Erzurum Vilâyetine telgrafname gönderdi. Damad Ferid'in vatan haini olduğunu yine iddia ederek mezkûr kabinenin tanınmadığını ilân ediyor.¹⁸⁸

Sadrazam Damad Ferid, İngilizlerle gizli bir muahede imzaladığına yönelik şayiayı tekzip etti: *Sadrazam Damad Ferid Paşa Hazretleri'yle İngiltere arasında hiçbir mukavele-i hafiyeye/gizli antlaşma akdedilmediği ve bu babda, şayiâtın külliye bi-asl ü esas olduğu resmen tebliğ ve ilan olunur.*¹⁸⁹

Eylül 1919'da, Padişah'la üç İngiliz ajanı arasında gizli bir antlaşma imzalandığı ve Padişah'ın Türkiye üzerinde İngiliz mandasını kabul ettiği yolunda söylentiler ortaya çıktı. Bunun üzerine Milliyetçiler bir protesto yayımladılar, İngiliz Hükümeti böyle bir antlaşmanın varlığını resmen yalanladı ve Damat Ferit Paşa, bir tekzip yayımlamak için Ryan'dan izin istedi.¹⁹⁰

9 Nisan 1920. Sadrazam, Robeck'le mülakat ediyor. *Millî Hareket ile mücadelede bir zamanlar Hürriyet ve İtilaf Partisi'nde birlikte çalıştığı Dahiliye Nazırı [Ahmed] Reşid [Rey] Bey ve Şeyhülislam Dürriâde Efendi'ye güvendiğini ve umut bağladığını belirtti.*¹⁹¹

Robeck, Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Ahmed Reşid'in (Rey) *Fransa'ya yakın olmakla tanındığını, ama İngiliz Yüksek Komiserliği'nin gözüne qirmek için harcadığı çabadan bunun biraz şüpheli olduğunu bildiriyor. Reşit Bâbıali baskınından birkaç ay öncesine değin yurtdışında oturuyordu.*¹⁹²

10 Nisan 1920. Londra Konferansı sonlandırıldı. Trakya, Yunan'a veriliyor. İzmir Türk hâkimiyetine bırakılmakla birlikte şehir yönetimi Rumlara veriliyor. Fakat böylesi bir kararı icbar edecek askerî kuvvetden Müttefikler yoksun durumda. Âdetâ, Yunan ile Türk, diplomatik kaypak sözler vesilesiyle gırtlak gırtlığa getirilmeye azmediliyor.¹⁹³

Padişah Vahideddin'in doğum günü sene-yi devriyesi. Millîci Ankara Vali Vekili Yahya Galib (Kargı) [13 gün sonra açılacak TBMM'de Kırşehir mebusu olacak], Padişah'a bağlılık telgrafnamesi gönderdi.¹⁹⁴

11 Nisan 1920. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral John de Robeck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. *Ulusçu kuvvetleri dağıtmak konusunda Padişah'a teminat değil fakat işaret verilebileceğini bildirdi. Curzon buna cevaz verecektir.*¹⁹⁵

¹⁸⁷ FO, 371 /5046, E 3072, "Dışişleri Savaş Bakanlığı'na 13 Nisan 1920 Tarihli Mektup"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 379.

¹⁸⁸ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, 1991, s. 298-299.

¹⁸⁹ Fatma Rezan Hürmen (Haz.), *Bürokrat Tevfik Biren'in Hatıraları*, 2006, c. 2, s. 292; Aktaran: Ali Satın, *100 Soruda Milli Mücadele*, 2018, s. 50-51. Damad Ferid Paşa'yı sadareten düşürmek için İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtının düzdüğü sahte andlaşma, "daha önce yalanlanmıştı, fakat anlaşılan Anadolu'da çıkan kimi varakpareler yine bundan söz ediyorlardı." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 16.

¹⁹⁰ Ryan Yazışmaları, Damat Ferit'in Ryan'a gönderdiği tarih konmamış not; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 88.

¹⁹¹ Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket (1918-1922)*, 2021, s. 85.

¹⁹² FO 371/5047, p. 14; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 373, sonnot 2. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

¹⁹³ Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 248.

¹⁹⁴ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 383, sonnot 119.

¹⁹⁵ FO, 371/5166, E 2611/262/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 578-579.

Robeck, Curzon'a telgraf gönderdi. 7 ya da 8 Nisan günü vuku bulan Sadrazam Damad Ferid'le mülakatının tafsilatını bildiriyor. Sadrazam Damad Ferid'e göre, Hind Hılâfet Cemiyeti İttihadçı rüesanın etkisinden kurtarılmalıdır. Mustafa Kemal'in İstanbul'daki darbeci Ayyıldız Cemiyeti ortadan kaldırılmalıdır. Anzavuroğlu Ahmed, Hilafet-saltanat aleyhtarı Kuva-yı Milliye karşısında Karesi/Balıkesir mıntıkasında mahallî başarılar kazanmıştır fakat desteklenmesi gerekmektedir. Sadrazam, Dürriade fetvasını Anadolu'da dağıtmak üzere müsaid üç Türk tayyaresini kullanmak için müracaatta bulunmuştur. Sadrazam, Britanya'daki Türk aleyhtarı havayı izale etmek saikiyle Avam Kamarası Muhafazakâr mebusu Miralay Aubrey Herbert'le resmî temas kurmak istemektedir fakat Andrew Ryan kabul etmemektedir. Ryan, Meclis-i Mebusan'ın feshedilmesini desteklemektedir. Robeck, "jandarma" namıyla müsella bir kuvvet teşkil edilmemesi gerektiğini tenbihlemiştir zira böyle bir hamle, Mustafa Kemal'in husumetini Fransa'ya mucib kılabilir. ¹⁹⁶

Meclis-i Mebusan'ın 4 ay zarfında seçim yapmak kaydıyla elân feshedildiğine dair irade-yi seniyye karargâr oldu:

Meclis-i Mebusanın Feshi Hakkında İrade-yi Seniye

Mehmed Vahideddin

Esbab-ı zaruriye-yi siyasiyeden naşi Meclis-i Mebusanın feshi iktiza etmesine ve Kanun-ı Esasimizin muaddel yedinci maddesinin fıkra-yı mahsusası mucibince ledü'l-iktiza Heyet-i Mebusanın feshi Hukuk-ı Şahanemiz cümlesinden bulunmasına binaen Meclis-i Mezkurun ber-mucib-i kanun dört ay zarfında yeniden bilintihab ictima etmek üzere bugünden itibaren ber-mucib-i kanun feshini irade ettim. 11 Nisan 1336

Sadr-ı Âzam Damad Ferid ¹⁹⁷

O günlerin İngiliz ajanı Dahiliye Nâzırı Ahmed Reşid'in (Rey) daha sonra yazacağı hatıratında belirttiğine göre *Meclis-i Mebusan, Damat Paşa'nın aptalca işlerinden biri olmak üzere İstanbul'da feshedilerek Ankara'da toplanmış! Meclis-i Mebusan hakikatte fesih değil, sadece sadrazamın yardımıyla Ankara'ya nakledilmiş oldu* idi. *Meclisin feshedilmesi teşebbüsü de Ferid Paşa'nın, yani Papaz Frew'nun eseridir.* ¹⁹⁸ Vahideddin Hân'ın Seryaverlerinden Ahmed Avni Paşa ise dikkati Ahmed Reşit'e çekmektedir:

[1920 senesinde] Reşid Bey fetvalı ve kazalı kabinede bulunup Anadolu'ya kurşun atmış ve Sevr Antlaşması'nı imza etmek suretiyle tam ifadesiyle, "Memleketi satmış olmasına rağmen" (150) yüzelli kişilik listeden çıkartılmasından birçok anlam çıkaranlar bulunmuştur. ¹⁹⁹

¹⁹⁶ FO 371/5074, p. 22; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 5-7.

¹⁹⁷ Takvîm-i Vekâyi', 13 Nisan 1336, Numero 3826, s. 1.

¹⁹⁸ Ahmet Reşit Rey, *İmparatorluğun Son Döneminde Gördüklerim Yaptıklarım (1890-1922)*, 2014, s. 402, dipnot 163. Cenevre'deki istihbaratçı Hugh E. C. Whittall, Bern'deki İngiliz Büyükelçi Rumbold'a gönderdiği 5 Eylül 1918 tarihli muhtırasında, Sadrazam Kâmil kabinesi Dahiliye Nâzırı [Ahmet] Reşit'in [Rey], Fransız istihbaratına çalıştığını, M. Feuillet vasıtasıyla aylık 1.500 frank tahsisat aldığını, *oldukça kaypak ve tehlikeli bir adam olduğunu* bildirmişti: FO 371/3411/160239; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 2. Bank-ı Osmanî İstatistik Dairesi şeflerinden Fransız Edgar Pech'in 27 Mart 1920 tarihli günlük kaydına göre Ahmed Reşid Rey, Fransızların "adamı"ydı: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 580, dipnot 175. "Damat Ferit'in kabinedeki rakibi Reşit Bey, Fransız güdümünden yanaydı." Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 100. Mayıs 1920'de "İngiliz İstihbarat Servisi, Paris'e gönderilen Osmanlı barış kuruluyla yakından ilgileniyor; İstanbul'daki İngiliz işgal gücü başkomutanı General Milne, bir İngiliz subayının delegasyonla ve özellikle Ahmet Reşit Bey'le ilişki kurmasını öneriyor; Reşit Bey'in daha önce iddia ettiği gibi Fransız yandaşı olmadığını; *ileri görüşlü, yurtsever ve iyi dengeli bir Türk* olduğunu; erke geçeli beri, İngiliz dostluğunu kazanmanın kendi ülkesinin çıkarları yararına olduğunu anladığını ve bu yönde İngiliz'lere *doğru ve gizli bilgi verdiğini* ve bunu yapmayı sürdürmek dileğini yansıtmış olduğunu kaydediyordu." Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 76.

¹⁹⁹ Osman Öndeş, *Avni Paşa Anlatıyor*, 2012, s. 249.

Dürrizade el-Seyyid Abdullah Efendi'nin fetvası, *Takvîm-i Vekâyide* neşredildi.²⁰⁰

Sadrazam Damad Ferid Paşa, beyanname neşretti. Teşkilât-ı Milliye'nin ahaliye zulmettiğini belirtiyor: *[..] erbab-ı isyanın Payitaht ile Anadolu arasındaki muhabere ve muvarebeyi kat'e teşebbüs etmeleri ise en büyük bir hıyanet-i vataniyedir. Bu halde Teşkilat-ı Milliye denilen hareket-i bağıyâne hem Anadoluyu korkunc bir istilaya uğratmak hem de devletin başını gövdesinden ayırmak felâketini hazırlıyor. Bugün millet-i Osmaniye'nin en büyük düşmanları yalancı milliyet davası ile şahsî ihtiraslarına vatan ve milleti feda edenlerdir. Bunların öyle felâketli bir akıbeti hazırlamak için buldukları çare ise ağır bir silsile-yi cinayattır: Kanun-ı Esasiyi ve kavanin-i devleti ayaklar altına alarak ahaliden cebren para toplamak, zecren asker almak, para vermiyenlere ve böyle fena bir maksadla askerliği kabul etmiyenlere eziyet etmek, öldürmek, köyleri basıp yağma etmek, köyleri hatta kasabaları vurmak gibi fezahatları mütevaliyen ika olunmaktadır. Halbuki bu iğfalın Emr-i İlahîye münafi Şer'-i Şerif nazarında merdud olduğu suret-i merbut fetva-yı şerifeyle de müeyyiddir. [..]*²⁰¹

12 Nisan 1920. ABD'nin İstanbul Fevkalâde Komiseri Amiral Mark Bristol'un Washington'a raporundan: *Milliyetçi Akımı ayaklanma ve ihanet olarak mahkûm eden hükümet bildirisi ve fetva, kuşkusuz Müttefiklerce dikte edilmiştir ve ustaca şeyler değildir.*²⁰²

Sadece şu beş kişi Mustafa Kemal, Ali Fuad Cebesoy, Alfred Bilinski, Kara Vasıf Karakol, Adnan Adıvar ve Halide Edip Adıvar haklarında çıkartılan idam fermanı²⁰³ ve fetva derc ve tamim edilirken İngiliz tazyiki belirleyici olmuştur. John Godolphin Bennet: *Ferid Paşa'yı Meclis-i Mebusan da istemiyordu, biz de istemiyorduk.*²⁰⁴

Damat Ferit Paşa, "Bu mesele üzerinde İngilizler'in ısrar ettiklerini ve bu ısrar karşısında kendisinin daha fazla direnmiyerek fetvaların i'ân edilmesine söz verdiğini, bu yoldan dönmenin mümkün olmadığını, dönüldüğü takdirde kabine'nin, i'tilâf Devletleri katındaki güven ve i'tibârını kaybedeceğini" söylemesi, muhalifleri susturdu.²⁰⁵

Sadaret yaveri T[arık] M[ümtaz] Göztepe, fetvanın İngilizlerin süngü zoruyla al[ındığını] Ankara'ya iltihak eden Fevzi Paşa'nın Meclis kürsüsünden durumu açıklayarak tereddütleri dağıttığını yazmaktadır.²⁰⁶

Meclis-i Mebusan'ın feshi ve Kuva-yı Milliye aleyhine beyanname ve fetva neşredilmesi, *Anadolu'da kurulmakta olan millî teşkilâtın bir devlet kuruluşu hâline gelmesini hem kolaylaştırmış hem de hızlandırmıştır.*²⁰⁷

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *M. Kemal Anadolu'da her türlü kontrolü ele geçirdi fakat asker toplamada zorluklarla karşılaşmaktadır. İngiliz ordusu İzmir'te kontrolü elinde tutuyor.*²⁰⁸

²⁰⁰ Takvîm-i Vekâyî', 11 Nisan 1336, Numero 3824, *Fetvâ-yı Şerîfe Suretidir*, s. 1. Sadrazam beyannamesinin ve Dürrizade fetvasının işgal kuvvetleri uçaklarıyla dağıtıldığı yaygın bilinen bir yanlıştır. Bunlar, Bâb-ı Âlî tayyareleriyle dağıtılmışlardır: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 6-7.

²⁰¹ Takvîm-i Vekâyî', 11 Nisan 1336-1920, Numero 3824, *Hükümetin Beyannamesi*, s. 2.

²⁰² Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 79.

²⁰³ İngiliz tazyikatına rağmen Padişah, 24 Mayıs'da tasdik ettiği idam fetvasına mühim bir şart ilave etmişti. Mustafa Kemal ve saire 5 kişiye ilişkin giyabî idam kararını "ele geçtiklerinde tekrar muhâkeme edilmek üzere tasdik" etmiştir: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 107, dipnot 31. Padişah mutedildir.

²⁰⁴ Murat Bardakçı, *Şahbaba*, 2006, s. 528.

²⁰⁵ Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 88.

²⁰⁶ Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 111, dipnot 356.

²⁰⁷ Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 88.

²⁰⁸ Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 626.

13 Nisan 1920. İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri Albert Defrance, Fransa Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. Sadrazam Damad Ferid'le mülakat etmiştir. Sadrazam, Mustafa Kemal'in propaganda malzemesine dönüştürdüğü 12 Eylül 1919 tarihli düzmece andlaşma hakkında kelâm etmiştir. Sadrazam'ın belirttiğine göre değil imzalamak *böyle bir antlaşma düşünülmemişti bile*. Sadrazamın *siyaseti İngiltere ve Fransa'ya eşit muamele olacaktır. Antlaşmanın varlığının Fransız basınında da yalanlanması uygun olacaktır. Defrance da aynı kanıdadır.*²⁰⁹

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Damat Ferit Paşa, milliyetçi olarak isimlendirilen hareketin üzerine cesaretle gitmektedir. Millî hareketi lânetledi. Bunları mutlaka cezalandıracağını açıkladı. Bu amaçla "fetva" yayınladı.*²¹⁰

14 Nisan 1920. İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi, "Mustafa Kemal ve Onun Başkaldırısı" nam makalesinde, Mustafa Kemal'in Ankara'da tesis etmeye çalıştığı meclisi şöyle nitelendirdi: *kurucu meclis (constituent assembly).*²¹¹ *The Times*, "Ayrı Bir Anadolu Hükümeti" başlıklı bir başka haber neşretti: *M. Kemal Anadolu'da yeni bir devlet kurdu. İstanbul Hükümeti ve Halife Sultan esir olduğu için fonksiyonunun kalmadığını gerekçe olarak kullanmaktadır. Fetvanın köylüler üzerindeki etkisini silmeye çalışmaktadır. Bir karşı fetva yayınlattı fakat etkisiz oldu. Konya Mevlevî Şeyhi M. Kemal'in yanında Şeyhülislâm olacağı duyuldu. Çünkü ancak bu şekilde, İstanbul fetvasının Anadolu üzerindeki etkisi yok olabilir. Hatta milliyetçilerin bazıları Anadolu'ya bir Osmanlı şehzadesi geçirmek istedikleri vakidir. M. Kemal kendisini Sadrazam ve Harbiye Nazırı ilân etti.*²¹²

Fransızların himayesinde İsviçre'de ikamet etmekte olan Maliye eski nâzırı Karakaşî Sabataycı Cavid'in günlük kaydı:

Komiserlerden gelen cevapta Türklerin böyle bir muâhedeyi [*Sevr şartlarını*] imza etmeyecekleri, imza ederlerse tasdik etmeyecekleri, tasdik ederlerse tatbik etmeyecekleri, tatbik etmek isterlerse netîcenin kanla ve ihtilâlle biteceği bildiriliyormuş. Lord Curzon bu cevaptan dolayı İngiliz komiserini takdir ettiğini, kendilerinden akıl istemeyip muâhedenin tatbikini temin için ne tedâbir ittihazı lâzım geldiğini sormuş olduklarını söylemiş ve bundan sonra da [İstanbul'un] işgâli[ni] yapmış...²¹³

15 Nisan 1920. İstanbul Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck, Londra'ya muhtıra gönderdi: *Dahiliye Nazırı ve barış delegasyonu üyelerinden Ahmet Reşit (Rey) "Britanya Liderliği'nin kabulünü Damat Ferit namına arz ve rica ediyor: "Şimdiki hükümetin daimî siyaseti; Türk Devletinin Büyük Britanya'nın yardımına güvenmesi esasına müstenittir. Paris'te Delegasyon'a bazı Britanya askerî veya sivil memurlarının katılacağı şüphesizdir. Damat Ferit sulh delegeler heyetinin ve bizzat kendisinin -*

²⁰⁹ *Ministere des Affaires Etrangères*, vol. 92, p. 215; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 375, sonnot 24.

²¹⁰ Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 626.

²¹¹ *The Times*, 14 April 1920, *Kemal and His Rebels*; Aktaran: Şükrü Hanioglu, *Atatürk*, 2023, s. 320, dipnot 226. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. Mustafa Kemal'in Türkiye Büyük Millet Meclisi namıyla tesis ettiği *Meclis-i Müessisan* projesi, tarihî açıdan çarpıcı bir benzerliği ihtiva etmektedir: "Mustafa Kemal, askerî erkân ile makine başında iki gün süren fikir alışverişi sonrasında, getirilen itirazlar nedeniyle taslağını tadil etmek zorunda kalır. En ciddî çekinceler, meclisin *kurucu* karakterine yöneltilir. Bunların ardında, kendisinin dile getirdiği gibi, *mü'essisân* kelimesinin *halkın ünsiyet etmediği bir ta'bir* olmasından ziyade, arzuladığı *rejimi değiştirmek selâhiyetini* verme alanında yaşanan tereddüt yatmıştır. Bu, 1907 yılında, *Osmanlı Muhalifin Firkaları Kongresi* öncesinde yapılan pazarlıklarda, Daşnaksutyun temsilcileri, gerçekleşecek devrim sonrasında pâyitahtta bir *assamblée constituante* toplanması talebini masaya koyduklarında, Terakki ve İttihad Cemiyeti liderleri öneriye, rejim değişikliğine neden olabileceği gerekçesiyle şiddetle karşı çıkmışlardır. Mustafa Kemal'e kurucu meclis kavramı etrafında getirilen itirazlar da benzer endişelerden kaynaklanmıştır." (Hanioglu, 2023, s. 319).

²¹² Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını*, 1988, s. 627. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

²¹³ Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. 4, s. 83-84. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

Britanya Hükümetinin bunları yönetmek hususundaki düşünce ve arzularını öğrenmeyi kolaylaştırmak için- bu memurlarla samimî münasebet kurmalarını istemekte idi.”²¹⁴

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi “Müstakil Anadolu Devleti, Asî Liderin Kabineye Cevabı” serlevhali haber neşretti: *Mustafa Kemal Anadolu’da yeni bir devlet kurma niyetinde ve girişimindedir. Mustafa Kemal İstanbul kaynaklı fetvanın Anadolu üzerindeki etkisini yok etmeye çalışıyor, bazı Milliyetçilerim Anadolu’ya bir Osmanlı şehzadesini geçirmek istedikleri bildiriliyor:*

Kendi muhabirimizden.

İstanbul, 13 Nisan, Baskı altında seçilen ve sadece Milliyetçi önderlerin bir aracı olmaktan öte gidemeyen bir meclisin (Meclis-i Mebusan) dağıtılması, Mustafa Kemal Paşa’nın müstakil bir Anadolu devleti vücuda getirmek niyetine yönelik haberlerin ortaya çıkmasından başka ciddi bir etki yapmadı.

Bir hükümet oluşturup yeni devletin Anayasası’nı (yapısını) belirleyecek olan Kurucu Meclis’in seçilmesinden/oluşturulmasından sonra Mustafa Kemal’in, İtilaf devletlerinin İstanbul’u işgal etmiş olmaları sebebiyle Sultan’ın sâkit olduğu, baskı altında bulunduğu ve bu yüzden baskı sürdüğü müddetçe Sultanlık ve Halifelik görevini icra edemeyeceğine ilişkin bir bildiri yayımlaması bekleniyor.

Mustafa Kemal, böylece “gâvurlar tarafından işgal edilmiş” İstanbul’daki hükümetten sadır olan fetva ve bildirilerin, Anadolu köylüsü -fetva ve imparatorluk buyruklarını eğitilmiş milliyetçi politikacıların beyanlarından çok daha fazla ciddiye alan- üzerindeki etkisini boşa çıkaracağını umuyor.

Yüksek dinsel mevki sahibi kişilerce imzalanan karşı fetvaların, insan kitleleri tarafından kabul edilme olasılığı daha yüksek olduğundan, bazı çevrelerde, Konya’daki Mevlevî Çelebisi veya 1918 yılı yazından beri Türkiye’de ikamet eden eski Senusi Şeyhi’nin, Milliyetçilerin Şeyhülislamı olmak üzere, Ankara’ya davet edileceği düşünülüyor.

Şu da eklenmeli ki, bazı önemli Milliyetçilerin, bir imparatorluk prensini (veliahdı) halkın/köylülerin dinsel ve hükümdarlık yönetimine yönelik duyarlılığını yatıştırmak göreviyle “Naib” -Sultan’ın temsilcisi- olarak Anadolu’ya geçmesi için ikna etmeye çalıştıklarına yönelik bazı belirtiler söz konusu.

Bu arada Milliyetçi Güçler, Anzavur Paşa’nın harekete geçme korkusu ve bölge halkının baskısı sebebiyle Bursa’yı tahliye ettiler.

Saray çevreleri, merhum Prens Şevket Efendi’nin oğlu olan ve son zamanlarda Üçüncü Kolordunun Askerlik Şube Başkanlığı’nı icra etmek üzere Anadolu’ya giden Cemalettin Paşa’nın, Mustafa Kemal tarafından Sultan’ın Naibi olarak atandığı doğrultusunda bilgilendirildiler. Bununla beraber Cemalettin Paşa’nın buna razı olmadığı ve adının kullanılmasını istemediği söyleniyor.

Milliyetçi kaynaklardan İstanbul’a ulaşmakla beraber doğru oldukları tahmin edilen bazı raporlar, Mustafa Kemal’in kendisini, yeni Anadolu Hükümeti’nin Harbiye Vekili ve Sadrazamı olarak ilan ettiğini, Hariciye Vekili olarak da, önceden Washington Büyükelçiliği yapmış olan Ahmet Rüstem Bey’i, Şeyhülislamı Eski Sunusi Şeyhini ve Dâhiliye Vekilliği’ne de önceki Kütahya Mebusu Ferit Bey’i seçtiğini kaydediyorlar.²¹⁵

²¹⁴ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 10. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. İngiliz hariciye vesikasında belirtildiğine göre Sadrazam Damad Ferid, Sevr’in tadili için İngiliz Hariciye Nezâretiyle gizli bir temas kurmaya çalışıyordu: “Damat Ferit Paris’e azimetinden önce barış şartlarının yeniden gözden geçirilmesi için acele istekte bulundu. . . Çok ısrar etti. . . geleceğin Türkiye’sine Britanya yardım etmeliydi. . . . Delegates heyetindeki meslektaşlarına bile ifşa edilemeyecek bazı hususların bildirilmesine tavassut etmek üzere bir İngiliz memur tutabilip tutamayacağını sordu.” (Jaeschke, 1971, s. 10).

²¹⁵ The Times, 15 April 1920, *Separate Anatolian State, Rebel Leader’s Reply to Cabinet*, p. 15; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 289-290. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir. “*Times* daha 15 Nisan tarihinden itibaren Mustafa Kemal’in yeni, ayrı bir Anadolu hükümeti ve devleti kurmayı planladığına dair raporlar yayınlıyordu.” Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, 1996, s. 235, sonnot 19. . İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

16 Nisan 1920. Ankara'daki Börekciade Rifat ve rüfekaı tarafından Dürrizade fetvasına karşı fetva neşredildi.²¹⁶ Ankara fetvasında 153 imza bulunuyor; *millî hareketin meşru olduğu, düşmana karşı elden gelenin yapılmasının farz, ölenlerin şehit, kalanların gazi oldukları, direnen halka karşı fitne çıkaran ve silah kullananların en büyük günahı işlemiş olacakları ilan ediliyor.*²¹⁷

Esbak Şeyhü'l-İslâm ve Sadrazam Vekili Mustafa Sabri Efendi, 1928'de kaleme alacağı gazete makalesinde şunları derc edecektir: *Hoca Rif'at [...] geri kalan 152 müftünün büyük bir kısmı merhum gibi lâik olan hükümetin mizacına hizmet mukabilinde kendilerine bir dünyalık temin etmek daiye-i manfuresinde kalan yağcılardan ve diğerleri de Ankara eşkiyasının zorbalık baskısına direnemiyen zavallılardan ibarettir. Bunların haricinde mezkur hokkabaz ve müzevvir fetvalara imza koymaktan kaçınmaları sebebiyle bağiler tarafından darağacına çekilen müftüler de vardır.*²¹⁸

Fransa'nın Giresun Konsolosluğu Yardımcısı İstanbul Rumu Nicolas Collaro, Trabzon Konsolosu Paul Lepissier'e rapor gönderdi. Mustafa Kemal'e bağlı İttihadçı Topal Osman, Padişah ve Bâb-ı Âlî aleyhtarlığını Giresun'da pervasızca izhar ediyor hatta ahaliyi kışkırtmaya çalışıyor:

Osman Ağa ile Kaymakam Galib Bey arasında sürtüşmeler 11 Nisan 1920'de padişahın doğum gününü kutlama merasimi dolayısıyla daha da alevlenmiştir. Osman Ağa bu merasimin düzenlenmesine karşı çıksa da merasim ona rağmen gerçekleştirilmiştir. Osman Ağa bu merasime adamları da dahil katılmamıştır. Bu tarihten itibaren bu ikili arasında soğuk rüzgarlar esmeye devam etmiştir. Giresun kaymakamı Galib Bey Giresun'da güvenliği temin etmek amacıyla şehirde Türklerden ve Rumlardan oluşan gece bekçisi, köylerde ise aynı şekilde köy korucu sistemini uygulamak istiyordu. Osman Ağa bu işe el atıp kendi adamlarını bu sisteme dahil etmek istemiştir. Kaymakam bu girişimi net bir şekilde reddetmiştir. Bunun üzerine Osman Ağa kaymakama çok ağır hakaretler etmiştir. Kaymakam bu durumu valiye şikâyet ederek Osman Ağa'nın belediyede olduğu sürece kendisinin kaymakamlığa devam edemeyeceğini bu yüzden kendisinin istifasını kabul etmesini validen istemiştir. Vali, kaymakamın istifasını reddederek ondan bir süreliğine daha sabretmesini istemiştir. Collaro 16 Nisan 1920 tarihli raporunda Osman Ağa'nın Ankara'dan aldığı emirle üç sınıf asker toplamak için köylere adam gönderdiğini fakat hiç kimsenin bu isteğe riayet etmediğinden bahsetmektedir. Bu tarihlerde Osman Ağa bölgedeki Müslümanları İstanbul Hükümeti'ne karşı kışkırtmak için telgraf bülteni çıkarmaya başlamıştır. Collaro bu bültenleri toplayıp Trabzon'a raporluyordu. Collaro bu dönemde Türklerden fırsatını bulanın İstanbul'a kaçtığını yazmaktadır.²¹⁹

17 Nisan 1920. Padişah Vahideddin istişare etmek üzere Kuva-yı Milliye ve Kuva-yı İnzibâtiye hakkında ne düşündüğünü sual edince Seryaver Ahmed Avni (Lortkipanidze/Şahinbaş) şu cevabı vermiştir:

Şevket-meâb Efendimiz [...] Kulunuz bazı samimi silah arkadaşlarımla da tartıştığımız sırada: “Kuvâ-yı Milliye de, İttihad ve Terakki gibi güzel bir düzenlemedir. Kuvâ-yı Milliye'nin kuruluşuna ben de milletin bir ferdi gibi dahilim. Ben Kuvâ-yı Milliye'nin teşkilinden korkmuyorum. Fakat daha sonraki dönemlerde kuruluş amacından çıkarak, hedef ve mahiyet değiştirebileceğinden ürküyorum” demiş idim. Hatta kısa bir anlatımla, “Kuvâ-yı Milliye'nin üç yüzü ile iç yüzü vardır.” diyerek dikkat etmelerini önermiştim.

Bugün de aynı fikirdeyim; “Kuvâ-yı Milliye'nin üç yüzünden biri, Yunan zulmüne karşı alınan İzmir cephesi, ikinci yüzü hayali Ermenistan'a karşı alınan Erzurum cephesi, üçüncü yüzü de Damad Ferid Paşa'nın sorgucu kabinesine karşı alınan Ankara cephesidir. İç yüzü de, inkılâpçılıktır.”

²¹⁶ Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 69.

²¹⁷ Ali Satın, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 111. “Şeyhülislamlık makamının İslam cemiyetindeki ağırlığı dolayısıyla Ankara tek imzalı bir fetva ile karşılık vermeyi yeterli bulmayarak Anadolu ulemasından 153 imzalı fetva yayımlanmışlardır.”

²¹⁸ Sadık Albayrak, *Hilafet ve Kemalizm*, 1992, s. 41; Mustafa Sabri Efendi, *İslâm'da Hilafet: İslâm'da İmâmet-i Kübra*, 2021, s. 102.

²¹⁹ CADN, LCFT, 71/43; Aktaran: Aydın Özgören, *Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920)*, 2021, s. 351-352. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

Bir kısım basın ile bazı yüksek çevrelerin eleştirilerine maruz kalan şu görüşlerime ve değerlendirmeme nazaran demek istiyorum ki: "İzmir'i müdafaa eden cephemizin aleyhine İzmir'ten nasıl hücum edilir? Ve adeta Yunan General Papulas'a nasıl yardım edilir?"

Bu suretle hareket olunursa kulunuz gerek fetvanın ve gerek devşirme ve ücretli Kuvâ-yı İnzibatiye'nin atacağı kurşunların hedefine ulaşamayacağı görüşündeyim. Bilâkis kurşunların rastgeleceği taşlardan ayrılan parçalardan geri göneceğine inanıyorum.

Şu halde Kuvâ-yı Milliye'nin samimi ve milli olan iki cephesine ilişilmez. Ancak ve yalnız Ankara cephesiyle meşgul olmak lazım gelir zannındayım.²²⁰

Yolda tesadüf eden Sadrazam Damad Ferid, Seryaver Ahmed Avni'ye şikâyetinde bulundu:

Aman Paşa Hazretleri, size gayet gizli bir şey söyleyeceğim. İngilizler bize Kuvâ-yı İnzibatiye'yi teşkil ettirdiler. Kendi toplarımızı ve tüfeklerimizi de vereceklerini söylediler. Halbuki şimdi İzmir'e giden vapurlarımızı dahi yanaştırmıyorlar. Kavgaya ve silahlara yaramayan yanlış cephaneleri ve gülleleri vermişler. Bandırma'ya bizden evvel kendi subaylarını ve birliklerini göndermişler. Bize zorlukların her türlüşünü yapmak için emir vermişler. Hülâsa bizi bir çıkmaz yola sokmuşlar!

Ben bugün General Charles Townshend ile görüşeceğim. İngiliz sefirini göreceğim, akşam geç vakit Padişah hazretlerinin huzurunda yüz süreceğim. Neticesini arz edeceğim.²²¹

Sadrazam Damad Ferid, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck'e; *Kürtlerin Mustafa Kemal'e karşı kullanılmasını teklif etti* lâkin red cevabı aldı.²²²

Nazilli'deki ARMHC-HT azası ve Kuva-yı Milliye Kumandanı Miralay Refet (Bele), Ankara'daki Mustafa Kemal'e fevkalâde mühim bir telgraf gönderdi. İstanbul'daki İtalyan Mümessilliliğinin Siyasî İşler şubesinde muvazzaf Binbaşı Liberati, Söke'ye muvasalat ettiği vakit Söke Jandarma Taburu Kumandanı Yüzbaşı Tahir'le iki kez mülakat etmiştir. Liberati, ilk mülakatta, İngilizlerin hilafeti Türklerin elinden almayı hedeflediğini belirtmiştir. İkinci mülakatta ise müteakib aylar içerisinde vuku bulacak fevkalâde kritik birçok vekayiden haberler vermiştir. Büyük oranda tahakkuk edecek olan bu ihbar, tezgâh kurulduğuna delil teşkil etmektedir. Liberati şunları söylemiştir:

Pek yakında ma'rûz kalacağınız vaz'iyeti açıkca söyleyeceğim. Ricâ ederim bu sözlerim serî bir vâsıta ile Mustafa Kemal Paşa'ya hemen yetişdir[il]sin. Milletin arzusu dâhilinde olmayan sulh şartlarını Ferid Paşa Hükûmeti kabûl edecek ve hiç şübhe etme[ğeyin] Pâdişâh'ınız da tasdik edecek. Hâlbuki millet Kuvâ-yı Milliye'ye pek ağır olacağından hiç şübhe etmediğim sulh şartlarını kabûl etmeyecektir. İşte o zaman İngilizler cebhedeki Kuvâ-yı Milliye kumandanlarını ve Mustafa Kemal Paşa'yı âsî i'lân ettirerek Bursa cihetinde tahşîdât-ı askeriye yapacaklar. Âlem-i İslâm'a ve Müslümân Hind askerlerine 'Halîfenin emrini yerine getirmek için yardım ediyoruz' diye iğfâlâtda bulunacaklardır. Hâl-i hâzırda hâlis kanlı bir İngiliz askerinin bile Anadolu'ya sefer yapmasına İngiltere efkâr-ı umûmiyesi müsâ'id değildir. Bunu size te'mîn ederim. Bursa havâlisî [deşifre edilememiş] şimdiden tertîbât yapılmasını ve bilhâssa Müslümân Hind askerini isyân ettirecek esbâb ihzâr edilmesi[ni] hâlisâne arz ederim. Bursa cihetinde İngiliz [deşifre edilememiş] tahşîdât[dan] sonra Yunanlılara

²²⁰ Osman Öndeş, *Avni Paşa Anlatıyor*, 2012, s. 234-235. Tarih aralığını tesbit edebilmek için şu delillere müracaat edilmiştir. Avni Paşa'nın Seryaverliğe tayini 15 Nisan 1920'de yürürlüğe konmuştur (Takvim-i Vekayi, 19 Nisan 1336-1920, Numero 3831). Mezkûr istişare, Sadrazam Damad Ferid'in Harbiye Nezâretine vekâletinden evvel vuku bulmuştur. Sadrazam'ın Harbiye Nâzırı vekili olduğu tarih ise 20 Nisan'dır: Sina Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 373, sonnot 1. Sadrazam'ın İngiliz temsilcisi ile görüşmesi 17 Nisan'da gerçekleştirildiğine nazaran, Padişah ile Seryaver arasındaki istişarenin de 17 Nisan günü cereyan ettiği söylenebilir.

²²¹ Osman Öndeş, *Avni Paşa Anlatıyor*, 2012, s. 236. İktibasdaki *vurgu* tarafımıza aittir.

²²² Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 98. "Damad Ferid'in *M. Kemal'e karşı Kürtlerin kullanılması* teklifini de İngiltere Krallık Hükûmeti, teşekkür etmekle beraber, kabul etmedi." Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 155.

serbest hareket vereceklerdir. Bunun için de İngilizlere karşı iki yüz bin asker va'ad ediyorlar. Ve ona göre hâzırlanıyorlar.²²³

Mustafa Kemal, Refet'in mezkûr telgrafını alır almaz Bursa'da bulunan Garbî Anadolu Kuva-yı Milliyesi Umum Kumandanı Mirliya Ali Fuad'a (Cebesoy), Karesi'de (Balıkesir'de) bulunan Miralay Kâzım'a (Özalp) ve Bursa'da bulunan 14'üncü Kolordu Kumandanı Vekili Miralay Bekir Sami'ye (Günsav) şifreyle ilettiler. Mustafa Kemal'e göre Liberati'nin ifadâtının *sıhhati âşikârdır*. Melzum tedbirler alınmalıdır:

Şifre edildikten sonra görölüb i'ade edilmek üzere propaganda hey'et[in]e takdîm edilecektir.

Bursa'da Fuad Paşa Hazretlerine
Balıkesir-İzmir Şimâl Cebhesi Kumandanı Mîralay Kazım Beyefendi'ye
Bursa On Dördüncü Kolordu Kumandan Vekîli Mîralay Bekir Sami Beyefendi'ye

Söke'ye gelen ve işgâl esnasında İstanbul'da bulunmuş olan ve umûr-ı siyâsiye ile çalışmakta olan Binbaşı Liberati isminde bir İtalyan zâbiti Söke Jandarma Taburu Kumandanı Yüzbaşı Tahir Bey'le vukû' bulan mülâkâtında ber-vech-i ifâdâtında bulunmuşdur:

"Pek yakında milletin arzusuna tevâfuk etmeyen sulh şerâ'itini Ferid Paşa Hükûmeti kabûl edecek ve Pâdişâh'ınız da tasdik edecektir. Hâlbuki millet pek ağır olan bu şerâ'iti kabûl etmeyecektir. O zaman İngilizler cebhedeki Kuvâ-yı Milliye kumandanlarını ve Mustafa Kemal Paşa'yı âsî ilân ettirerek Bursa cihetinde tahşîdât-ı askeriye yapacaklar. Âlem-i İslâm'a ve Müslümân Hind askerlerine 'Halîfenin emrini yerine getirmek için yardım ediyoruz' diye iğfâlâtında bulunacaklardır. Hâl-i hâzırda hâlis İngilizlerden bir neferin bile Anadolu'ya sefer yapmasına İngiltere efkâr-ı umûmiyesinin müsâ'id olmadığını te'mîn ederim. Bursa havâlisinde şimdiden istihzârât yapılmasını ve bilhâssa Müslümân Hind askerini isyân ettirecek esbâb ihzâr edilmesini hâlisâne arz ederim."

Ber-vech-i bâlâ ifâdâtın sıhhati âşikârdır. Bilhâssa İngilizlerin Hind kıta'âtı sevk etmeleri ihtimâline karşı bunların isyân ettirilimleri için şimdiden istihzârât yapılması imkânının taharrîsini nazar-ı dikkat-i âlîlerine arz ederim.²²⁴

18 Nisan 1920. Müttefikler San Remo'da konferans küşad ettiler. 26 Nisan'da sonlanacak bu konferansın karara bağlamaya çalıştığı esas mesele, *Osmanlı İmparatorluğunun parçalanması ve küçük bir devlet haline getirilmesi* meselesidir.²²⁵ Sevr'e bu konferansla nihaî şekli verilecektir.

Kuva-yı İnzibatiye teşkilâtı resmen kuruldu. Kararnamede *Kuvâ-yı Milliyye nâmını taşıyan eşkiyâyı tenkîl için* Harbiye ve Dahiliye nezâretlerine merbuten ihdas edildiği²²⁶ ifade edilse de, bu teşkilat, çok açık bir biçimde, Kuva-yı Milliye'yle muvazaa, danışıklı dövüş içerisinde olacaktır.²²⁷ Eldeki muhtelif verileri şöyle telif ediyoruz: Sadrazam, sürekli vaadlerde bulunup ve fakat fiiliyatta engeller çıkaran İngilizlerin tezgahını idrak etmiş ve karşı bir tezgah kurmaya azimet etmiştir. Kuva-yı İnzibatiye nam dermeçatma²²⁸ birlikler, müsademe söz konusu olduğu vakit teçhizatıyla Kuva-yı Milliye'ye iltihak etmiş, aynı zamanda

²²³ T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 504-505. 26 Nisan 1920'de son şekli verilen Sevr, Mayıs ayında basına sızacak; Haziran ayında Yunan kısmî taarruz ettirilerek Trakya'nın tamamı, Bursa-Uşak hattına kadarki mıntıka işgal ettirilecek; Sevr Temmuz ayında resmen tebliğ edilecek; Yunan baskısı altındaki Bab-ı Ali murahhas heyeti Ağustos ayında Sevr'i imzalamak zorunda kalacak, fakat Padişah asla tasdik etmeyecektir.

²²⁴ T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 505-506.

²²⁵ Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 145.

²²⁶ Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 107.

²²⁷ Mehmed Arif, *Anadolu İhtilâli*, 1340(1924), s. 49; Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 124; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 38, 70-71, 82; T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 9 Mayıs 1338 (1920), Cilt 1, s. 24.

²²⁸ İ. Hakkı Sunata, *İstanbul'da İşgal Yılları*, 2006, s. 95; Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920*, 2010, s. 90.

Sadrazam da Mustafa Kemal'le temas kurarak uzlaşmaya çalışmıştır.²²⁹ İngiliz, Sadrazam-Mustafa Kemal muhaberatına muttâl olmalı ki²³⁰, Kuva-yı Milliye ile irtibat kuracak ve Kuva-yı İnzibatiye'yi lağvettiğini bildirecektir.²³¹ Sadrazam-Mustafa Kemal muhtemel uzlaşısına engel olanlar arasında İngilizlerin hesabına çalışan Miralay Sadık başı çekecektir.²³²

*Anadolu Ajansı 18 Nisan'daki bildirisiyle Meclis'in 21 Nisan günü açılacağını, Ankara'ya ulaşan mebusların adlarını Darülmuallimin Mektebi'ne yazdırmalarını, yolda olanların acele etmeleri gerektiğini duyuruyor.*²³³

19 Nisan 1920. Avam Kamarası içtima ediyor. İçtimada belirtildiğine göre 5 Nisan'da kabinesini tesis eden Sadrazam Damad Ferid, Ankara'da teşekkül etmekte olan meclisi *yasadışı* ilan etmiştir.²³⁴

Damad Ferid Paşa Hükûmeti'nin, Millî Hareketi kınayarak savaş açması ve Şeyhülislam'ın aynı doğrultuda bir fetva yayınlaması Rees'in talebiyle İngiliz Avam Kamarası'nda da tartışma konusu haline geldi. Bonar Law; Sultan'ın, Damad Ferid Paşa'yı atadığı hatt-ı humâyunda Millî Hareketi, Türkiye'nin menfaatlerine zarar veren bir isyan olarak açık bir şekilde kınadığını açıkladı. Bundan sonra Law, ilgili hatt-ı humayun doğrultusunda Damad Ferid Paşa Hükûmeti'nin 10 Nisan 1920 tarihinde yayımladığı bildirinin ve Şeyhülislam tarafından yayımlanan 11 Nisan 1920 tarihli fetvaların içeriği hakkında da Avam Kamarası üyelerine izahatta bulundu ve bu gelişmelerden dolayı memnuniyetini gösterdi.²³⁵

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Sultan İradesi, Şeyhülislam fetvası ve Hükümet bildirisiyle köşeye sıkışan Mustafa Kemal Bursa valisine telgraf gönderdi. Bursa'da görev yapan resmî yetkililerle Bursa halkına, Milliyetçilerin silaha sarılma nedenini açıkladı, bu bağlamda da Halife'nin yabancı baskısından kurtarılması argümanını ileri sürdü. Yunanlıları püskürtmek ve Kilikya'da Fransızlara karşı başarılı saldırılar yapmakla övünen Mustafa Kemal, Damat Ferit Paşa Hükümeti'ni İtilaf devletlerinin bir aracı olmakla suçladı ve Sultan'ı ve başkenti kurtaracak önlemleri alıp, genel durumu tartışmak için bir meclis toplayacağını açıkladı. Monarşi'nin (imparatorluk merkezî yönetiminin) hâlâ vilayetlerde güçlü bir etkisi var ve Mustafa Kemal'in, yayımladığı bildirilerle, Monarşi'nin hizmetçisi olduğunu vurgulaması onun güçsüzlüğünün ve sıkıntı yaşamakta olduğunu bir göstergesidir. Şeyhülislam fetvası ile Sultan İradesi ve Hükümet bildirisinin Anadolu'nun iç kesimlerine yönelik etkisi, Milliyetçileri, Bursa ve Bandırma gibi birçok bölgede zor duruma düşürmüş, onların fiilen zayıflamasına neden olmuştur. Hükümet çevrelerindeki yaygın görüşe göre Milliyetçiler sadece Yunan istilasının tehdit ettiği bölgelerdeki insanlar veya İzmir'in Türk egemenliğinde kalmasından ekonomik açıdan çıkar sağlayacak olanlar tarafından desteklenmektedir. Milliyetçilerin asıl güçleri, daha çok pratik menfaatler nedeniyle kendilerine destek veren düzensiz ve başıbozuk birliklere dayanmaktadır. Sultan'ın arzuları doğrultusunda hareket ettiklerine dair iddialarının gerçek olmadığı anlaşılan Milliyetçiler, bundan sonra savaş yorgunu köylülerden zorla asker toplayıp toplamayacakları yakında anlaşılabilecek. Belli başlı postanelere Milliyetçiler hâkim olduklarından, İstanbul Hükümeti, Sultan İradesi, Hükümet bildirisi ve Şeyhülislam fetvasının binlerce kopyasını Anadolu'ya uçaklarla dağıtmaya karar vermiş, adı geçen dokümanların*

²²⁹ T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 9 Mayıs 1338 (1920), Cilt 1, s. 23.

²³⁰ Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 70; Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 303. Zaten, İngiliz, Bâb-ı Âlî'yi mütemadiyen Mustafa Kemal aleyhine tazyik etmiş; Harekat-ı Milliye'yi İstanbul'a, merkeze karşı kıskırtmıştır.

²³¹ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 82; Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920*, 2010, s. 91.

²³² Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 116; Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası*, 2020, s. 232.

²³³ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 41.

²³⁴ *House of Commons Debates*, Anatolia, 19 April 1920, vol. 128, cc. 23-24; Aktaran: Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 58.

²³⁵ Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 85.

*içeriğini öğrenen Ankara halkının yaptığı ilk iş, Sultan'a bağlılıklarını ifade eden geniş katılımlı gösteriler düzenleyerek, Şeyhülislamın buyruğuna uygun bir şekilde, Milliyetçilerle savaşıma niyet ve arzularını deklere etmek olmuştur. Adı geçen gelişmeler neticesinde Mustafa Kemal, derhal Ankara'yı tahliye ile Sivas'ta toplanmaları doğrultusunda birliklerine emir vermek zorunda kalmıştır. Burada bir savunma hattı oluşturabileceği düşünülüyor.*²³⁶

İstanbul'daki İngiliz askeriyesi ve fevkalâde komiserliği Damad Ferid'i oyaladığı ve vaad ettikleri askerî levazımat teslimatını geciktirdiler. Anzavuroğlu Ahmed, Mustafa Kemal'e bağlı Kuva-yı Milliye karşısında tutunamadı:

Milne; Damad Ferid Paşa'nın unvan ve makam payesiyle meşru hale getirmeye çalıştığı Anzavur'a bağlı sözde düzenli birliklere talep edilen askerî malzemeyi verme kararı aldığı anda ise geç kalınmıştı. Zamanında bu teslimat gerçekleşmediğinden Anzavur, Millî Kuvvetler karşısında tutunamadı ve 19 Nisan 1920 tarihinde Biga'ya çekilmek zorunda kaldı. Böylece Marmara Denizi'nin güney batısı Çanakkale dışında büyük ölçüde Milliyetçilerin kontrolü altına girdi.²³⁷

İngiliz İşgal Kuvvetleri Askerî İstihbaratından Yüzbaşı Harold C. Armstrong'dan anladığımız ise şudur: İngiliz, Padişah Hükümetini sözde destekleyip iç savaşı sürükleyip fakat tam tekmil destekten yoksun bırakarak onu Mustafa Kemal'e yem etmiştir:

Niyetimiz farklı olsa da Sultan'la işbirliği yapmak ve aynı rakibe karşı hareket etmek zorunda kaldık. Sürgüne yollananlar arasında bir bölümünün Damad Ferid'in isteğiyle tutuklandığı aşikârdı. Milliyetçilerin oluşturduğu tehdit karşısında bir adım daha ileri gittik. Sir George Milne Harbiye Nazırı'na, Zeki ve Hamdi Paşalarla İngiliz subaylar tarafından koordine edilecek iki adet askerî birlik oluşturma planını görüşmesi için meslektaşlarından Albay Shuttleworth'u yolladı. Birlikler hazır olur olmaz milliyetçilere arkadan ve her iki yandan saldırmak üzere deniz yoluyla Anadolu'nun kuzey kıyılarına gönderileceklerdi.

Sultan da harekete geçti. Mustafa Kemal'i ve işbirlikçilerini kanun kaçağı olarak ilan eden bir fetva yayınladı. Hükümeti dağıttı ve birkaç ay önce istifa etmek zorunda kalan Damad Ferid'i görevlendirdi. Kürtleri ayaklandırdılar. Müttefikler planı onayladı ve Ferid Paşa kontrolü altındaki depolardan silah ve mühimmat sağlayarak, Ahmed Anzavur'un emrinde kendileri için çalışan Çerkezlere yolladı. Bir yandan da Yalova ve İzmit'e birlikler sevk edildi. Ama müttefikler yüzde yüz destek vermiyordu. Çerkezlere ulaşan silah ve mühimmat miktarı fazla değildi. Çoğuna, müttefiklerin kontrolünde olan yerel idareler tarafından el konuldu. Ne Sultan, ne Damad Ferid ne de aklı başında ve konuya dair bilgisi olan herhangi biri, karşılıklı çıkarımız için neden düşmana karşı işbirliği yapamadığımızı anlamadı.²³⁸

20 Nisan 1920. Britanya Hariciye Nezâreti Müsteşarı Lord Hardinge, İstanbul Fevkalâde Komiseri Koramiral John de Robeck'e telgraf gönderdi. Hardinge, Sadrazam Damad Ferid'in Mustafa Kemal'i tedib etmek üzere silâhlı bir teşkilât kurmak teklifine dair mülâhazalarını bildiriyor. Hardinge'ye göre (i) Britanya Harbiye Nezâretinin muvafakati üzere, *daha kolay denetlenebileceği için olanaklı olduğu ölçüde düzenli asker kullanılmalıdır.* (ii) *Ferit'in kafasında gerçekleşmeyecek hafif bir barış beklentisi uyandırılmamalı, yoksa sonra bizi hainlikle suçlayabilir.*²³⁹

²³⁶ The Times, 19 April 1920, *Mustapha Kemal's Power Waning; War-Wearry Peasantry*, p. 11; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 293-294.

²³⁷ Robeck'ten Curzon'a 20 Nisan 1920, FO, 406/43, No. 184; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 86. "İngilizlerin daha önce el koydukları Osmanlı askerî malzemelerini iç isyanlar sırasında İstanbul Hükümeti'ne iade etmediklerini, askerî ve mali herhangi bir destek sağlamadıklarını göz önünde bulundur"mak gerekiyor: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 468.

²³⁸ Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 58-59. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

²³⁹ *Documents on British Foreign Policy*, vol. XIII, p. 63; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 374, sonnot 15. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

Britanya Hariciye Nezâreti Şark Dairesi Başkâtibi (Genel Sekreteri) W. S. Edmonds; Koramiral John de Robeck'in Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a göndermiş olduğu 29 Mart 1920 tarihli muhtıra şu notu düştü: *Mustafa Kemal bu kez de Anadolu'da bir Parlâmento daha çağırırsa, bizim bundan pişmanlık duyacağımız birşey yoktur.*²⁴⁰

21 Nisan 1920. Mustafa Kemal, Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti namına beyanname tamim ederek 23 Nisan günü meclisin küşad edileceğini bildirdi. *Tamimde; vatanın istiklâli, makam-ı refi-i hilâfet ve saltanatın istihlâsı gibi en mühim ve hayati vazifeleri ifa edecek olan Büyük Millet Meclisi.. ifadesi kullanılarak meclisin en büyük vazifelerinin ilk üçünden ikincisinin hilâfetin kurtarılması olduğu ilan ediliyor. Tamimin devamında mukaddes vatanımızın her köşesinde Cuma hutbesi sırasında halife ve padişahın ismi zikredilirken padişahın ve vatanın kurtuluşu için dua edilmesi isteniyor.*²⁴¹

21/22 Nisan 1920. Mustafa Kemal, Bursa ulemasından fetva alarak da İstanbul'un işgal altında olması dolayısıyla esarete olduğu muhakkak olan fetva emini'nin fetvasının sahih olamayacağını ilan ettirdi.²⁴²

22 Nisan 1920. İstanbul Fevkalâde Komiseri Vekili Kontramiral Richard Webb, *sert olmayan barışı Osmanlı'ya İzmir, Trakya, Doğu Anadolu'nun önemli bir bölümünü bırakan barış diye tanımlıyor.*²⁴³ Diğer bir deyişle, Lozan'daki siyasî sınırlar.

İtalya'daki San Remo Konferansında *Fransız Berthelot, Batum'daki İngilizlerin Mustafa Kemal ile Bolşeviklerin entrikalarına engel olduklarını söyledi. Fransız temsilci, Mustafa Kemal ve kuvvetlerinin rüşvet verilerek kandırılabilirliğini söyledi.*²⁴⁴

23 Nisan 1920. TBMM Hükümeti, İslâm esaslarına istinaden de olsa güç bela kurulabildi. Küşad günü olarak 23 Nisan'ın tercih edilmesi dahi lalettayin bir tercih değildir; 23 Nisan, Cuma günüdür.²⁴⁵ *Meclisin açılışı Osmanlı standartlarına göre bile abartılı bir İslam ayiniyle başladı.*²⁴⁶ Örneğin Mustafa Kemal'in erkân-ı harblerinden Binbaşı Mahmut (Soydan), ki CHP Tek-Parti devrinde kadrolu olarak TBMM'ye Siirt mebusu tayin edilecektir, "Ankaralının Defteri" nam tefrika hatıratını imtiyaz sahibi olduğu *Milliyet* gazetesinde "Millici" mahlasıyla neşredebileceği vakit de bu hususu sarih biçimde itiraf edecektir:

23 nisan günü meb'uslar, devlet memurları ve halk Hacı Bayram Veli camisinde toplandılar. Cuma namazı kılındı. Sonra önde (Lihyei saadet) ve (Sancağı şerif) olduğu halde ülema ve şeyhler tekbir ve tehlillerle Millet Meclisi binasına geldiler. Meclisin kapısında dualar okundu, kurbanlar kesildi. Sakalı şerif ile Sancağı şerif, riyaset kürsüsünün üstüne kondu. Hatim ve Buhari şerif tilâvetinin son kısımları da ikmal edildi. Sonra en yaşlı meb'us olarak Sinop meb'usu Şerif B. riyaset makamına geçti.²⁴⁷

²⁴⁰ BNA, 5045/E 2488; Aktaran, Salâhi R. Sonyel. (1981). Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngilizlerin Eline Geçen Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları. *Belleten*, 45(179), s. 219. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

²⁴¹ Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 107.

²⁴² Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 111.

²⁴³ FO 371/5047, p. 177 A; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 374, sonnot 16. Diğer bir deyişle Lozan'da tüm taraflarca mutabakata varılacak siyasî sınırlar.

²⁴⁴ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 497.

²⁴⁵ "23 nisan cuma günü, bu günün kutsal bir gün olduğu da dikkate alınarak, açılmasına karar verildi ve 21, 22 nisan'da Mustafa Kemal Paşa tarafından iki genelge yayımlandı. Bunlardan birincisinde Büyük Millet Meclisi'nin 23 nisan cuma günü Ankara'da açılacağı, fakat açılıştan önce Hacıbayram camiinde, bütün Milletvekilleriyle beraber cuma namazı kılındıktan sonra *Lihye-i saadet*, sancak-ı şerif ile meclis binâsına gidileceği ve burada duâlar okunup kurbanlar kesileceği belirtiliyor"du: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 3, s. 94.

²⁴⁶ T. G. Fraser, Andrew Mango & Robert McNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, 2011, s. 225.

²⁴⁷ Millîci, "Ankaralının defteri", *Milliyet*, 16 Mart 1933, s. 8. Fakat, Ekim 1922'de muzafferiyetin şükür duasını yapmak üzere TBMM kapısı önünde iki elleri havada vaziyet almış imamı kovacak (Mahmut Esat Bozkurt, *Atatürk İhtilâli*, 1940, s. 139) olan Mustafa Kemal, şimdi, bıçak sırtı ahvaldeyken kendi tahakkümü altında

28 Nisan 1920. Fransa'nın Giresun Konsolosluğu Yardımcısı İstanbul Rumu Nicolas Collaro, Trabzon Konsolosu Paul Lepissier'e rapor gönderdi: *Damat Ferit Paşa kabinesi başa geldikten sonra Şeyhülislam vasıtasıyla Mustafa Kemal Paşa'nın hareketinin Halifeye isyan hareketi olduğu yönünde fetva yayınlanmıştı. Fakat Ankara Hükümeti bu fetvaya karşı Anadolu'da müftülere bir fetva yayınlattırmaya çalışmıştır. Giresun'da görev yapan müftü "Anadolu hareketini savunmanın kutsal bir vazife olduğu" yönünde fetva vermeye zorlanmış fakat müftü bunu reddederek 27 Nisan'da istifa etmiştir.*²⁴⁸

20 Mayıs 1920. İstanbul'dan Fransa Harbiye Nezâretine mahrem telgraf gönderildi: *16 Mart'ta İstanbul'un işgali milliyetçi hareketi bastıracağına daha da güçlendirmiştir.*²⁴⁹

16 Mart 1920 işgali ve tevkifatını "darbe" nitelendiren Andrew Ryan, İstanbul'da tatbik edilen tutuklamaların *savaş sırasında Hristiyanlara uygulanan zulümde veya Kut'tan gelen tutsaklarımıza kötü davranılmasında rol alındığı* gerekçesiyle yapıldığını belirtmiştir. Ankara'da millî meclis toplanmasına en esaslı vesile 16 Mart'ın serencamına ilişkin Ryan'ın mütalaaları şöyledir:

[Misak-ı Milli'yi kabul eden] Son İstanbul Parlamentosunun bundan sonraki tarihi kısa ve karışık oldu. Müttefiklerin Şubat ayında, İstanbul'un Türkiye'ye bırakılacağını açıklamasının getirdiği anlık rahatlamaya rağmen durum gergin olmaya devam etti. Sonunda, Müttefikler büyük bir güç gösterisinde bulunmaya, yani şimdiye kadar askerlerinin yalnızca "var olduğu" İstanbul'u işgal etmeye karar verdiler. 16 Mart'ta gerçekleşen bu adımın hazırlıkları aşamasında epeyce işin içindeydim. Artık, bir başka generalin başkanlığında, başka bir hükümet vardı. İşgalden bir gece önce, son derece terbiyeli bir insan olan Hariciye Nazırı beni ziyarete geldiği zaman duyduğum rahatsızlığı hâlâ hatırlıyorum. Gelişmekte olan darbeyle ilgili hiçbir ipucu vermeden uzun uzun sohbet etmek zorunda kalmıştım. Ertesi sabah oldukça erken bir saatte dosdoğru Sadrazamın yaşadığı eve giderek, o anda gerçekleşmekte olan işgali açıkladım. Bu arada Fransız meslektaşım da haberi Saray'a götürdü. Ekselanslarının gelmesini beklemek zorunda kaldım ve Sefarete biraz geç döndüm. Döndüğümde, Amiral de Robeck'le General Milne'nin beni merak ettiğini gördüm. Bu arada, işgal epey kolay bir şekilde ilerliyordu. Çok az direniş oldu. O kadar azdı ki, günün sonunda İngilizlerin kayıp listesinde sadece küçük bir

Meclis'i toparlayabilmek için, Bâb-ı Âlî'den daha dindar görünmek zorundadır: "Daha sonra Meclis'in 21'inde değil de, 23'ünde toplanmasına karar verildi. Öyle görünüyor ki, iki günlük erteleme gerekeceği açılışı *mübarek* cumaya rastlatmak içindi. Mustafa Kemal'in Heyet-i Temsiliye adına bu ertelemeyi duyuran 21 Nisan genelgesi böyle bir değerlendirmeye hak verecek niteliktedir: *Bimennihilkerim Nisan'ın 23'üncü cuma günü, cuma namazını müteakip Ankara'da Büyük Millet Meclisi küşat edilecektir.* İkinci maddede açıkça, açılışı cumaya rastlatarak günün kutsallığından yararlanmak istenildiği duyuruluyordu. Bütün mebuslarla Hacıbayram'da namaz kılınıldıktan sonra, *envar-ı (ışık) Kuran ve salattan* aydınlanacak, sonra Peygamber'in sakalı ve sancak-ı şerif ile Meclis'e gidilecekti. Burada binaya girmeden önce bir dua okunup kurbanlar kesilecekti. Günün kutsallığını vurgulamak için o günden (21'inden) valiler hatim ve Buhari okunmasını başlatacak, hatimin son bölümü cuma namazından sonra *daire-i mahsusa* önünde bütünlenecekti (md. 3). Yine *mukaddes ve mecruh* vatanımızın her köşesinde o günden başlayarak Buhari okunacak, hatim indirilecekti. Cuma günü ezandan önce minarelerde salavatı şerife ve hutbede halifenin adı anılırken onun ve bütün uyruklarının kurtulup mutlu olmaları duası okunacaktı. Namazdan sonra hatim indirilecek ve vatanın kurtuluşu için yapılan *mesai-i milliye*nin önem ve kutsallığı, her bireyin, kendi vekillerinden oluşan Büyük Millet Meclisi'nin yükleyeceği yurt görevlerini yerine getirme zorunluluğu üzerine vaazlar verilecekti. Halife ve padişahın, din ve devletin, vatan ve milletin kurtuluş, selamet ve bağımsızlığı için dua edilecekti. Camilerden çıktıktan sonra ülkenin her yerinde hükümet makamına gelinerek Meclis'in açılışından dolayı resmi kutlama yapılacaktı. Her yerde cuma namazından önce mevlut okunacaktı (md. 4). Kolordulara vilayetlere, müstakil livalara, Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyelerine, belediye başkanlıklarına (ayrıca 61. Fırka'ya ve Refet'e) gönderilen bu bildiri, en ücra köylere, en küçük askeri birliklere, her türlü örgüt ve kuruma ulaştırılacak, büyük levhalar halinde her yana asılacak ve mümkün olan yerlerde basılıp parasız dağıtılacaktı (md. 5). Son madde bir duaydı: *Cenab-ı Hak'tan muvaffakiyet-i kamile tazarru (yalvarma) olunur.*" Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2017, c. 3, s. 41-42.

²⁴⁸ CADN, LCFT, 71/45; Aktaran: Aydın Özgören, *Fransız Konsolosluk Raporlarına Göre Milli Mücadele Döneminde Giresun ve Topal Osman Ağa (1919-1920)*, 2021, s. 352. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

²⁴⁹ *Chateau de Vincennes*, 7 N 3210, D.4; Aktaran: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri (1919-1922)*, 1994, s. 78. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

kavgada ölen talihsiz bir İngiliz askeriyle, Sefaret bahçesinde Bölüm Amir yardımcısı tarafından beslenen bir ayı yavrusu tarafından yaralanan bir başka asker yer alıyordu. Aslında işgal sırasında işler yolunda gitti, fakat bir başka hareket yaşandı. Savaş sırasında Hristiyanlara uygulanan zulümde veya Kut'tan gelen tutsaklarımıza kötü davranılmasında rol aldığı düşünülen bazı insanları tutukladık. Aralarında, yanlış hatırlamıyorsam, meclis binasında kuşatılan bazı vekiller de vardı. Tutuklananlar sınır dışı edilerek Malta'ya gönderildi. Suçlu ya da masum, hiçbir zaman mahkemeye çıkarılmadılar ve sınır dışı edilmeleri, uzun zaman sonra politik nedenlerle serbest bırakılınca kadar, kanayan bir yara halinde kaldı.

İstanbul'da Sadrazam istifa etti ve Damat Ferit Paşa yeniden göreve çağırıldı. Anadolu'da milliyetçiler, işgalden beş gün sonra büyük bir hamle yaptılar. İstanbul'daki Parlamantonun, bazı üyelerinin "İngilizler" tarafından tutuklanması nedeniyle, geçici olarak durdurulduğunu açıkladılar. Ankara'da kurulacak olağanüstü millet meclisi için seçim yapılmasını emrettiler. Faaliyeti durdurulan İstanbul Parlamantosunu, dört ay içinde yeni seçimlerin yapılması şartıyla, 11 Nisan günü resmen feshedildi. Bu, geçersiz bir yasa olarak kaldı ve bundan sonra, Türkiye'deki tek millet meclisi, Kemalistler tarafından toplanan ve kısa sürede Büyük Millet Meclisi adını alan meclis oldu. Bu arada Sultan'la Ferit Paşa ellerinden geldiğince çabalamaya devam etti. Şeyhülislamı, milliyetçileri suçlayan fetvalar yayınladılar. Milliyetçiler de Anadolu'da çok sayıda dini lider tarafından imzalanan ve hareketi halifeliği saldırıdan korumak amacını taşıdığı için haklı gören karşı-fetvalar çıkardılar. Barış Konferansı sakin bir şekilde devam ediyordu ve yaz aylarında bir anlaşma hazırlamayı başardı. Hâlâ Müttefikleri memnun etme politikasına sadık olan Ferit, 10 Ağustos 1920 tarihinde bunu imzalama cüretini gösterdi. Bu ünlü Sevr Antlaşması, büyük savaştan sonra Müttefiklerin, yenilen düşmanlarına dayattığı son ve en zorlayıcı anlaşma oldu. Bu Anlaşma Osmanlı İmparatorluğunun tamamını parçalara ayırıyor ve İstanbul'u Türklere bırakırken, onları İzmir bölgesinden mahrum ediyordu. Sınırlarında, Ermenistan gibi yeni bağımsız veya manda altına alınmış devletler kurulmasını planlamakla kalmıyor, Kürdistan'a özerklik verilmesi ihtimalini de vaat ediyordu. Geriye kalan kısım, katı kontrollere tabi olacaktı. Ateşkesin ilk aylarında böyle bir uzlaşmanın kabul edilme şansı ne olursa olsun, Kemalistler tarafından kabul edilmesine hiçbir şekilde imkân yoktu. İstanbul'da bile, imzalanması o kadar zor bir durumun başlangıcı oldu ki, Ferit Paşa Ekim ayında istifa etmek zorunda kaldı. Yüksek Komiserliğin, başka çaresi olmadığı yolundaki görüşünü ona iletme bana düştü. Yerine, önceki krizlerde sık sık başkasının yerine görece getirilen Tefik Paşa geldi. Bu kez iktidarda kaldı; yavaş yavaş ölmekte olan İstanbul Hükümetinin başında olmak iktidar sayılırsa, nazırlarında değişiklik yaparak, iki yıl süreyle görevini sürdürdü.

Sevr Antlaşması imzalandığı zaman, yeni adıyla Büyük Millet Meclisi dört aydır Ankara'da faaliyetliydi. Yunanlılara karşı askeri harekâtlar da dâhil olmak üzere, her türlü işte en yüksek otorite olduğunu iddia ediyordu.²⁵⁰

30 Mayıs 1922. Londra'da Avam Kamarası içtima ediyor. Muhafazakâr Fırka mebusu General Charles Townshend söz alıyor: İstanbul işgal edildi, sonuç ne oldu? Türk Milliyetçi Partisi kuruldu. Başbakanın "Asi General" olarak vasıflandırdığı kahraman Mustafa Kemal yaratıldı.²⁵¹

²⁵⁰ Sir Andrew Ryan, *Sonuncu Dragoman*, 2015, s. 127-129. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

²⁵¹ Taner Baytok, *İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı*, 1970, s. 143.